

Валерій Бобровиц

Щоденник сотника Устима

Як козаки Кавказ воювали.

ЗЕЛЕНИЙ
• ПЕС •

УДК 821.161.2-312.6
ББК 84(4Укр)6-44
Б72

Бобрович, Валерій Олегович.

Як козаки Кавказ воювали. Щоденник сотника Устима : біографія / В. Бобрович.— К. : Гамазин, 224 с. : іл.— (Серія «Як козаки...»).

ISBN 978-966-1515-53-5

Валерій Бобрович, відомий також як сотник УНА-УНСО Устим на чолі загону українських добровольців воював у дев'яностих роках за територіальну цілісність Грузії. Про сучасну війну, блискучі операції, жорстокість і смерть, справжню чоловічу дружбу, тяжкі поранення і про «теплий прийом» українських спецслужб вдома, на рідній землі. Це не кабінетні мемуари, а справжня хроніка війни. Книжка для тих, хто розуміє, що війна за власну свободу ніколи не закінчується.

УДК 821.161.2-312-6
ББК 84(4Укр)6-44

© В. Бобрович, 2009
© ТОВ «Гамазин», художнє оформлення,
оригінал-макет, виключна ліцензія
на видання, 2009

ISBN 978-966-1515-53-5

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ,

Насамперед, хочу подякувати авторові книги за можливість поділитися з нами спогадами та своїм баченням подій, з яких складається новітня історія Грузії. Як учасник протистояння, що був нагороджений державною нагородою Грузії — Орденом Вахтанга Горгасалі III ступеню, пан Валерій, звичайно ж, висловлює суб'єктивну думку, але, певен, з цієї книги читач зрозуміє, що трапилося з Грузією, та що спричинило страшні наслідки для грузинського народу.

Грузія не змогла уникнути кривавого конфлікту з Росією, який був інспірований після розпаду Радянського Союзу. Ці невирішені з того часу проблеми і призвели до трагічних подій у серпні 2008 року.

Серпневі події є серйозним сигналом для всіх, хто зацікавлений в стабільності цього регіону, передусім, для України як регіонального лідера. Саме Україна, відстоюючи свої інтереси, має посісти чітку позицію щодо певних особливостей російської політики, має грати активнішу роль, аби нівелювати військові амбіції свого північного сусіда в регіоні.

Я вдячний всім, хто наважився взяти участь у тому страшному протистоянні, допомогти Грузії вистояти і зберегти свою самобутність та територіальну цілісність.

Щоденник сотника Устима

Я схилию голову перед пам'яттю загиблих воїнів:

Романа Галазика
Олексія Довгого
Володимира Крутика
Віктора Нестерчука
Леоніда Ткачука.

Я переконаний, що Грузія, хоча і робить все, що в її силах, залишиться в неоплатному боргу перед родинами цих хлопців.

Не хотілося б вдаватися в історичні подробиці грузино-російських взаємин (зокрема, анулювання Георгіївського трактату, подальша колонізація та радянізація Грузії), але, на моє глибоке переконання, Росії необхідно прийти до розуміння, що їй потрібна сильна процвітаюча єдина Грузія, яка буде оплотом стабільності не лише у південно-східному регіоні Європи, але й на Північному Кавказі та для самої Росії.

Грігол Катамадзе

Надзвичайний та Повноважний Посол
Грузії в Україні

Хочу подякувати поручнику Білому, хорунжому Сету та всім іншим безпосереднім учасникам подій. Без їхніх спогадів, без їхніх дій цієї книжки взагалі не могло бути.

*Веде нас в бій борців полеглих слава.
Для нас закон найвищий та наказ —
Соборна Українська держава,
Міцна, єдина від Сяну по Кавказ!*

В цій книзі діють реальні герої, всі події записано з перших вуст, лунають реальні, а не бутафорські постріли, ллється справжня кров.

ВІД АВТОРА

1993 року українські націоналісти активно підтримували Грузію в її боротьбі за незалежність та територіальну цілісність. До цього можна поставитись по-різному. Можна захоплюватись героїзмом наших хлопців, можна їх засуджувати, бути незгодними, але не можна лишатися байдужими. Це ще одна, написана кров'ю, сторінка Української історії.

Щоб пояснити, що робили хлопці з Української Народної Самооборони (УНСО) в Грузинсько-Російській війні, треба повернутися до подій лютого 1992 року.

Абхазьку проблему не можна розглядати як етнічний конфлікт між грузинами та абхазами. Це був військово-політичний конфлікт між Росією та Грузією, викликаний новим перерозподілом сфер впливу. У цьому процесі чітко визначилися національні інтереси Росії, Америки та Туреччини щодо Грузії. Відколи Росія почала колонізацію Кавказу, вона весь час намагалася перетворити Грузію на свою колонію. Денонсувавши Георгієвський трактат, за яким Грузія була союзною державою, Московія окупувала Грузію, знищивши її незалежність. Такий сценарій було розіграно з Україною — Переяславський договір. Для Росії було неприйнятним існування на Кавказі сильної, соборної, незалежної держави Грузії. Москва вбачала в Грузії не сусіда й партнера, а лише конкурента. Наведемо як приклад рапорт військового аташе Росії В. Ситника далекого 1922 року (мовою оригіналу):

«*Главное направление по ослаблению государственности Грузии считаю окончательное отторжение Абхазии от Грузии, перемещение российской границы в глубь Грузии, что в то же время даст возможность завладеть природными ресурсами этой страны.*

После отторжения Абхазии от Грузии внимание должны обратить на Мегрелию, по своему языку отличающуюся от грузин. Территория Мегрелии велика, и с стратегической точки зрения было бы хорошо подчинить ее России. Если Мегрелии, так же как и Абхазии и Аджарии, будет дана автономия, в будущем это станет началом распада Грузии.

Зверніть увагу — Грузія на той час вже рік як входила до складу «союзу нерушимих братніх народів», а вищі посадовці Московії виносили плани розчленування «братньої республіки». Отже міна національного розбрату завбачливо була закладена вже тоді.

Зрозумілим стає роздратування Росії щодо військово-політичного союзу України та Грузії — Грузія стає реальним супротивником Росії на Кавказі, об'єднувальним фактором для всіх інших поневолених народів в цьому регіоні.

Грузія беззаперечно входить у сферу геополітичних та економічних інтересів України. Крім того, наші народи пов'язує багатовікова братерська дружба. На жаль, український уряд діяв, як завжди, оглядаючись на Москву. А православна Росія фактично оголосила війну єдиновірній Грузії та боролася з нею за допомогою чеченців, черкесів, адигів, турків та арабів.

На першому етапі війни Грузія опинилася в ізольованому становищі, але вже в червні 1993 року в складі грузинської армії з'явилися перші добровольчі підрозділи УНСО.

Залишається незаперечним той факт, який можна підтвердити документами та свідченнями, що реальну допомогу абхазьким сепаратистам надали батальйони КГНК (горці) й так званий «Славбат» (козаки та добровольці з різних регіонів Росії). Саме вони, приблизно 1,5 тис. осіб, та батальйон Ш.Басаєва з 286 осіб переломили хід війни¹.

Всі ці 1,5 тис. чоловік треба було організувати, перевезти (Семипалатинськ, Північний Казахстан, Нечорно-

¹ Див. Бібліографію. [9, ст. 396]

зем, Білорусь тощо) годувати, озброїти, а через те, що більшістю «Славбата» були люмпени та просто кримінальний набрид, то ще й навчити користуватися зброєю. Це незабаром дуже стало в пригоді бійцям Шаміля Басаєва в боях проти своїх російських «благодійників». У вступі до своєї книги я спробую пролити світло та встановити точний діагноз трагічних подій в Абхазії, щоб читачу було легше зрозуміти причини появи українських добровольців на Кавказі та їхню історичну роль в намірах відновити громадянський мир в регіоні.

У лютому-серпні 1992 р. по всій території Абхазії припинився рух залізничного транспорту. Грузія та Вірменія опинилися перед лицем економічної катастрофи. Підриви залізничних мостів і доріг стали майже щоденними.

Було пограбовано 1923 вагони вартістю 12 млрд. рублів (за курсом 1992 р.). Тільки в першій половині 1992 р. зафіксовано 1142 вибухи та напади. Виникла необхідність взяти під контроль автомобільні шляхи та залізничні магістралі, припинити напади й пограбування вантажів. 14 серпня 1992 р. грузинські війська перейшли адміністративний кордон Абхазії. Незважаючи на попередню домовленість про введення грузинських федеральних військ на територію Абхазії, лідер сепаратистів Ардзінба оголосив загальну мобілізацію громадян віком від 18 до 40 років.

Вже о 12 годині дня грузинські війська, майже не зустрічаючи опору, ввійшли в Сухумі, де їх радісно зустріло населення. Здавалося, Грузія малою кров'ю практично зуміла загасити полум'я сепаратизму власними силами. Та не так сталося, як бажалося. Вже на другий день, 15-го серпня, через Головний Кавказький хребет,

за активного сприяння російських прикордонників, стали прибувати озброєні на території Росії так звані «добровольці». Така швидкісна реакція з боку Росії є беззастережним доказом того, що ці банди було заздалегідь підготовлено, навчено, озброєно. Їх тримали напоготові в очікуванні початку конфлікту.

« Було захоплено в полон «козачка», який сказав, що він — кримінальний злочинець, і йому пообіцяли «скостити» строк, якщо він піде воювати в Абхазію. »

Встановлено, що кількість найманців та регулярних військ Росії досягала під час абхазького конфлікту майже 80% від загальної чисельності озброєних банд сепаратистів. Уряд Ардзінби обіцяв їм за участь у війні майно й будинки грузинського населення. Були й інші принагідні пропозиції. Через рік після першого бою в районі села Ахалшені українським підрозділом УНСО було захоплено в полон «козачка», що дав свідчення: він кримінальний злочинець, якому пообіцяли «скостити» строк, а після війни дати будинок і сухумську прописку, якщо він піде воювати в Абхазію.

Олександр Леонов, Санкт-Петербург: «Воювали в Придністров'ї. Там за два місяці отримали близько чотирьох тисяч російських рублів. Мені сказали, що в Абхазії добре платять. Тут дуже багато російських найманців. Воюють на абхазькій стороні.»

Володимир Гаскарович Хіядулін, 1962 року народження, Татарстан: «Нам сказали, — хто буде воювати більше трьох місяців, отримає квартиру, прописку та подвійне громадянство».

А ось дослівне інтерв'ю з похідним отаманом В.П.Крутком: «Це не грузинська земля. Це Абхазія. Всі вони прийшли в основному після війни. Це мігрельське населення. Я думаю, що їхній час уже вийшов. Єдина зараз моя мрія — відкрити на Інгурі діжку з вином та випити її. Три дні буду сидіти та пити. У принципі тут тільки грузинам та мігрелам жилось добре, всі інші їм прислужували. Впевнений, що всіх їх ми виженемо й тут залишаться одні росіяни. Росіяни тут будуть жити добре, дуже добре. Це обов'язково буде так».

Микола Новіченков, Москва: «У Москві поширилися чутки, що на кордоні з Абхазією збирають найманців та платять непогані гроші. Ось я й приїхав. Нас було п'ятеро. Сказали, що підемо другим ешелоном, але нарвались на хохлів з УНСО, як то кажуть, у справжню м'ясорубку. Раз за разом нас гнали вперед, а позаду йшли ті, які нас найняли. Зі мною разом були три російські хлопці й чеченець. Потім я побачив їх убитими. Хто їх убив, не знаю, цілком можливо, наші «роботодавці», щоб не платити обіцяних грошей».

Олександр Сергійович Рушкін, Камчатський округ, м. Еліозова, рядовий Кантемірівської дивізії: «За порушення порядку потрапив на гауптвахту. До камери зайшов начальник штабу, дав у руки речовий мішок і сказав: «Їдеш у відрядження». Але куди, не сказав. Посадили в літак. Так опинився в Абхазії в Гудауті. Хотів повернутись, але мені відмовили».

У той самий час почали бойові дії російські військово-частини. Серед них 345-й десантний полк МО, дислокована в Гудауті ескадрилья, в Очамчирі та Гумісті батальйони МО Росії. Під час боїв супротивникові на-

давали підтримку кораблі військово-морських сил Росії, які бомбардували прибережні міста й села. Особливо жорстокому обстрілу піддавався Сухумі. На місто було скинуто десятки тисяч бомб та снарядів. Обстріли проводились переважно вночі, по густонаселених мирних кварталах. Жертвами цих варварських акцій стали більше як 400 сухумців. Усі ці події чітко говорили про неприкриту агресію Росії проти Грузії.

Ось кілька прізвищ найманців — громадян Росії: Шаміль Басаев — командир військ Конфедерації горських народів Кавказу (намагався уникати бойових сутичок із підрозділами УНСО); Харат Казбек — генерал; Султан Сосланієв — генерал; Анатолій Сидоренко — полковник ВДВ, курував збройні сили Абхазії; Іван Кононов — казацький генерал, пізніше покаявся в своїй помилці; Микола Гуско — казацький атаман, командир роти; Борис Акумінічев — полковник совітських військ, воював в Анголі, Сирії, Афганістані; Ігор Лунов — генерал-майор, член російського легіону (привіз в Абхазію більше 50 найманців); Геннадій Колодін — поганяло «колода», майор, командир підрозділу спецпризначення; Михайло Бондаренко — прізвисько «гуляйполе», капітан ВДВ (керував взяттям Сухумі); Роман Семюлін — майор, начальник дислокованого в Ешерах батальйону. Серед найманців були також генерали міністерства оборони Росії: Кондратьєв, Сигуткін, Сорокін, Чиндаров; начальник Генерального штабу міністерства оборони генерал Колесніков, капітан Бондаренко, капітан Єфремов, капітан Ніколаєв, підполковник Кравчук, підполковник Сидоренко, майор Климов, майор Семігулін, начальник казацької частини Петров.

Почався геноцид братнього грузинського народу. Скориставшись угодою від 27 липня 1993 року про виведення сторонами важкої техніки й артилерії, яке було здійснено тільки Грузією, сепаратисти 16 вересня почали штурм Сухумі та Очамчирського району. Всупереч усім міжнародним нормам, постійно вівся обстріл сухумського летовища, через яке повітряним транспортом здійснювалась евакуація тисяч мирних жителів і поранених. Прицільним вогнем сепаратисти та їхні союзники збили кілька цивільних літаків, у результаті чого загинуло багато мирних жителів, серед яких більше 50 жінок та маленьких дітей. Серед тих, хто шукав порятунку на сухумському летовищі, були не тільки грузини, а й росіяни, вірмени, греки та люди інших національностей. 27 вересня, після закінчення боїв за Сухумі та фактичного припинення бойових дій, було розстріляно Голову Ради Міністрів Автономної Республіки Абхазії Жиулі Шартаву та інших представників автономного уряду: мера міста Гурам Габіскірію, члена Ради Міністрів Джумбера Беташвілі, начальника поліції Тенгіза Рапану. Одразу ж після захоплення міста Гагра було розстріляно депутата Верховної Ради Республіки Абхазії, заступника начальника адміністрації Гагри Михайла Джинчарадзе, тисячі інших урядовців та цивільних громадян. За неповними даними матеріалів слідства, у результаті етнічних чисток на території Абхазії було вбито 5738 чоловік. Біженцями стали 267345 чоловік. Грузини були шоковані хвилею кривавого терору, який можна було порівняти хіба що з комуністичним терором часів громадянської війни.

Тепер я зрозумів, як це люди самі рушали на смерть під час війни. Спочатку з'являються накази: під загрозою смертної кари всім жителям певної національності

зібратись у певному місці, о певній годині. Кожен відчуває: щось не так, але не хоче створювати собі проблеми. Якщо ж виконати вимоги, можливо, біда обмине. Ти йдеш на обумовлене місце, підписуєш якісь папери — й тебе вносять до списків.

Загалом ти міг сховатись, втекти, поїхати до родичів в інше місто. Нарешті починаєш це розуміти — але запізно, потяг уже пішов. Твої вороги взагалі не знали точно, скільки вас у місті, й тільки тепер, коли ти прийшов і потрапив до списків, про тебе можна сказати, як у відомому мультику — «нас порахували». Вас ще до пуття не охороняють, ще можна втекти. Немає людини зі списку — то й що, на одного менше, на одного більше. Не знайшовши тебе, навряд чи перевертатимуть догори дригом ціле місто. Не знайшовши людини зі списку, проти прізвища поставлять галочку, а облогу не влаштовуватимуть. Але тебе приковує до одного місця все — сім'я, друзі, звички. І зрештою разом із іншими тебе ставлять у ряд і наказують копати яму. Нема жодного сумніву, що ця яма для тебе. Зовсім поруч річка, дерева, бачиш кущі, до них лише десятків метрів. Руки-ноги у вас не зв'язані, є можливість втекти, врятуватись. І хоч тепер за вами спостерігають автоматники, вони розслаблені й неухважні. Та ти думаєш про інше.

У спину обов'язково полетить черга. Так, нема запитань, у тебе зовсім мізерні шанси, може один із тисячі, але він все-таки є. Та ти чіпляєшся за надію — що, як не розстріляють, може, просто лякають, може, це просто окопи, й солдатам ліньки самим їх копати. Тебе вб'ють за спробу втечі, а всі інші виживуть. Ще й отримають після роботи миску супу.

Ти й сам не віриш у цю дурню. Але, але, але... Кати всіх часів та народів добре знають цю психологію та нею користуються. Так після взяття Києва більшовицькими бандами Муравйова було запрошено на реєстрацію, а потім розстріляно вісім тисяч офіцерів колишньої

« На початку липня 1993 року в складі регулярних частин грузинської армії було сформовано гірнестрілецький підрозділ УНСО

царської армії. Те саме відбулось у Криму після евакуації військ Врангеля. «Товариш» Фрунзе пообіцяв амністію, а потім розстріляв більше сорока тисяч людей, так званого «чужого» елемента.

Наприкінці червня в Грузію почали прибувати українські добровольці, з початку липня 1993 року в складі регулярних частин грузинської армії було сформовано гірнестрілецький підрозділ УНСО.

ПРОЛОГ

Найманців орденами не нагороджують.

Указ №230 глави Держави Грузії
15 листопада 1993 р. м. Тбілісі

Про нагородження українських воїнів-добровольців державними нагородами Грузинської Республіки.

За виявлену відвагу, мужність і героїзм у захисті територіальної цілісності Грузії нагородити українських воїнів-добровольців Державними нагородами Грузинської Республіки.

Орденем Вахтанга Горгасала II ступеню:

Романа Галазику — воїна-добровольця (посмертно);
Алексія Довгого — воїна-добровольця (посмертно);
Володимира Крутика — воїна-добровольця (посмертно);
Віктора Нестерчука — воїна-добровольця (посмертно);
Леоніда Ткачука — воїна-добровольця (посмертно).

Орденем Вахтанга Горгасала III ступеню:

Валерія Бобровича — воїна-добровольця;
Андрія Бабія — воїна-добровольця;
Сергія Гладкевича — воїна-добровольця;
Едуарда Білоуса — воїна-добровольця;
Олега Бенгу — воїна-добровольця;
Сергія Грама — воїна-добровольця;
Володимира Гушля — воїна-добровольця;
Анатолія Єлькіна — воїна-добровольця;
Миколу Карпюка — воїна-добровольця;
Юрія Колесникова — воїна-добровольця;
Василя Кухарчука — воїна-добровольця;

Олега Марчука — воїна-добровольця;
 Віктора Мовчуна — воїна-добровольця;
 Ігоря Мазура — воїна-добровольця;
 Миколу Поліщука — воїна-добровольця;
 Сергія Жолудя — воїна-добровольця;
 Андрія Слухняна — воїна-добровольця;
 Руслана Сугаченка — воїна-добровольця;
 Андрія Тиму — воїна-добровольця;
 Ігоря Ткачука — воїна-добровольця;
 Ігоря Шипшину — воїна-добровольця;
 Віктора Харченка — воїна-добровольця.

Е. Шеварднадзе.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Від редакції

Напруження між грузинами й абхазами почало підсилюватися наприкінці 1980-х років, що було викликано закликами грузинських націоналістичних угруповань до незалежності від СРСР. Абхазьке керівництво, навпаки, заявляло про намір залишитися в складі СРСР, особливо після того, як у 1989 році в Тбілісі пройшли масові демонстрації, у ході яких, зокрема, звучали вимоги ліквідації абхазької автономії. Слід зазначити, що на той період абхази складали національну меншість у республіці.

Перший президент Грузії Звіад Гамсахурдія запропонував закріпити за абхазами, що складали 17 % населення автономії, приблизно третину місць у республіканському парламенті.

16 липня 1989 року в Сухумі спалахнули збройні заворушення, викликані скандалом навколо порушень правил прийому студентів до місцевого університету. У ході безладь, за наявними повідомленнями, загинуло 16 чоловік і близько 140 було поранено. Радянська влада застосувала війська для їх придушення.

Одночасно з розпадом СРСР політичні конфлікти в Грузії перейшли у фазу відкритого збройного протистояння як між Грузією й автономіями (Абхазія, Південна Осетія), так і всередині самої Грузії.

9 квітня 1991 року Грузія під керівництвом президента Звіада Гамсахурдія проголосила свою незалежність.

У січні 1992 року Звіад Гамсахурдія був скинутий збройним шляхом, і переможці запросили Едуарда Шеварднадзе повернутися в Грузію, розраховуючи скорис-

татися його авторитетом і впливом як на міжнародному рівні, так і усередині країни.

21 лютого 1992 року правляча Військова рада Грузії оголосила про скасування радянської конституції і відновленні конституції Грузинської демократичної республіки 1921 року.

Повернувшись на батьківщину в березні 1992 року, Шеварднадзе очолив тимчасовий парламент — Державну Раду, сформовану керівниками перевороту проти Гамсахурдія. Рада контролювала більшість території Грузії, за винятком Південної Осетії, Аджарії й Абхазії. Одночасно продовжувалася громадянська війна в Мігрелії, на батьківщині Гамсахурдія, де вірні йому сили утримували місто Зугдіді.

Стосунки з Абхазією перейшли у військову стадію найпершими. Абхазька сторона сприйняла скасування радянської конституції Грузії як фактичне скасування автономного статусу Абхазії, і 23 липня 1992 року парламент республіки (при бойкоті сесії з боку депутатів-грузинів) відновив дію Конституції Абхазької Радянської республіки 1925 року, відповідно до якої Абхазія є суверенною державою (це рішення Верховної Ради Абхазії не бути визнано на міжнародному рівні). Верховна Рада розділилася на дві частини— абхазьку і грузинську.

Почалися масові звільнення грузинів із силових структур автономії, а також створення «абхазької гвардії». У Тбілісі прийняли рішення про введення військ в автономію. Офіційною причиною була названа необхідність охорони залізниці, що використовувалася як єдиний маршрут транспортування вантажів з Росії у Вірменію, що вже знаходилася в стані війни з Азербайджаном.

14 серпня 1992 загопи Національної гвардії Грузії чисельністю до 3000 чоловік під командуванням Тенгіза Кітовані, під приводом переслідування загонів прихильників Звіада Гамсахурдія увійшли на територію Абхазії. Абхазькі збройні формування чинили опір, але загопи Національної гвардії за кілька днів зайняли практично всю територію Абхазії, включаючи Сухумі і Гагру.

Введення грузинських військ призвело до масової втечі абхазького і російськомовного населення, у тому числі на територію Росії. Тут абхазькі загопи одержали підтримку — зброєю і численними добровольцями, в тому числі з боку Конфедерації гірських народів Кавказу), що заявила про готовність чеченців, кабардинців, інгушів, черкесів, адигейців разом з абхазами виступити проти грузинів. Створення, підготовку, озброєння і відправку ополчення в Абхазію не могли не помітити у Москві, але російська влада поки відкрито не втручалась. Натомість Росія забезпечила перехід через кордон з Абхазією добровольців з інших регіонів Кавказу, а також профінансувала переліт загону добровольців із Придністров'я.

За словами тодішнього президента Грузії Едуарда Шеварднадзе, Борис Єльцин у телефонній розмові з ним виявив бажання допомогти вирішити грузино-абхазький конфлікт мирним шляхом. У результаті загонам національної гвардії був відданий наказ припинити наступ. Багато хто в Грузії дотепер вважає це рішення Шеварднадзе зрадою.

До жовтня 1992 року, одержавши підкріплення і велику кількість сучасного озброєння, абхази перейшли до наступальних дій. Узнявши Гагру, абхази встановили контроль над стратегічно важливою територією, що

прилягає до російського кордону, налагодили лінії постачання з Конфедерацією горянських народів Північного Кавказу, і стали готуватися до наступу на Сухумі. Абхазська сторона заявляла, що у ході штурму Гагри (у якому брали участь російські танки) одержала у своє розпорядження біля десяти бойових машин піхоти і бронетранспортерів. Згодом, у відповідь на обвинувачення Грузії в тому, що Росія постачала заколотникам зброю, Абхазія стверджувала, що в бойових діях використовувалася трофейна зброя.

При цьому в зоні конфлікту, на території, контрольованій абхазькими і грузинськими силами, виявилось кілька частин російських Збройних Сил, що знаходилися тут ще з радянських часів. Формально вони зберігали нейтральний статус, займаючись охороною майна Міністерства оборони РФ і забезпеченням безпеки гуманітарних операцій (евакуація мирною населення і туристів, доставка продуктів у блоковане місто Ткварчелі). У той самий час грузинська сторона обвинувачувала російських військовослужбовців у виконанні розвідувальних операцій в інтересах абхазів. Російська сторона ж у відповідь заявила, що грузинські збройні сили обстрілюють її позиції, що призводить до жертв серед мирного населення. Таким чином, необхідність використання зброї для самозахисту було використане як виправдання участі у бойових діях на боці сепаратистів.

Ситуація на абхазькому фронті з осені 1992 року до літа 1993 року залишалася незмінною, поки в липні абхазькі сили не почали черговий наступ на Сухумі — третій з початку року.

РОЗДІЛ 1

Не поспішай засуджувати, або іронізувати над воїнами-добровольцями, пожалій себе: тобі ніколи не відчути їхніх емоцій.

У травні 1993 року з партією «Громадський Конгрес Грузії» було досягнуто домовленості про спрямування в Поті групи радників для формування батальйону морської піхоти. На той час військові формування мала кожна партія, що себе поважала. «Мхедріоні» роззброювали в горах відділки міліції. Кетовані, простомовно «Кетуші», формували Національну гвардію.

До Тбілісі вилітали кружним шляхом, через Баку. Політична ситуація була дуже складна. На Кавказі східна хитрість намагалась обіграти московсько-візантійську підступність. У цій справі головне було - не опинитися в ролі зернятка поміж двома жорнами. Союзники світили перед москалями свої неофіційні переговори з нами, намагаючись використати цей фактор для тиску на Москву.

Завдання було поставити всі крапки над «і» в переговорах із союзниками та провести глибоку розвідку на напрямках майбутніх дій наших підрозділів. Тому склад групи було обмежено. Разом зі мною летіло дев'ять чоловік, майже всі зі старої «вовчої зграї». Був на-

« **Завдання було поставити всі крапки над «і» в переговорах із союзниками та провести глибоку розвідку на напрямках майбутніх дій наших підрозділів** »

мір — сформувати в складі батальйону групу бойових плавців. Грузинським ВМС, що склалися з озброєних ДШК і «зушками» сейнерів та різних дрібних суденць, не було чого протиставити кораблям Чорноморського флоту, можливо, крім кількох гармат берегової оборони, гаубиць Д-30 і зенітних гармат калібру 85-100 мм. Якщо не вистачає сили знищити кораблі у відкритому бою, треба спробувати знищити їх на якірних стоянках. Проти портових споруд та місць бункерування планувалося застосувати малі штурмові загони. Оскільки мій досвід підводних заглиблень обмежувався аквалангом, довелося збирати відомості про інструкторів підводного плавання, які мають досвід користування кисневими приладами замкнутого циклу.

Невдовзі знайшли кандидата — такого собі «Обуха». У минулому бойовий плавець-надстроковик, він надто довго вештався серед туристичних, спортивних і кіношно-декораторських тусовок, обмежуючи коло своїх занять інструктажем, рятуванням потоплюваних і туризмом. Загалом людина рухалася до того, щоб стати «толкієністом», «військовим реконструктором» чи ще чимось подібним до цієї цілком безневинної публіки, якби 1992 року не вступила до лав УНСО. Коли підвернулася війна, Обух вирішив забути про свою сивину. На цей час його син Цвях, якому щойно виповнилося 18 років, уже встиг на свій страх і ризик взяти участь у Нагорно-Карабахському конфлікті на боці Азербайджану. Що найцікавіше, батько з сином між собою спілкувалися російською мовою. Син взагалі почав вивчати українську з військових команд. Щоправда, опанував її досить швидко, на відміну від більшості наших можновладців. Мабуть, метод вивчення державної мови ефективніший під мінометним обстрілом.

З першою партією унсовців батька з сином було відправлено до Абхазії, де почалося формування української сотні (аналог совітської роти) «Арго». Спочатку я думав обмежити коло їхніх обов'язків такими прозаїчними речами, як придбання водолазного спорядження й підготовка особового складу. Обух довго жив у Абхазії й міг навіть спілкуватися не тільки грузинською мовою, а й місцевим тубільним наріччям. Але не так склалося, як гадалося. Мій «інструктор» твердо вирішив наслідувати ідеал «білого найманця», подібного до «Конго-Мюллера» або Боба Денара та інших безіменних авантюристів часів кризи в Біафрі й Катані. Цій людині не можна було відмовити в своєрідній цілеспрямованості. Готуючись до подорожі, він наростив цілком пристойні м'язи найнеефективнішим способом гімнастики — ізометричним. Гірше йшли справи з підводними диверсіями.

З'ясувалося, що чималий запас технічних засобів батумського дельфінарія з невідомих мені причин був недосяжним. Грузини, по простоті душевній, гадали обійтися цілком непридатними для військових цілей «пузирковими» аквалангами. Їхні комісіонери з готовністю запропонували закупити їх у Туреччині. Обух замріяно пускав слину в передчутті появи довгоочікуваних іграшок: скутерів, гідрокостюмів, гарпунних рушниць і ножів. Я наполіг на придбанні спорядження в Києві. На колишній учбовій базі ДТСААФ знайшлася якась кількість кисневих приладів та іншого легководолазного спорядження. Не існувало проблем і з вибором цілей. Російський Чорноморський флот постійно піддавав обстрілу грузинське узбережжя, ефективно підтримуючи сухопутні сили сепаратистів. Як я вже казав, протидіяти цьому грузинам не було чим. Але як кажуть — коли не-

можливо поламати бронепотяг, треба знайти гвинтик, викрутивши який, можна потяг зупинити. Уздовж сочинського узбережжя на будь-якій з якірних стоянок атаку можна було здійснити цілком безкарно. Тут не можна не згадати античний принцип простоти задуму й виконання. Атакувавши якнайлегшу ціль у російських територіальних водах, ми досягали достатнього пропагандистського ефекту. Приклад? Історія з «Авразією», що стала пізніше.

Самі технічні проблеми було зведено до мінімуму. Забортне розміщення контейнерів зі спорядженням давало змогу уникнути викриття навіть за здійснення митного та прикордонного огляду. Хоч як, а майже десять років я, як і весь, власне, склад торговельного флоту СРСР, промишляв контрабандою і, без зайвої скромності, досяг на цьому ґрунті певних успіхів. До речі, саме в торговельному флоті я вперше засумнівався в ідентичності двох «братніх» слов'янських народів. Працював я тоді електромеханіком на торговельному судні. Стояли ми в Анталії, спека була під 40 градусів за Цельсієм, крім того, там був турецький курорт для мільйонерів. Враховуючи це, на березі нам, «полпредам» СРСР, з огляду на нашу злиденну заробітну плату, не було чого робити. Та пройшла чутка, що в порту можна купити питний спирт по 4 турецькі ліри за півлітра. Екіпаж скинувся. Я ніколи не уникав нагоди зійти на берег, ознайомитися з досі незнаною землею, звичаями місцевого населення, тож одразу зголосився піти старшим групи. Зі мною пішли електрик Бабіченко з Одеси та матрос Сашко Лісіцин з Архангельської області. На березі скупилися, повешталися містом, а повертаючись назад, побачили крамничку, в якій турок продавав дуже схожі пляшки по 6 лір, але

вже літрові. Вигода була безсумнівна. Останню крапку поставив напис на етикетці — Alcohol 67%. Задля остаточної перевірки я запитав у турка — drink можна? Відповідь була — yes. Задоволені таким маленьким гешефтом, поспішили на пароплав. Роздали замовлені півлітрівки, а дві літрові пляшки забрали собі. Взагалі на флоті існує таке поняття — «если хочешь жить в уюте, пей всегда в чужой каюте» (це російською), та позаяк моя каюта була найбільша, мусили всі втрьох зібратись у мене.

Нічого немає приємнішого за прелюдію до п'ятики. Один ріже помідори, другий побіг на камбуз по котлетки, третій накриває на стіл. І все це овіяно романтикою конспірації (на совітських суднах офіційно було заборонено вживати алкогольні напої. Але пили всі, а карали тих, хто попадався).

Неприємності почалися пізніше. Налили по першій, як заведено на флоті, трохи більше за половину гранчака. Враження було, наче хильнули ацетону. Насилу видихнувши повітря, кажу:

— Хлопці, щось ми п'ємо не те.

Лісіцин (мовою оригіналу):

— Чаво там не то? Па башке-то шибануло? Значит, то.

Я прислухався до «башки» — начебто шибануло, навіть більше того.

Налили по другій — повертається, насилу заштовхав назад помідором. Вирішили перевірити старим дідівським методом. Намочили в трунок цибулину: якщо почорніє — не те. Не почорніла. Налили по третій. Тут мене зовсім дістало, здалося, що ліве око випадає. Вирішив, незважаючи на ображений вереск Лісіцина, перевірити прискіпливіше. Заховав недопиту пляшку під полу бушлата, вийшов на палубу. Там працювали вантажники-

турки. Підійшов до старшого, він трохи розмовляв російською. Показую пляшку — дрінк можна? Чую у відповідь — турецький чоловік дрінк і мертвий. Побачивши мою відвислу шелепу, заспокійливо поплескав мене по плечу — а «рашин» нічого.

Повернувшись до каюти, я повідомив цю приголомшливу інформацію. Бабіченко зблід, реакція Лісіцина була неадекватна — а я чаво табе талдичу, зануда ти така, давай наливай. Е ні, кажу, ти-то «рашин», а в нас, українців, стільки крові з турками перемішано, що завтра зранку зможу тільки пару разів ногами смикнути. Сашко Лісіцин розказав нам з Бабіченком, що він думає про нас та наших родичів до сьомого коліна, забрав другу повну пляшку та попхався, трохи похитуючись, до своєї каюти.

Пробудження було жахливе. Здавалося, що ми з Бабіченком вип'ємо увесь запас прісної води на пароплаві, колір очей нагадував скаженого кролика. Вирішив нарешті з'ясувати, що ж ми вживали. Мерщій до третього штурмана, він трохи володів англійською. Показую пляшку, запитую — Віктор, що це таке? Він підозріло запитує — а де ти взяв? Та, кажу, на палубі підібрав. Мабуть, вантажники випили. Ні, каже, це не п'ють. Тут мені взагалі мало зле не стало. То що ж це, мало не переходячи на крик, запитую. Так отут на етикетці написано — рідина для чищення та протирання раковин, унітазів та іншого сантехнічного обладнання. «А чого ж написано: алкоголь 67%?» — мало не плачу. «Так воно і є, 67% спирту, а все інше гліцерин та різні хімікати».

Промучилися ми з Бабіченком три дні, але твердо усвідомили — то є хибна думка, що всі слов'яни в

СРСР є «рашин». Бабіченко в своїх роздумах пішов ще далі. Він взагалі засумнівався, а чи взагалі рашин — слов'яни?

Та повернімося, зрештою, до наших підводних диверсантів. Судновий корпус легко руйнується знизу, поблизу бокового кіля, концентрованим зарядом ТНТ масою 5 кг. Застосування двох зарядів з обох бортів в умовах підводного середовища значно підсилює ефект. Вода, як відомо, не стискується, і частина вибухової хвилі, відбиваючись від дна, посилює дію вибуху. За тодішнього безладдя в судноплаванні, викликаного втратою монополії пароплавання, не вимагалось якихось особливих зусиль, щоб придбати потрібні для прикриття фрахтові документи для каботажного рейсу. Резервним варіантом залишалось рибальство.

На жаль, наступні події війни поставили хрест на наших військово-морських планах. Наш підрозділ було терміново переорієнтовано на гірно-стрілецький та перекинуто на сухопутний театр військових дій. Через те, що в горах суцільної лінії фронту немає, в тили як однієї, так і другої сторони постійно просочувалися невеличкі

« **На жаль, наступні події війни поставили хрест на наших військово-морських планах.** »

диверсійно-розвідувальні підрозділи. Наше головне завдання полягало в їх виявленні та знищенні. По суті це була партизансько-антипартизанська війна в горах.

Бойові дії тут мають свою особливу специфіку. Не останню роль в цьому відіграє зручне, легке обмунди-

рування та взуття. З взуттям нам повезло. Ми отримали черевики, по-місцевому пехсацмелі, натовського зразку, на грубій підошві, що надійно захищали нас від сумної долі віщого Олега. Правильно дібрати взуття — дуже важлива справа. Щоб підвищити довговічність черевиків, їх треба просочити водостійким мастилом, а за відсутності такого — будь-яким несолоним жиром. Для цього черевики трохи підігривають над плитою та намащують на них тонкий шар жиру. І це треба повторити кілька разів. Головне не перегріти пехсацмелі, щоб не допустити потріскування шкіри. Просочування можна вважати закінченим, коли за сильного стискання черевика зі шкіри починає трохи проступати жир.

Під час добирання взуття чимало нервів нашому каптьорові вимотав усе той-таки Обух. Підходить до мене:

— Пане курінний, комірник-грузин відмовляється поміняти мені черевики.

Ну, думаю, що ж, справа серйозна, взуття треба підігнати «на п'ять». Ідемо разом із ним до каптьора.

— Чому не дозволяєте поміняти взуття?

Той відповідає:

— Батоно командир, він мене вже дістав, уп'яте приходить.

Беру в Обука його пехсацмелі, захожу до складу та з ними ж виходжу.

— Ось знайшов найкращі, каптьор у ногах валявся, плакав, не хотів давати, казав, такі останні, для себе залишив.

Обух міряє взувачку, щасливо всміхається й, уже йдучи в казарму, каже: «Ну от, це ж зовсім інша річ».

Різниця в підготовці піхотних та гірничо-стрілецьких частин дуже істотна. Свого часу цього не зрозуміли росіяни. Пхали в гору мотострілецькі частини, МВС та внутрішні війська. У результаті регулярні частини зазнали величезних невинуватених втрат від повстанців, учорашніх козопасів. І це за цілковитої переваги у важкому озброєнні, авіації, тиловому та медичному забезпеченні. У зв'язку з цим хочу трохи зупинитися на описі специфіки бойових дій у горах.

« Різниця в підготовці піхотних та гірничо-стрілецьких частин дуже істотна. Свого часу цього не зрозуміли росіяни. Пхали в гору мотострілецькі частини, МВС та внутрішні війська. У результаті регулярні частини зазнали величезних невинуватених втрат від повстанців, учорашніх козопасів. »

Першою неприємністю є акустично посилений гуркіт артилерійсько-мінометного вогню. На рівнині між вибухами ще можна розмовляти, в горах це майже неможливо — гуркіт, багаторазове відлуння. Розлітання уламків гірських порід посилює ефект від осколків мін і снарядів. На відміну від рівнини, скелі не амортизують вибухи, проте створюють умови для стрільби рикошетом, нагадуючи дію снарядів із загальмованим пристроєм вибуху. Тим, хто потрапив під артилерійсько-мінометний обстріл на гірській дорозі, нема де сховатись. (Як приклад — другий наступ УНСО на Шрому 1993 року).

Діяти часом доводиться маленькими групами, командири яких повинні вміти самотійно приймати рі-

шення за постійної зміни умов, не забуваючи про відсутність тилового прикриття. Відстань у 500 метрів на мапі може забрати три години часу. Стрілець годинами не відчуває лікоть товариша, що, безперечно, викликає певне психологічне напруження. Потрібна повна довіра до своїх командирів — мене не забудуть, не покинуть, не залишать напризволяще. Кожний стрілець повинен вміти фахово користуватися компасом і мапою, орієнтуватись у лісі, надавати першу медичну допомогу як собі, так і своїм побратимам, володіти всіма видами зброї свого підрозділу. У цих умовах величезне значення має маскування як позицій підрозділу, так і індивідуальне. Лопатка в горах, за своїм прямим призначенням мало придатна, частіше використовується замість сокирки. Укриття краще видовбувати на схилах, на кшталт ластів'ячих гнізд. Під час обстрілу підрозділів супротивника, розміщених на гребенях гір, треба враховувати — снаряди летять з недолітом чи з перелітом, що значно знижує ефективність стрільби.

Стрільці гірничо-стрілецького підрозділу УНСО пройшли серйозну підготовку. Вони вміли діяти в умовах, коли недоцільно використовувати важку техніку, першими захоплювати дефіле — вузькі проходи в горах, в лісі, в болотах. Вони повинні були вміти захоплювати мости й загати, займати броди та дороги. Діяти автономно в глибокому тилу ворога, влаштовувати засідки, вести бої в містах, обороняти села, цвинтарі, окремі будівлі, будь-які природні перешкоди, яри, вали, висоти. Завдавати удари по тилкових комунікаціях супротивника. Усі ці завдання стрільці ГСП УНСО відробляли десятки разів ще у вишкільних таборах в Україні. У Грузії ми пройшли короткострокові навчальні курси в інструкторів, зелених

беретів США, але корисного з цього можна було взяти відсотків десять, не більше. Партизанська війна на знищення взагалі не для американців. Наприклад, за евакуації гвинтокрилами вони рекомендують під прикриттям темряви швидко бігти до них, прикриваючись кулеметним вогнем. Найдурніше, що можна вигадати — це бігти по гірському лісу, тим паче вночі. Яким би ти не був підготовленим, нічого не варто потрапити ногою в яму й зламати її до чортової матері, налетіти мордою на сук (добре якщо щогою, а не оком або шийними артеріями) або гепнутись у кількасотметрове провалля. Взагалі, найрозумніше для переслідуваного в таких умовах — тихенько зачаїтись. Нехай погоня, шаленіючи від азарту, ломиться, сама не знаючи куди, в гарячці збиваючись з правильного напрямку, нариваючись на розтяжки та викриваючи себе, підставляючись під кулі.

Там же нас познайомили із розрекламованою в соцнях бойовиків «славнозвісною» М-16. Головна базова гвинтівка на озброєнні країн НАТО — цілковите розчарування. Створена конструктором фірми «Армалайт» Юджином Стоунером, за темпом і щільністю вогню вона перевершує російський автомат «АК-74», але значно поступається йому за надійністю та невибагливістю. Технологічно занадто складна, вона в польових умовах потребує регулярного ретельного чищення. Механічна міцність гвинтівки невисока, а наявність великої кількості дрібних деталей у затворі й ударно-спусковому механізмі серйозно ускладнює її розбирання та ремонт у бойових умовах. Тепер мені стало цілком зрозуміло, чому американські піхотинці намагались уникнути здавання трофейних «Калашникових», залишаючи їх собі. (Як це було у В'єтнамі).

На той час в Абхазії жило близько 60-65 тисяч абхазів і 350 тисяч грузинів. Безперечно, й дурень зрозуміє неможливість будь-якого серйозного збройного опору за такого співвідношення населення. Щоправда, там жило ще близько 250 тисяч так званих російськомовних — вірменів, греків, українців, росіян, але до початку конфлікту їм усе було по барабану. Згодом вони просто порозбігалися, крім вірменів, які в своїй більшості склалися з сільського населення й узяли активну участь у конфлікті на антигрузинському боці. Виходячи з того, що за кількістю вони переважають абхазів, мешкають компактно й за національними ознаками є непоганими бійцями, вірменський фактор в абхазській війні був другим фактором після російського.

Вірменська громадськість Абхазії сформувала кілька окремих національних батальйонів, що діяли автономно. З одним із таких підрозділів, а саме з батальйоном імені маршала Баграмяна, нам довелося зіткнутись.

Було це на початку червня. Як командир добровольчого загону «Арго», я одержав наказ захопити село «С». Форсувавши річку Гуміста й не доїхавши до села метрів із 800, ми позлізали з машин, розгорнулися в розстрільню. Встановивши на флангах кулемети, почали просуватися до села. Розвідка доповіла, що в селі перебуває 50-60 озброєних людей, що вони не росіяни, погано обмундировані й не справляють певного враження регулярних військ. Маючи надлишок українського «буржуазного» націоналізму, ройовий Рута миттєво заліз на найвище дерево й закріпив там наш синьо-жовтий прапор. Напевно, за ним вірмени визначили нашу національну приналежність. Щойно розстрільня рушила вперед, над крайнім будинком замахали білим прапорцем. Ми зупи-

нились і про всяк випадок залягли. Я взяв двох стрільців і рушив назустріч трьом невідомим воякам, що розмахуючи білим прапорцем вийшли з села. Ми зішлися десь приблизно посередині між нашими позиціями. З їхнього зовнішнього вигляду я зрозумів, що вони не грузини й чомусь бовкнув:

— Салам алейкум.

Вони перезирнулись і старший відповів:

— Бареф дзес.

Відтак стало зрозуміло: вірмени. Ще й хрести на волохатих грудях. Старший, будемо називати його Леон, чи то спитав, чи підтвердив:

— Ви не гогі? (так називають грузинів, аналогічно: фріц, іван, томмі).

— Ми українці, — відповів я й показав тризуб на мазепинці, ще й дістав з за пазухи хреста з надією розвіяти його сумніви, викликані моїм мусульманським привітанням.

Леон був небалакучим:

— Ми воюємо з гогі. Ані українці нам, ані українцям нічого поганого не робили. Чого хочеш?

« **Ми воюємо з гогі. Ані українці нам, ані ми українцям нічого поганого не робили. Чого хочеш?** »

Беручи приклад з Леона, я відповів стисло:

— У мене наказ взяти село.

— І що, будеш брати?

— Буду, — впевнено сказав я, помітивши краєм ока, як на сусідньому пагорбі хлопці встигли розвернути нашу «зушку» в напрямку села.

Леон помовчав, поміркував і сказав:

— Ну й бери його на хер, — повернувся та пішов геть.

За півгодини ми побачили, як вервечка їхніх бійців потягнулася геть із села.

На такій мінорній ноті закінчилися наші бойові стосунки з вірменами. Як я вже писав, з чеченцями бойових сутичок у нас теж не було.

Як вони, так і ми свідомо уникали бойових дій один проти одного. Їхня спілка з росіянами була цілком протиприродною й не могла тривати довго. У недалекому майбутньому доля все одно зробила нас союзниками.

РОЗДІЛ 2

*Вместе весело бежать по болотам,
А деревни поджигать лучше ротой.
Раз атака, два атака — нет селенья!
Как мы любим коренное население.*

Фольклор російського спецназу

Мене призначили командиром добровольчого загону «Арго». Перед вильотом я почав цікавитись історією Грузії та, зокрема, Абхазії.

Морське піратство було славою й трагедією народів, що населяють цей край. Морський та прибережний розбій, продаж полонених та власних співвітчизників у рабство були головним промислом черкесів та абхазів. Один із перших спогадів про геніохів — давніх абхазів — теж пов'язаний із піратством. Ось свідчення Діодора (307-301 рр. до Р.Х.): «...Для захисту тих, хто плавав по Понту, він (Євмен) вступив у війну з варварськими народами, що, як правило, займаються піратством: нівхами, геніохами, ахейцями, й очистив від них моря». Довідка: ахейці мешкали на південному сході Геленджицької бухти.

У XVI-XIX століттях, під час колонізації Кавказу, ахейців було повністю знищено російськими військами, як і безліч інших народів: натухаїв, абадзехів, ігапсугів, ногайців, убихів. За свідченням російського «чудо-богатиря» Суворова, різанина татар (ногайців) була жахливою. У вирішальній битві було вбито їхнього найголовнішого поводири — кунакайського мурзу. «Татари (ногайці), загнані в багнисту річку, не бачачи порятунку, в нападі безсилої люті самі знищували свої коштовності, різали

Нас зустріли друзі. Вилетіти до Сухумі того ж дня не було жодної можливості. Там артилерійським обстрілом вивели з ладу злітну смугу. Розмістили нас у готелі, а вже ввечері московське телебачення передавало, що в Тбілісі висадився полк, сформований із галицьких українців, який візьме участь у бойових діях на боці республіканських військ Грузії. Хлопців аж пороздувало від гордощів — ще б пак, одинадцять чоловік потягнули на цілий полк.

Що ж буде, коли ми розгорнемося, як планувалося, до сотні? Жартома навіть почали ділити полкові посади. Насправді ж лише один із нас був із західної України. Московська пропагандистська машина діяла за старими штампами, не помічаючи стрімкого розвитку українського націоналізму на сході України, де він був навіть радикальніший, ніж у традиційно свідомих західних регіонах.

Проте ця затримка мала ще один позитивний аспект. Я зміг познайомитися з Тбілісі. З першого погляду я полюбив це строкате, гомінке місто. Тбілісі — місто-фенікс, що не один раз усупереч загарбникам піднімалося з руїн та попелу. Прогулюючись вуличками Тбілісі, милуючись церквою святого Давида, висячим орлиним гніздом на карнизі скелі Мта-Цмінда, над барвистим лабіринтом міських садів, я уявляв, про які буремні та трагічні події могли б розповісти ці споруди. Про грузинського царя Вахтанга Горгасала, що переніс сюди столицю з старовинного Мцхета, та про іншого володаря — Гурама Багратида, завдяки якому місто прикрасилося палацами та храмами. Тбілі, мовою картлі — теплий, гарячий. Згідно з легендою, цар Вахтанг полював у цій місцевості на оленів, і коли один із пораних стрілою рогачів упав у

дружин і кидали у воду немовлят» (Потто В. Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях. — СПб, 1887. — Т.1 — Вып. 1. — С. 110-111) Решту корінного населення було вислано росіянами на південний Урал, де на радість «просвіщонним» російським монархам вона успішно вимерла. Дехто врятувався, втікши на землі, підконтрольні Оттоманській імперії. Не диво, що абхазів залишилось лише 50-60 тисяч осіб, і работоргівля підірвала розвиток абхазів як нації. Подумати тільки: понад двадцять століть піратства й работоргівлі. Але найстрашнішого удару по цьому регіону завдала російська колонізація. Навіть важко уявити, з мапи землі було стерто десятки народів, отруєно колодязі, вирубано цілі лісові масиви — причому це все відбулося лише за кілька десятиліть. Порівняно з цим дії британців в Індії або іспанців у Південній Америці — дитячі забавки.

Все ж повернімось до сучасності. Настав день нашого вильоту до Закавказзя. Щоб уникнути ускладнень із боку СБУ, ми вилітали в цивільному, але більшість везла форму у валізах. Перша група була невелика. Всі були схвильовані, немов вирушали на весілля, а не на війну. Козацький дух ще не вмер. Всі побоювалися, що нас може затримати «рідна» СБУ. Полегшено зітхнули лише тоді, коли внизу побачили гори багатостраждальної Картлі. Цю землю нам випало боронити. Віднині вона нам стане другою батьківщиною.

Я дозволив хлопцям по черзі перевдягнутись у вбиральні літака. Коли звідти один за одним почали виходити хлопці в малознайомій на той час грузинам унсовській формі, в по-кавказьки гамірному салоні запанувала тиша. Отак, у цілковитій тиші, ми й сіли в Тбілісі.

джерело, мисливці, витягаючи його, помітили, що вода гаряча. На цьому місці цар спочатку збудував мисливський замок, де не тільки полював, а й лікувався, Як водиться, за ним потяглися придворні, й поступово за аристократією переїхала сюди вся столиця. Де були царські купальні, й досі стоять славнозвісні тбіліські сірчані бані. Після боїв ми теж кілька разів відновлювали в них сили.

Усі хлопці постійно носили на шиї так звані смертні медальйони у формі унсовського хреста, на зворотному боці якого було позначено групу крові та псевдо. Хрести були з мельхіору, й у контакті з водою сірчаных бань набрали золотого кольору. По приїзді на базу перший рій, який ще не був у бані, захвилювався: чому це в другого рою хрести золоті, а в нас срібні? Негідники з другого рою гордо заявили: нам їх видав пан курінний як найхоробрішим. Після чого я мав клопіт, із півгодини переконуючи стрільців, що після відвідування сірчаної лазні їхні хрести стануть такими самими «героїчними».

Я подумки перебирав імена завойовників, що піддавали Тбілісі вогню та мечу: перси, хозари, візантійці, араби, сельджуки, монголи, знову перси, й нарешті, найстрашніший завойовник — московіти.

Під час правління цариці Русудан хоросанський султан спустошив усю країну, перерізав майже все населення Тбілісі, доценту зруйнував церкви; кількість жертв цього погрому досягала ста тисяч чоловік. Лютий Тимурленг (Тимур), залишаючи спалене місто, звелів зібрати всіх дітей та юнаків і пустив на них кінноту. На тому місці, де було затоптано дітей, збудовано церкву Калоубанську. Грузії важко було протистояти загарб-

никам, будучи поділеною на два царства — Картлі-Кахетинське та Імеретинське, ще й на чотири князівства — Гурію, Мінгрелію, Сванетію та Абхазію.

Тож і сьогодні, щоб поставити Грузію на коліна, російські федерасти намагаються розколоти республіку. Самі грузини, як правило, народ довірливий, чесний, вразливий, схильний до самопожертви, гостинний. Егоїстична жилка наче зовсім відсутня в їхньому характері. Вони вражають життєрадісністю, відвертістю, схильністю до задоволень та довірливістю. Веселий та добрий народ. Тільки недостатньо енергійний та підприємливий, тож цю нішу в Грузії міцно зайняли євреї та вірмени. Останні, на жаль, у деяких випадках стали на відверто антигрузинську позицію.

На другий день почалася посадка до літака на Сухумі. Це видовище шокувало. Літак брали мало не штурмом, як приміську електричку. Представники різних родів військ і загонів, цивільні, але всі до зубів озброєні, лізли в літак, штовхалися, сперечалися. Стояли в проходах. Повні людей були навіть обидва туалети. Від товарних поїздів часів громадянської війни це відрізнялося хіба що тим, що ніхто не сидів на даху та не висів на приступках за дверима. Практично це все були добровольці. Бажання захищати Батьківщину переважувало всі побутові негаразди та незручності.

Все-таки для нас, як гостей, звільнили сидячі місця. Це нагадало мені відправку «добровольців» до В'єтнаму. Пишу це слово в лапках, пригадуючи свою поїздку. За-

Це нагадало мені відправку «добровольців» до В'єтнаму. Пишу це слово в лапках, пригадуючи свою поїздку.

кінчивши морехідне училище, за розподілом я потрапив до Чорноморського пароплавства. Зайшов у відділ кадрів. Там сидів типовий відставник, начальник відділу кадрів.

— Пропоную вам поїхати добровольцем до В'єтнаму. Ви згодні?

— Звичайно ні, — відповів я. — Що вони мені поганого зробили?

— Тоді вийдіть у приймальню, візьміть у секретарки листок паперу та напишіть заяву на звільнення. Боягузи нам не потрібні.

Мрія про романтику служби на торговельному флоті згасала на очах. З відчаєм я виклав останній, цілком самогубний у плані кар'єри аргумент:

— Мого діда було репресовано як ад'ютанта Петлюри й польського офіцера.

Формулювання в довідці про реабілітацію, зізнаюсь, викликало в мене певний сумнів: як це ад'ютант Петлюри й водночас «польський офіцер»? Добре, що хоч не японський. Мій дід був чистопородний українець. Проте, напевне, для нього зміст формулювання нічого не змінював, тим паче, що згідно з церковними записами, 1920 року йому було лише дванадцять (!) років. Більшовицьке НКВД, напевно, катувало так, що визнати себе за марсіанського Муфтія було краще, щоб уникнути побоїв.

Утім, кадровик, схоже, поділяв мої сумніви. Він щось там промугикав у стилі «син за батька не відповідає», а онук і поготів.

Вийшовши в приймальню, почував потилицю. У той час керівництво СРСР проводило чергову кампанію — задовольнити потреби в морських перевезеннях власним торговельним флотом. Щоб і в цьому наздогнати й

перегнати Америку. Але, хоч кадрів наклепати виявилось не важко, побудувати для них кораблі стало проблемою. У результаті накопичилася досить-таки велика кількість нікому не потрібних, морських фахівців. Тож, написавши заяву про звільнення, я автоматично мав стати безробітним. У найкращому разі ганятиму баржі по Аму-Дар'ї. Тож довелося повернутись і переконати кадровика, що з раннього дитинства я тільки й мріяв покласти життя за торжество комуністів в об'єднаному В'єтнамі.

Наступного дня я познайомився з «контингентом». Добровольців, як правило, добирали з молодих, недовідчених або тих, хто в чомусь не догодив начальству. Переважна більшість не горіла бажанням підставляти свої голови за комуністичні ідеали.

Флот, завдяки своїй поінформованості, завжди відзначався своєю революційністю та демократичністю, тому більшість завжди тихенько ненавиділа більшовицьку наволоч. Загалом, українські патріотичні настрої на флоті чи Російської імперії, чи Совітського Союзу були завжди досить-таки сильні. З вибухом революції в Росії українці, що їх чимало служило в царському флоті, одразу почали організовуватись. Найсприятливіші умови склалися на Чорноморському флоті, де українцями було більш як 75% особового складу. Реально стала можливою повна українізація всього Чорноморського флоту.

На Балтиці українці, зорганізувавшись, поставили над собою «Український військово-морській революційний Штаб Балтійського Флоту», який очолили старший лейтенант М.Зілинський і лейтенант С.Шрамченко. Завдання стояло докомплектувати українцями — моряками команди крейсера «Світлана», й ескадрених

міноносців «Україна», «Гайдамак» та інших, і перегнати ці кораблі під українським прапором до Чорноморського флоту. На жаль, прихід до влади більшовиків не дав здійснитися цим намірам.

Комендант Чорноморського флоту, віце-адмірал Колчак, поставився прихильно до українізації флоту, як до здорової течії серед тодішньої руїни. З кінця квітня 1917 року майже на всіх кораблях Чорноморського флоту вже існували свої українські корабельні ради. Одним із перших кораблів Чорноморського флоту, який підняв український прапор, був міноносець «Завидний», 24 грудня 1917 року підняв український прапор один із найбільших кораблів колишньої царської Росії, велетень-дредноут лінійний корабель «Воля». 29 квітня 1918 року увесь Чорноморський флот підняв український прапор.

На жаль, український флот зруйнувала соціалістична Центральна Рада. Незважаючи на запеклий опір націоналістично налаштованих моряків, вона скасувала примусову військову службу на флоті та запровадила добровільне поповнення флоту на підставах народної міліції. Дурнішого нічого придумати було неможливо. Дурість буває страшнішою за зраду. Цей закон було скасовано за часів гетьманату, але вже запізно.

Український націоналістичний рух на флоті тривав і за радянської влади. Усім відоме Кронштадтське повстання очолював матрос-українець, якого всі його товариші називали Петлюрою.

Наприкінці 1969 — на початку 1970-го років у морехідних училищах Херсону існувало щонайменше два націоналістичні гуртки. Один з них у морському училищі рибної промисловості, на жаль, був розгромлений.

У 1992 році на Чорноморському флоті шовіністичним букетом розквітла «касатоновщина»:

- продано стратегічний запас пального;
- зруйновано казарми на острові Зміїний;
- за безцінь на брухт у Туреччину було продано більшість підводних човнів дивізії підводних сил Чорноморського флоту (в складі трьох бригад та окремого дивізіону);
- таємною директивою через фахівців управління військових сполучень і військового приймання з мобілізаційних запасів на українських судноремонтних і суднобудівних заводах вилучалися станції системи радіолокаційного розпізнавання «Пароль»...

Саме в цей час на СКР-122 екіпаж прийняв військову присягу на вірність народу України, підняв синьо-жовтий прапор і вийшов з військової бази Донузлав до берегів Одеси. Командував героїчним сторожовиком капітан-лейтенант Сергій Настечко. Адмірал Касатонов послав на перехоплення старенького сторожовика сучасний фрегат проекту 1135 та швидкісний малий десантний корабель на повітряній подушці. Гармати, реактивні установки націлилися на втікача. Тільки завдяки тому, що кораблі вже перебували в зоні дії берегової охорони одеського району, вдалось уникнути кровопролиття. Незламним було прагнення українських моряків служити своїй Батьківщині. СКР-112 дійшов до Одеси.

Отже планів, як уникнути поїздки до В'єтнаму — захищати інтереси «матінки»-Росії, було більш ніж досить. Найпростішим було напитися й потрапити до витверезника або загубити паспорт, але ми не встигли. Передусім «добровольців» узяли під варту та відібрали паспорти.

Практика засилання військових радників, коли, як це було в Ефіопії, кількість радників перевищувала офі-

церський корпус країни, межує з відкритим військовим втручанням. Досвід Кореї, Куби, Конго, Заїру, В'єтнаму, Ефіопії має свою специфіку розв'язання кадрових проблем: починають «мести» всіх підряд. Хіба це жарт — набрати 11 500 тих, хто палко бажав би вирушити в Ефіопію на війну.

Зазвичай совітських військових радників добирали з великою ретельністю. Ще в двадцяті роки в РККА було створено східний факультет, на якому, а також в інституті народів Сходу, готували фахівців для роботи за кордоном. Радянсько-китайський конфлікт багато в чому пояснюється тим, що Сталін робив ставку на Гоміндан, у який вкладалися величезні кошти, приміром, більшість «генералів-мілітаристів» одержали освіту в СРСР. Таємними операціями в країнах третього світу видав військовий відділ ЦК КПРС, що керував діяльністю ГРУ й Першого головного управління розвідки КДБ, а також підготовкою командного складу РВСП.

Радників добирали з усіх видів збройних сил та родів військ. Як правило, начальники політвідділів звертали увагу на випускників зі звичайних сімей, які закінчили училище з відзнакою. Новоспечених лейтенантів відправляли до поганеньких частин, де їх «вели» років із п'ять, спостерігаючи, як ті долають труднощі служби. Оскільки для військового відділу ЦК тупість совітських генералів не була таємницею, їхню присутність за кордоном намагались обмежити якнайменшою кількістю. Основну ж масу радників складали офіцери в ранзі підполковник-полковник з досвідом командування на посадах командира полку — начальника оперативного управління. Вони добре зналися на своїй справі, та проблема полягала в тому, що

в тубільців про це були свої уявлення. Це була інша війна.

З Одеси до Москви долетіли без пригод. Там нас поселили в інтуристівському готелі. Виходити на вулицю не дозволяли. На вході стояв міліціонер. Годували нас у готельному ресторані за державний рахунок, але без алкоголю. Я підкликав офіціанта — принеси пляшку горілки, плачу десять рублів (нагадую — пляшка горілки в ті часи коштувала 4 рублі 12 коп.) Не можу, каже, нам суворо заборонили подавати спиртне «в'єтнамцям». Але бажання заробити виявилось сильнішим за заборону — запитує одразу ж: «Не заперечуєте, якщо горілку принесу в чайничку?» Та заради Бога, хоч у нічному горщику.

З кожним принесеним чайничком за нашим столиком ставало дедалі веселіше. З інших столів за нами з підозрою спостерігали наші колеги-«в'єтнамці». До речі, відрізнити нас від інших мешканців готелю було не важко, перед вильотом з Одеси «матінка»-СССР одягла нас усіх у стандартні чорні штани та білі нейлонові сорочки, що зовсім не пропускали повітря, тож піт стікав по тілу й накопичувався в трусах та шкарпетках. Усі особливості нашого одягу ми змогли оцінити лише у В'єтнамі, де вологість була просто нестерпною, в Москві ще було терпимо. Зовні ми мали вигляд вихованців притулку для поганих діточок.

Довелося поділитися з колегами нещодавно набутим досвідом. Невдовзі офіціанти з чайничками забігали від столика до столика, й атмосфера в залі пожвавішала. Ввечері, вже на шляху до номеру, я відчув потребу до продовження банкету. Тим паче, що на поверсі під сходами ми помітили бар. У кишені ще залишалася ціла десят-

ка. Стратегічна помилка нашого керівництва полягала в тому, що разом з паспортами в нас не відібрали гроші.

Ми з приятелем сміливо рушили в бар. За стійкою стомлено нудьгував бармен. Пара повій працювала над п'яним скандинавом, у кутку сидів якийсь нігер. На мій подив, пляшка коньяку коштувала зовсім недорого — лише вісім п'ятдесят. Видудливши з приятелем пляшку, я широким жестом простяг барменові червінець.

— Здачі не треба!

— Що ти мені суеш?

На практиці в мореходці я вже ходив у закордонний рейс, та й сама Одеса була «вільним» містом, де оберталася вільноконвертована валюта, але таке відверто презирливе ставлення до вітчизняних грошей довелося побачити вперше.

— Долари давай!

Московське хамство теж було мені не в новину, тим паче, що мене влаштовувало практично будь-яке закінчення конфлікту — коньяк ми вже випили.

Закипаючи праведним гнівом та бачачи нашу чисельну перевагу, бармен викликав міліцію. Пригодований ним правоохоронець лише краєм ока поглянув на моє «в'єтнамське» посвідчення й утратив до пригоди будь-який інтерес. На обличчі бармена читалось явне розчарування: ні здерти грошей, ні хоча б набити нам морди він не міг.

— Зі своїх покриєш, халдей, не збіднієш.

Я допив коньяк і, наскільки дозволяла координація, переможно рушив до номеру. Все вийшло приблизно, як у тій російській байці (подаю мовою оригіналу):

— Сидели в кафе, нікого не трогали, говорили о Пушкине.

— А что вы говорили о Пушкине?

— Ну, что обезьяна черножопая, чурка африканская, понаехало выблядков в Царское село.

Наступного дня наш літак вилетів до Ташкента. Там в аеропорту, доки нас возили на обід, якась сволота поцупила з салону літака чотири пляшки горілки. До честі повітряного флоту, командир корабля підтримав претензії морського флоту й відмовився злітати доти, доки горілку не повернуть «звідки взяли». Через півгодини, охорона летовища привела до нас на суд та розправу двох у зюзьку п'яних прибиральників. Усе було ясно, речові докази було безнадійно втрачено. Працівники аеропорту, з поваги до «добровольців-інтернаціоналістів», компенсували наші втрати дюжиною пляшок портвейну «Агдам» місцевого винзаводу. Тож у такому веселому настрої, та й ще підігріті винними парами, ми приземлилися в Ханой. Що було далі, розповім вже в іншому розділі, а зараз повернімось на літовище в Сухумі.

Мене попередили, що в Сухумі нас зустрічатиме командир морської піхоти майор Кілаурідзе на чорній «Волзі». Природно, я не сподівався побачити такий собі лакований лімузин. Усе-таки війна. Але те, що нас зустрічало в Сухумі!.. Уявіть машину без обох передніх і з одним заднім крилом та рясно посіченими кулями залишками кузова. Надалі мені доводилося користуватись послугами цієї «бойової машини піхоти» досить часто. До речі, що-що, але двигун її працював справно.

РОЗДІЛ 3

Людина — прилад штучний, для неї запчастин не виготовляють, тому для себе особливо цінний.

Батальйон, куди нас привезли, розмістився на території пансіонату «Сіноп» на околиці Сухумі. Наступного дня отримали зброю. Ми одразу здивували союзників своїми маніпуляціями з МСЛ — малими саперними лопатами — та штик-ножами. Багато людей недооцінюють їх, навіть більше — взагалі не вважають їх за зброю. МСЛ же в цьому розумінні нічим не відрізняється від кийка, але в тому, що стосується її бойових якостей, перевершує й кийок, і звичайну арматуру. Загострюємо всі три краї леза лопатки. У держаку робимо отвір, пропускаємо туди міцну мотузку — й усе, зброя готова. Техніка використання лопатки проста: це штрикальні удари лезом, махові удари в різній площині, проколото-різані ураження, удари плазом із метою оглушити супротивника, короткі багнетні удари на близькій відстані, а як мачете, та ще й у субтропічному лісі — вона взагалі поза всякою конкуренцією. Штик-ніж — руків'я з пластмаси, в середній частині розширене, щічки руків'я скріплено гвинтом. Піхви пластикові, разом із ножем використовуються для різання дроту. Вага штик-ножа без піхв 0,25 кг, з піхвами 0,4 кг. Загальна довжина без піхв 28,8 см, з піхвами — 34,2 см. Довжина леза 15,8 см, ширина 2,2 см. Ножом можна перерізати дрід діаметром від 0,3 до 2,5 мм. Пластикові піхви та рукоять витримують напругу до 3500 вольт. На жаль, якість цих ножів нижча за будь-яку критику. Мені неодноразово доводилось бачити, як

леза ламалися від падіння на бетонну підлогу або за спроби використати їх замість важеля. Та попри всі негаразди, в добре загостреному стані штик-ножі не один раз ставали нам у пригоді.

Я запуслав у зброярню хлопців по одному та дозволяв самим добирати собі зброю, маючи намір пізніше скоригувати.

Я ще не досить добре знав своїх стрільців і за цим заходом хотів до них ближче придивитися. Здатність відмовитися від непотрібної зброї відрізняє професіонала від аматора. Новобранець тягне на собі цілий арсенал, чим тільки ускладнює собі життя. Зайвий ствол, особливо в гірській війні — він і є зайвий. Нічого не вирішує, тільки заважає. Професіонал бере тільки необхідне.

На цій перевірці всіх вразив Обух. Зайшовши з ним до зброярні, я запропонував йому свободу вибору, а сам вийшов у справах. Минуло хвилин із тридцять, заходжу. Стоїть Обух, перед ним купа зброї. Роздивляюся: станковий кулемет Калашникова ПК, протитанковий гра-

« Новобранець тягне на собі цілий арсенал, чим тільки ускладнює собі життя. Зайвий ствол, особливо в гірській війні — він і є зайвий. Нічого не вирішує, тільки заважає. Професіонал бере тільки необхідне. »

натомет РПГ-7В, пардплед з гранатами до нього, АКМ, гвинтівка «Мосіна» (простомовно трьохлінійка) з оптичним прицілом, пістолет ПМ та, звичайно, купа набоїв на два дні доброго бою.

— Навіщо тобі цей арсенал?

— Пане сотник, ви не розумієте, це ціла стратегія, така собі філософія війни. Уявіть, на мене наступає рота, підсилена танками. Снайперською гвинтівкою, ще на далекій відстані, вибиваю командний склад, вогнем кулемета відсікаю піхоту, з РПГ-7В спалюю танки, переходжу в контратаку, підтримуючи себе автоматним вогнем.

— Ну, а пістоль тобі, напевно, потрібен, щоб у фіналі не потрапити в полон і застрелитись, — єхидно підказав я.

Отже, є чоловік-оркестр, у нас же з'явився чоловік-батальйон, подумав я.

— Якщо ти все це зможеш звідси винести, то хай так воно і буде, — сказав я, краєм ока помітивши, що й кишені в нього вщерть набиті гранатами.

Обух став схожий на смереку, перевантажену ялинковими прикрасами, але попри свої героїчні зусилля увесь арсенал потягти таки не зміг. Довелося припинити комедію. Обухові, як людині фізично добре розвиненій, та, що гріха таїти, одному з кращих стрільців загону, віддали кулемет, залишили й пістолет, з яким він ніяк не хотів розлучатись. Так би мовити, як моральну компенсацію за втрачений арсенал.

Декому може здатися, що я підсміююсь або навіть намагаюся принижувати українського вояка, але це зовсім не так. Я намагаюсь у своїх спогадах, по-перше, бути абсолютно відвертим, а по-друге, показати українця, стрільця УНСО, таким, яким він був насправді. Боявся бути вбитим, за нагоди був не проти випити, закохувався. Тобто був такий, як ти, читачу, але він ставив понад усе свою приналежність до української нації. Тут на Кавказі на нас, українських вояків, дивиться сто пар очей, говорили та відчували вони. Живі та мертві.

Собі я взяв автомат АКСМ-74У, росіяни його називають «сучкою», ми назвали його по українському — «карапуз». Підключивши до нього різок від ручного кулемета на сорок п'ять, набоїв я одержав досить-таки грізну зброю для ближнього лісового бою. Як особисту зброю я придивився собі револьвер системи наган. Цей револьвер винайшли ще 1895 року. Становить собою унікальну систему, в якій цілком виключається прорив порохових газів між люфою та барабаном. Барабан нагана, в камерах якого розміщено сім набоїв, не тільки обертається, подаючи до люфи набій за набоем, а й насувається глибокою виточкою на виступ люфи. При цьому в люфу на 2 — 2,5 мм входить подовжене дульце набою, виступаючи з барабану на глибину його виточки. Під час пострілу гільза роздувається й перекриває просвіт між люфою та барабаном. Завдяки цьому наган має дуже точний, стабільний та сильний бій. Він має високу щільність бою та переконливо дістає ціль на дистанції сто метрів та більше. Але за всіх переваг наган має й істотні недоліки — «тихохідність». Для перезарядки треба вибити з барабану сім стріляних гільз по одній, щоразу обертаючи барабан на одну камеру, після чого вставити сім набоїв, теж по одному. Крім того, набой нагана негерметичні, тож можуть відсиріти — в субтропічному лісі це серйозний недолік. Тому, враховуючи перелічені вище переваги й недоліки, деякі сумніви в мене ще залишалися. Аж тут на полиці я побачив добре відомий пістолет парабелум. Як він потрапив на склад МВД Грузії, досі залишається для мене загадкою. Але ця машина була верхом моїх мрій. Повна назва: пістолет борхардт-люгер (парабелум-08), Німеччина.

Парабелум-люгер дуже надійний у роботі. Нечутливий до бруду та піску. Характеризується сильним та дуже щільним боєм, точним, як у гвинтівки. Завдяки оптимальному нахилу ортопедично виконаної рукоятки, пістолет зручно сидить у руці. Дальність бою за межею будь якого іншого пістолета — 150 метрів! Дизайн парабелума налаштовує психіку стрільця на впевнену, безкомпромісну жорсткість. Феномен цей досі не вивчено. Грізна зброя. У деяких країнах парабелум навіть оголошено зброєю цілеспрямованого знищення та заборонено до користування. Пригадавши всі ці чесноти, незважаючи на дефіцитність набоїв — 9 мм, вибір було остаточно зроблено на користь німця.

На базі, де нас розмістили, мене найбільше здивувала цілковита відсутність караульної служби. І це за того, що тут же були склади з артилерійськими снарядами. Ситуація ускладнювалась тим, що навколо нашого розташування стояли п'ятиповерхівки, в яких жило переважно російське населення. Що саме по собі створювало сприятливий ґрунт для роботи «п'ятої» колони. Тож на пости довелося розставляти своїх людей. Удень біля воріт, вночі — подвійний пост біля складів із боєприпасами.

Першої ж ночі мене розбудив постріл, за яким почувалися божевільні вигуки: «Убили, убили!» Прихопивши зброю, я вискочив назовні. Стискаючи в руках автомат, поблизу КПП стояв вартовий Шаміль. Він був блідий і весь тіпався.

«Першої ж ночі мене розбудив постріл, за яким почувалися божевільні вигуки: «Убили, убили!» Прихопивши зброю, я вискочив назовні.»

За два метри від нього на землі лежав грузин. Незабаром підбіг поручник Байда з двома стрільцями. Я нахилився над грузином: на його щастя, рана не була серйозною — куля зачепила тільки ліве плече. Переляканий Шаміль (ще б пак — уперше стріляв у живу людину) доповів:

— Стою на посту. Він іде. Кричу: «Сій! Пароль!» А він добре напідпитку. «Я тебе дам сечас парол. Я тут десять лет хаджу, нікто парол не спрашівал. Вот счас табе уші надеру!» Ну я й стрельнув.

Вартового на посту замінили, грузину надали першу медичну допомогу — через характер поранення він другої й не потребував. Мені ж треба було доповісти командирові батальйону. Йдучи до нього, я, відверто кажучи, хвилювався. Що не кажи, міжнародний скандал — союзника підстрілили.

У кімнаті на ліжку сидів батоно Вахо, наш комбат, і задумливо чухав живіт. (Під час боїв за Шрому комбат Вахтанг Кілаурідзе під кулеметним вогнем самотужки виніс із бою двох своїх поранених бійців).

— Сотнику, що там за галас?

— Та розумієте, пане комбат, мій вартовий підстрілив вашого хлопця. Той не хотів говорити пароль.

— Що, убив, чи як?

— Та ні, лише подряпав, куля пройшла по дотичній.

— Шкода. Якби убив, могли б дисципліну підтягнути.

А то лазять п'яні по ночах без діла.

Вахо підвівся, підійшов до столу, налив дві чарки коньяку:

— А взагалі, сотнику, давай вип'ємо за маму мого солдата. За те, що не доведеться їй плакати за свого сина, і за маму твого стрільця, що не навчила його влучно стріляти!

— Ну, щодо влучності стріляти, то це мені мінус, — мовив я, перехилиючи чарку.

Наступної ночі історія продовжилась. Близько першої ночі я почув якійсь галас поблизу КПП. Швиденько підбіг. З одного боку шлагбаума стояв мій вартовий, ройовий Рута. З другого боку — лейтенант Тітілебі. Він кричав:

— Падажді! Не стріляй! Сейчас вспомню. Вах! Как же это будет по рускі? Как же он называется? А, вспомніл! Лошад паласатий.

Я все зрозумів. Тієї ночі пароль був «Зебра», а оскільки ми не володіли картлі, а грузини — українською, це вносило деякі непорозуміння в стосунки, бо спілкуватись доводилося мовою окупанта. До речі, нічні вештання наших союзників після цього припинились.

За кілька днів нас підняли по тривозі й перекинули в район сухумського маяка й радіолокаційної станції, де очікувалось вторгнення російського морського десанту. Як морський офіцер, я уявляв собі, що це таке. Кораблі завжди прикривають десант гарматами головного калібру. Якщо такий залп накриє піхоту, то від неї залишиться тільки місиво з крові, залишків обмундирування та прибережної гальки. А відповісти, крім як спареною 23-мм «зушкою», ми не могли, бо жодної серйозної зброї ми не мали. Залишався єдиний вихід: закопатись якнайглибше в землю, підпустити десант аж до узбережної лінії, сподіваючись, що він прикриє нас від артобстрілу кораблів.

Усі отримали завдання, й інженерні роботи закипіли. Я пішов знайомитися з сусідами праворуч. Це був невеличкий грузинський підрозділ, чоловік із 10-12, але їх прикривала добре замаскована «Шилка». Повернувшись, я побачив натовп грузинів із сусідніх підрозді-

лів. У центрі стояв ройовий Обух і, розмахуючи руками, щось жваво розповідав. Він присідав, падав, перекочувався — здалеку це нагадувало шлюбні танці гамадрілів.

— Обух, вам наказано викопати окоп для стрільби лежачи, — звернувся я до нього. — Що ви тут робите? Ще й людей навколо себе зібрали.

— Розповідаю союзникам, пане сотнику, як воюють білі найманці в Родезії, — витягнувся Обух.

«От ідіот, — подумав я, — тут серце зупиняється в очікуванні обстрілу 12-дюймових гармат, а він влаштував щось на кшталт античного театру на берегах Колхіди».

— А окоп, — доповів Обух, — я вже викопав, можете подивитися.

Ми підійшли до невеличкого заглиблення, яке, здавалося, вигріб кіт для своїх фізіологічних потреб. Я навіть розгубився:

— Але ж, враховуючи нахил до води, атакуючим буде видно за бруствером ваш зад і ваші ноги.

— Нічого подібного, — відбивався Обух, влаштувавшись для наочності в заглибленні.

— За Клаузевіцом, — він назвав том і сторінку, — окопи для стрільби лежачи копають саме так.

Я вирішив, що немає сенсу заглиблюватись у суперечку із посиланням на такий високий авторитет. Мовчки підійшов до зрізу води, зупинився й почав знімати з плеча автомат. З-за невеличкого бруствера за мною насторожено, але з цікавістю стежив Обух. Побачивши мої дії, нашорошено буравлячи мене очима, запитав:

— А що це ви там збираєтеся робити?

— Та от, «не мудрствуя лукаво», проведемо невеличкий іспит. Розряджу по вашому окопу автоматний ріжок.

Якщо вас не зачепить, то ви разом із паном Клаузевіцом маєте рацію. Ну, а якщо зачепить... — я зробив паузу й розвів руки.

« Та от, проведемо невеличкий іспит. Розряджу по вашому окопу автоматний ріжок. Якщо вас не зачепить, то ви разом із паном Клаузевіцом маєте рацію. Ну, а якщо зачепить... — я зробив паузу й розвів руки. »

Нервово підкинувши свій зад, Обух кулею вилетів із окопчика.

— Ви що! Ви що! Окоп ще не закінчено, треба ще провести деякі косметичні роботи, — схопивши лопату, почав заглиблюватись у землю.

На інших ділянках робота йшла успішно, інколи навіть занадто успішно. Підходячи до місця, де мала розміститися кулеметна ланка, я побачив глибоку яму, з якої вилітала земля. Зазирнувши туди, я побачив ройового Руту. Яму він видовбав глибшу за свій зріст.

— Як же ви звідти стрілятимете?

— Все передбачено, — бадьоро відповів він. І показав ослін, явно позичений із одного із зруйнованих будинків, яких навкруги було безліч. — Треба стріляти — стаю на ослін, під час обстрілу опускаюся вниз.

«Логічно», — подумав я й рушив далі.

Цього дня висадки десанту не було. Назавтра на рейді з'явився російський катер. Явно промацуючи нашу оборону, почав обстріл нашого узбережжя. Бив навмання, але, враховуючи, що робилося це з носової автоматичної гармати, приємного було мало. Не маючи опору,

знахабнів і підійшов зовсім близько до берега. Вогонь став прицільним. Тут вже стало не до жартів. Петляючи між стовпами піску та гальки, піднятими вибухами снарядів, я підбіг до «Шилки». Відхекавшись, постукав прикладом по броні. З люка висунувся грузинський офіцер.

— Чому не стріляєте, чому не потопите цю консервну бляшанку? Ви що, хочете, щоб він створив тут місячний ландшафт?!

— Не можемо, катер російський, а ми офіційно з Росією не воюємо. Тільки за прямою вказівкою командуючого корпусом.

Наша 23-мм «зушка» стояла на старенькому «ЗІЛі», який дотягнув її на собі до будівлі РЛС і здох — сів акумулятор. Але справу, в будь який спосіб, все одно треба було вирішувати. Катер підійшов метрів на 400-500 і гамселив на всю катушку. Я вліз у кабіну, поставив перемикач коробки передач у нейтральне положення і, щойно катер розвернувся до нас бортом, хлопці виштовхнули машину з-за будівлі. На наше щастя, перша ж черга прийшлася по рульовій рубці та кормі. На катері щось запалало. Туди кинулися матроси, але були змєтені автоматико-кулеметним вогнем з берега.

Підбадьорені нашим успіхом, стріляли всі, навіть сторож маяка зі своєї старої дубельтівки 16-го калібру. Потрапивши під такий шалений обстріл, моторний човен, який намагався прийти на допомогу палаючому катеру, за кілька секунд затонув. Катер намагався вийти із зони обстрілу, але кілька снарядів «зушки», пущених під корму, пошкодили кермо. Катер почав циркулювати колами і, отримавши чергову порцію снарядів у борт нижче ватерлінії, завалився на лівий борт

і затонув. За кілька хвилин на воді залишилась лише пляма солярки та плавало якесь сміття. У бінокль я розгледів два рятувальні пояси, але людей видно не було.

Так закінчилася перша морська баталія УНСО. До речі, десант у тому місці так і не висадився. Росіяни висадилися наступного дня поблизу Очамчірі. Приблизно 600 десантників прорвали оборону та спромоглися доставити в Ткварчельський анклав боєприпаси, медикаменти та живлення для радіостанцій. Після цієї операції вони розбились на дрібні групи й подалися у гори, де їх мали евакуювати гвинтокрилами. Під час боїв приблизно половину з них знищили грузинські війська. Всі вони були росіяни, добре озброєні — кожен мав автомат із підствольним гранатометом. Для порівняння — в нас не було жодного підствольника. Підствольні гранатомети значно підвищували боєздатність цього десанту. Однозарядний підствольний гранатомет «ГП-25» калібру 40 мм — грізна й зручна зброя. Сконструйований В.Телешем та прийнятий на озброєння в 1981 році, він призначався для комплексного використання разом із автоматом Калашникова. Прицільна дальність стрільби — 400 м радіус ураження уламками гранати — 7 м. У руках досвідченого бійця — грізна зброя, як у лісі, так і на відкритій місцевості.

Крім того всі десантники мали кевларові бронезилети. Кевларове захисне спорядження — дуже легке, зроблене на основі поліаміду (фіброволокна). Розроблено його військовим хіміком із американської фірми «Дюпон» Стефанією Куолік. Кевлар уп'ятеро міцніший за сталь. Бронезилети та шоломи, зроблені з цього

матеріалу, непогано захищають від куль пістолетів та пістолет-кулеметів, але малоефективні в разі влучання автоматних або гвинтівкових куль.

Якщо судити з їхньої бойової підготовки, я гадаю, це був підрозділ морської піхоти.

РОЗДІЛ 4

*Мені сняться абхазькїї ночі,
Сняться сірі мухурськї дощі,
А прокинувшись знову, я хочу
В синї гори
з стрільцями піти.*

Через два дні з морського узбережжя нас перекинули в гори. Водночас я отримав дуже приємну новину. До нас з України прибуло підкріплення. Взявши нашу багатостраждальну «Волгу», я поїхав на Сухумське літовище зустрічати прибулих.

Те, що я побачив, перевершило всі мої сподівання. Замість десяти-п'ятнадцяти чоловік я побачив 27. І, що найцікавіше, серед них був священник, давно вимріяний мною полковий капелан. Звали його отець Роман. Київський патріархат Української Православної Церкви відрядив його до нас як пастора наших заблудлих душ. Як водиться, його в Києві трошки надурили.

«Українські підрозділи не беруть безпосередньо участь у бойових діях. Переважно — патрулювання шляхів, караульна служба». Переконатись, що це не зовсім відповідає дійсності, він мав змогу вже під час посадки літака рейсу Тбілісі-Сухумі. Вона відбувалася під артилерійським обстрілом злітної смуги. Шкодує, що не

Через два дні з морського узбережжя нас перекинули в гори. Водночас я отримав дуже приємну новину. До нас з України прибуло підкріплення.

мав на той час відеокамери. Коли між стовпами вибухів головного калібру корабельної артилерії сідає літак — вражаюче видовище. Американські бойовики відпочивають.

Повантаживши позеленіле підкріплення на вантажівку, ми поїхали на базу. Отця Романа я посадив до себе у «Волгу». Розговорились, капелан виявився досить-таки неординарною особою. Чудово грав на гітарі, складав пісні.

*Відстогнав вже літак,
Ось і вдома ми.
Не стискають вже пальці чеку,
І не зійде вже сонце над Шромами...
Ось і дома ми, пане сотнику.*

Проте був він, напрочуд, людиною довірливою, доброю та наївною. Пам'ятаю, біля села Апіанда ми ночували в маленькому гірському селищі. Десяток напіврозвалених халабуд, не більше. Ми розмістилися в єдиній придатній до життя хатинці. Йшов сильний дощ — така злива буває тільки в субтропіках, прохолодно. Поки я розставляв пости, хлопці розташувались в хатинці. Всередині було лише одне ліжко та під розбитим вікном — продавлена канапа. На ліжко поклали єдиного нашого пораненого, канапу окупував капелан, всі інші — покотом на палубі. І хоч із ліжком все ясно, канапа за рангом і по праву належала мені. Проте сваритись з капеланом, підривати його авторитет перед стрільцями було якось незручно. Тож я підійшов, присів на краєчок дивану.

— Пане-отче, оце перевіряючи пости, розговорився з грузинами, з сусіднього розвідбату. В аулі, де вони

розмістилися, трапилась біда. Уночі кілька чеченців пробралися в аул та зарізали їхнього командира — він, як і ви, спав на канапі під вікном. То кинджал в нього встромили просто через вікно, не заходячи в хату. Тож до ранку ніхто навіть не помітив, що його вбито.

Капелан зблід. Швиденько зібрав свої невеличкі пожитки та, бурмочучи собі під ніс — « Від вікна страшенний протяг » переселився під стіночку. Я розлігся на звільненій канапі. Інцидент було розв'язано дипломатичним шляхом. У кутку ж єхидно хихотів Рута — він усе чув.

Наше бойове завдання змінилося. Знищення дрібних диверсійних груп противника, захоплення населених пунктів — ці дії мали швидше оперативний характер, ніж загальновійськовий. У такій війні (без флангів) ситуація змінюється дуже швидко, в умовах постійних наступів-відступів нам часто доводилося брати участь у бойових діях разом із загальновійськовими підрозділами грузинської армії. Для нас у цьому була певна складність, бо ми не мали важкого піхотного озброєння. Часто доводилося «розживатись» цим на місці подій.

Особливо складними були бої в населених пунктах. Ведення бойових дій у місті має ряд незвичних особливостей. Наступаючі просуваються відкрито, тоді як оборона перебуває в укриттях. У наступі орієнтуєшся за картою або за планом населеного пункту, тоді як оборонці знають приховані переходи, прохідні двори, підвали й інші лабіринти, яких немає на мапах Генштабу.

Бій у місті дуже складний у тактичному розумінні. Вогневі засоби противника укріплено, захищено в підвалах, замасковано в руїнах будинків. Тож бій у місті «зав'язують» або сходу на плечах відступаючого противника, або піс-

ля ретельної тактичної та агентурної розвідки. Оскільки останнє було для нас недоступним, під час штурму Шроми ми мусили використати перший варіант. До речі, він себе цілком виправдав. Але про це буде нижче.

Під час вуличних боїв необхідно суворо дотримуватися правил вогневого прикриття, без якого просування в місті неможливе, — доки одні просуваються, інші залишаються на місці, забезпечуючи вогневу підтримку. Вогнева підтримка — це вогонь на знищення по всіх діючих вогневих точках противника. Вогонь ведеться частий, автоматичний, у цьому разі не обов'язково влучити в амбразуру, цілком достатньо, коли кулі засиплюють стрільця уламками цегли та не дадуть йому вести прицільний вогонь. Тож у наступі розділяються на штурмову групу та групу прикриття. Коли штурмова група, просувшись на 60-70 метрів, залягла, вона відкриває стабільний вогонь. Під його прикриттям підтягується група прикриття. Після того, як вона відкриє вогонь, штурмова група робить черговий кидок. Автоматники штурмо-

« Під час вуличних боїв необхідно суворо дотримуватися правил вогневого прикриття, без якого просування в місті неможливе, — доки одні просуваються, інші залишаються на місці, забезпечуючи вогневу підтримку. »

вої групи ведуть вогонь по цілях на протилежному боці вулиці (так зручніше стріляти), не забуваючи, звичайно, контролювати ситуацію позаду себе.

Група прикриття також не повинна втрачати пильність — противник може з'явитись і в тилу. Склад гру-

пи прикриття (вона ж — група управління): кулеметник (або група кулеметників), гранатометники з другими номерами, які переносять боєзапас та забезпечують безперебійну роботу основних номерів, снайпер, який самостійно визначає та знищує найнебезпечніші цілі, та командир підрозділу (бажано з радіостанцією), що одночасно є стріляючою бойовою одиницею.

Аналогічними є й пересування малих бойових груп у лісистій гірській місцевості. До об'єкту атаки краще наблизитися з боку сонця — воно заважає противнику вести прицільний вогонь. Якщо це неможливо, противника сліплять сонячним зайчиком. Шматочок дзеркала розміром з долоню здатен засліпити найдосвідченішого стрільця. Незважаючи на свою примітивність, цей засіб дуже ефективний, особливо для виявлення (висвічування) ворожих снайперів, що засіли в затемнених глибинах приміщень.

Дуже складно буває зачищувати окремі будинки від ворожих стрільців. Гранатами вибивають двері. Краще в

Дуже складно буває зачищувати окремі будинки від ворожих стрільців.

цьому разі використовувати РГ-42 або РГД-5, вони дають мало осколків, а вага заряду 100-110 грамів — це майже вдвічі більше, ніж у славнозвісної Ф-1. Граната вибиває замок, виламає двері та оглушує противника в заблокованому приміщенні. Правильне розміщення атакуючих — з боків від дверей. За необхідності в двері закидають ще одну гранату, потім у двері проривається група, зазвичай з трьох стрільців. Чому з трьох? Троє мають можливість майже миттєво проривитися в двері, а

на четвертого противник вже зможе зреагувати та покласти його. Більшій кількості бійців буде складно прорватися в одні двері, не напорювшись на зустрічний вогонь противника.

Перший із трьох проскакує в двері на нижньому рівні та зміщується ліворуч. Противникові буде важче дістати його, стріляючи з розворотом праворуч від себе. Цей боєць одразу відкриває вогонь, прикриваючи інших бійців штурмової групи. Завдання кожного з них — знищити противника в своїй зоні обстрілу, всіх до одного, і тільки після цього допомогти сусідові, якщо той не справляється. «Сам погибай — товарища вирчай» — чи не найбільш ідіотська заповідь совітської армії. Якщо ти сам загинеш — в твого товариша вже точно шансів не буде жодних.

Після захоплення будинку не поспішайте заспокоюватись. Противник, зрозумівши, що опір у будинку подолано, захоче накрити та знищити вашу живу силу артилерійським або мінометним вогнем. По своїх, як правило, стріляти не будуть. Тому сигналом відкриття масованого вогню буде припинення стрілянини в будинку. Тож доки ви та ваші люди наводите порядок внизу, на верхніх поверхах хай хто-небудь постріляє, бажано з трофейної зброї. Можна навіть підірвати що-небудь, імітуючи «напряжонку».

Діяли ми в межиріччі Східної та Західної Гумісти. Завдання було взяти під контроль села та закріпитись уздовж лівого берега Східної Гумісти. Ця бурхлива річка тече в розколинні завглибшки 120-300 м, і тому переправа через неї не всюди можлива. Піднятися нею можна також лише в деяких місцях. Як завжди, нам доручили контролювати таку ділянку, де навіть і йтися не могло

про якусь суцільну лінію фронту. Катастрофічно бракувало людей.

Наш провідник-мінгрел працював у цих місцях до війни лісником. Він показав стежки, якими можна було піднятися від річки до наших позицій. Найнебезпечніші замінували. Вздовж стежки ставили розтяжку з гранатою Ф-1, одразу за нею другу. Психологічний розрахунок — противник виявить одну міну, зрадіє, розслабиться, повірить в свої сили, втратить пильність і пропустить другий сюрприз. Далі, за логікою хитрого сапера, ставимо звичайну протипіхотну міну. Лякана ворона куца боїться, отже знову шукатиме розтяжку, а ґрунт промацати забуде. Так чи ні? Час покаже.

Уздовж узбережжя по верху розколини через кожні 500-600 метрів — пости по п'ять чоловік. Але на душі було тривожно — насторожував оптимістичний настрій союзників. Вони чомусь вважали, що противник пересуватиметься нанесеними на карти дорогами та стежками, якими до війни ходили місцеві пастухи та туристи. Я ж бачив, що в окремих місцях, навіть маючи початкову альпіністську підготовку, піднятися в гору можна без особливих зусиль. Тому, взявши дванадцять стрільців, вирішив обійти наші позиції знизу й на власні очі пересвідчитись, де саме можна подолати нашу оборону. Обійшовши навколо наших позицій та позначивши на карті небезпечні місця, ми повернулися назад уже верхом.

Увесь маршрут мав кілометрів 16-18. Стояла страшна спека, люди запарилися. Стежка, якою ми повертались, у деяких місцях проглядалася з іншого берега, й ми, аби не потрапити під мінометний вогонь, розтягнулися довгим ланцюжком із інтервалами у

20-25 метрів один від одного. Останнім ішов відомий вже читачу стрілець Шаміль. У нього було багато спільного з Обухом, особливо їхній індивідуалізм. Та на відміну від Обуха, в якого повністю був відсутній інстинкт самозбереження, Шаміль боявся — боявся болю, боявся смерті, боявся до кольок у животі. Але найбільше боявся, що хтось про це дізнається. Щоб приховати свої емоції, він здатен був на будь-які героїчні вчинки.

У бою потрібен не безшабашний героїзм, що межує з істерією, а мужність, не безрозсудство, яке може поставити під загрозу життя твоїх товаришів, а відвага, не скажена лють, а здоровий мисливський азарт.

Шаміль був другим номером гранатометника, тому, крім автомата, на нього було навішено наплічника з запасними гранатами до РПГ-7В. Не звиклий до таких фізичних навантажень, цей київський хлопчик страшенно втомився. Переконаний у своїй військовій «геніальності», він вирішив схитрувати, зрізати кут дороги, але, заглибившись у ліс, загубив орієнтацію і пішов в іншому напрямку. Воно й не дивно: в субтропічному гірському лісі, де росте папороть заввишки майже на людський зріст, навіть досвідченіші бійці, бувало, блукали. Інколи доводилося визначатись навіть за культовими спорудами. Адже вівтарі та каплички пра-

« **У бою потрібен не безшабашний героїзм, що межує з істерією, а мужність, не безрозсудство, яке може поставити під загрозу життя твоїх товаришів, а відвага, не скажена лють, а здоровий мисливський азарт.** »

вославних церков звернено завжди на схід, а дзвіниці — на захід. Якщо ж уважно придивитися до хреста на маківці дзвіниці, то можна помітити, що нижня перекладина розміщується косо. Опущений кінець перекладини спрямовано на південь, а піднятий — на північ. Двері мусульманських мечетей прорубано завжди на північ.

Повернувшись на базу і не дорахувавшись бійця, я мусив вирушити з двома бійцями на пошуки. Я був одчасно і злий, і збентежений: страшенна втома після багатокілометрового маршруту помножувалась на тривого щодо Шаміля. Ноги, здавалося, перетворилися на ласти. Нарешті з'ясувалось, що бачили, як він проминув наш крайній пост. Куди ж він міг подітись? Якщо вбили, це означає, що в нашому тилу діє диверсійна група противника. Тоді вже не до жартів. Прочісуючи місцевість, я з жахом розсував листя папороті, щоразу чекаючи побачити зарізаного Шаміля.

Безрезультатно пролазивши лісом кілька годин, ми були змушені повернутись. На базі, з превеликим задоволенням стягнувши з розпухлих ніг чоботи, я сів під деревом. Мозок напружено працював у пошуках виходу з ситуації. Сонце вже сідало за гору. Саме цієї миті вартовий підвів до мене двох грузинів.

— Ти сотник? — запитав старший і, розгледівши відзнаки на ковнірах, не став чекати відповіді. — Не хвилюйся. Ми знайшли твого хлопця. Живий. Він тут, неподалік. Боїться підійти. Коли вели сюди, навіть заплакав і все говорив: «Що зі мною сотник зробить? Тільки б не відправив додому, до Києва. Мене ж уся вулиця проводжала». Во хлопець! — грузин підняв вгору великий палець і прицмокнув. — Командира боїться, а смерті ні!

— Ми з розвідбату, — продовжив другий. — Нас група з 15 чоловік оглядали район лісу. Там і наштовхнулись на твою людину. Думали, русак. Хотіли спочатку вбити. Потім дивимось: автомат за спиною, заморений такий, ледве ноги пересуває. Вирішили взяти в полон. Вискочили на дорогу, оточили, наставили автомати. Здавайся, кричимо, руки вгору! Як у нього граната в руках опинилась, досі не розумію, — широко розвів руки грузин. — «Самі здавайтесь, абхази хрінові! Всіх підірву!» І розумієш, а? Кільце з гранати взяв і висмикнув. Якби пістолет в руках тримав, убили б точно, а то — граната. Хто знає, куди осколки полетять? Ну, й за абхазів теж. Зрозуміли: свій. Не кидай, кричимо, гранату, ми — не абхази, ми — грузини. А він у відповідь: «Покажи документи». І матом лається. Білий став весь, труситься. Ну, думаємо, точно кине. Намагаємось спокійно пояснити. Який такий документ у розвідці, а? А він говорить: «Так нехай хто-небудь збігає і принесе». Ну ми хотіли побігти, а він як заголосить:

«Стояти! Один піде, інші тут постоять». Так і протримав нас із півгодини.

— Після того, як принесли документи, ми йому пальці хвилин десять розтискали, — додав перший. — Так руку звело. Ти вже, патівцемулі (шановний), будь ласкавий, не карай його.

Гарний хлопець. Джигіт! Самі розумієте, після таких дифірамбів довелося Шаміля амністувати. Єдине, що в цій історії залишилось загадкою: що міг зрозуміти в тих документах Шаміль? Вони ж написані грузинськими літерами. Хоча, може, саме це його остаточно й переконало. Пізніше, проглядаючи на мапі можливий маршрут Шаміля, я зробив висновок — якби він не напорівся на

березі, було чути розбори з лайкою, погрозами та поодинокими пострілами.

Вранці з важкими головами вони вишикувалися колоною й рушили в напрямі села. Попереду, метрів за 600 — 700, йшла «розвідка», теж колоною чоловік десь із 25. Зайшовши до крайньої хати, застали там двох літніх вірменів, чоловіка та жінку. На запитання, чи є в селі озброєні люди, жінка відповіла ствердно. Старий вірменин заперечив: дурна жінка, вона навіть старого діда з дрючком побачить, і їй вже маряться озброєні люди. Мовляв, немає в селі нікого.

Що робить у такий ситуації звичайний армійський сержант? Розгортає відділення в розстрільню, на краю села залишає прикриття. Діда, звичайно ж, бере з собою, пообіцявши йому в разі засідки використати його в якості живого щита. Тобто, якщо збрехав, перша куля — твоя.

Так от, читачу, ти не вгадав. Взявши до уваги свідчення уцілілих міліціонерів, так само колоною вони рушили до центру села. Давши їм можливість достатньо втягнутись до центру села, з двох боків по колоні вдарили кулемети. Ті з небагатьох, хто вцілів, розповідали, що це нагадувало бойню. Недобиткам у кількості шести чоловік пощастило вирватися з цього кривавого мішка лише тому, що, очікуючи на атаку головних сил батальйону, росіяни більшу частину своїх вогневих засобів зосередили на околиці села.

І насправді, маючи понад сто п'ятдесят багнетів, існувала реальна можливість атакувати село і, якщо не взяти його, то хоча б визволити з оточення свою розвідку. На жаль, цього не сталося. Почувши крики та стрілянину в селі, міліціонери зрозуміли — «підслідний не

грузинську розвідку, то цілком міг перетнути російський кордон і вторгнутись у Кабарду.

Загалом, у спілкуванні з грузинами найбільше мене тішили їхні інтерпретації наших прислів'їв. Наприклад: «Не так страшен чорт, як його малютка».

Або «Слушай, сотник, не перегинай кутьке хвіст». Тут потрібне пояснення. Шляхом логічних міркувань, а також після опитування місцевого населення, я дійшов висновку, що це означає в обробці сванського народу: «Не переливай у кутю меду».

Наступного дня нам уточнили завдання: утримуючи оборону лівого берега Східної Гумісти, забезпечити таємний перехід міліцейського батальйону на правий берег. У другій половині дня підійшов міліцейський батальйон — до двохсот багнетів.

Він справді у своїй більшості був сформований з працівників міліції Грузії. Багато з них було вдягнуто в сірі міліцейські мундири.

Зовні здавалося — цілком боєздатний підрозділ. Добровольці — знають, що таке дисципліна, володіють зброєю. Але життя ще раз показало, яка прірва лежить між поліцейським та армійським вишколом.

Під покровом темряви ми забезпечили їм переправу через річку. Все пройшло тихо. Вдосвіта вони мали несподіваною атакою взяти село, що було на горі над ними. Забезпечивши переправу через річку, наші підрозділи переправились назад на лівий берег.

Для початку на місці свого «таємного» місцезнаходження міліціонери розпалили багаття й добряче по-вечеряли з горілкою. Після чого підстрілили свого командира батальйону, що здуру вночі пішов перевіряти п'яні свої пости. Майже всю ніч, до ранку нам, на іншому

колеться» і, як зайці, миттєво розбіглись по лісу. Слава Богу, бігати там є де: аби прочесати ці ліси, дивізії буде замало. Це розуміли й росіяни: вони не переслідували втікачів, а влаштували засідки в тих небагатьох місцях, де можна форсувати річку. Голод виганяв міліціонерів з лісу та гнав їх на переправи. Протягом трьох ночей ми чули постріли, крики й бачили світло-сірі міліцейські мундири, що пливли Гумістою вниз.

Жодної практичної допомоги, крім малоефективного автоматно-кулеметного обстрілу лісу з протилежного берега, ми надати не могли. Тим паче, що обидва наші кулемети були марки ПКТ (кулемет Калашникова танковий). Ця зброя була знята з підбитих танків і, відтак, зовсім не пристосована для використання в польових умовах. На них не було прицілів, і вони наводилися за стволом, як пожежні брандспойти, а саморобні, кустарно зварені сошки були занадто легкі. Тому після довгої черги кулемет просто перевертався на кулеметника. Ми їх називали «на переляк». Невідомо було, для кого вони були небезпечніші — для ворога чи для кулеметника. Щоправда, своїми басистими голосами вони створювали певний психологічний ефект.

РОЗДІЛ 5

*Не варто висовувати голову,
якщо її можуть одразу відкрити.*

Лівим флангом нашої оборони було село Старушкіно. За українськими мірками — це хутір на півтора десятка халабуд. Противник залишив його без бою ще три дні тому, а місцеві мешканці повтікали. І ось на ранок четвертого дня приїздить до нас полковник генерального штабу в американському камуфляжі, весь розцяцькований, на кепі золоте дубове листя — ні дати, ні взяти, занзибарський адмірал. Ми поруч із ним — такі собі зачухані лісовички. Вручив мені пакет. Відкриваю, а там наказ форсувати Східну Гумісту й узяти з боєм село Старушкіно. Я не витримав:

— Батоно полковник, ви карту читати вмієте?

— Аякже! Карта як карта, чого там читати.

— Так от, Гумісту ви щойно переїхали, там біля мосту вас зупиняв мій патруль. Старушкіно — це тут, де ви зараз перебуваєте. Тож, патівцемулі, непорозуміння якесь вийшло.

Зробивши вигляд, ніби він уважно читає карту, полковник за кілька хвилин темпераментно висловився:

— Чорт, опать еті підараси в штабі напутали. Але вам, сотник все равно прийдетса писать ахсна — обясненіє.

Сів у машину та поїхав собі. У цей час до мене підійшов комбат Вахо:

— Ти што, савсем тупой. Надо било сказат: есть. Через два часа по рації сообшили би: «Ламая атчаяное сапративленіє пративніка, село Старушкіно біло взято нашими войсками. Приказ випалнен!» Нас би і отметили.

А так хорошій человек в неудобний положеній паставіл. Я знаю етого полковника, он до войны яблoкi в Сухумі продавал. Очен хорошіе яблoкi білі. А ти пристал. Карту читать умеєш? Карту читат умеєш? Ну не умеет. Ну і што? Ёму што надо — местніе покажут.

Вахо відійшов, щось незадоволено бурмочучи під ніс. А я подумав: може, він справді має рацію? Отак, вік живи, вік учись, а дурнем все одно помреш.

Рапорт мені все одно писати довелось. Я ще з флоту мав слабкість до такого роду епістолярної діяльності. Інколи траплялися справжні шедеври. Пам'ятаю, 1979

« Я знаю етого полковника, он до войны яблoкi в Сухумі продавал. Очен хорошіе яблoкi білі. А ти пристал. Карту читать умеєш? Карту читат умеєш? Ну не умеет. Ну і што? Ёму што надо — местніе покажут. »

року стояли ми в порту Білгород-Дністровський. Перед цим у порту Варна ми з радистом виміняли за два акумулятори ящик коньяку «Слинчев Бряг». Тому в місто не пішли, а сиділи в радіорубці, попивали коньячок та розмовляли про життя. Курити в радіорубці не дозволялось, тож я вийшов до трапу. Побачив, як до нього наближається, добряче напідпитку, третій механік, тягнучи на собі в димину п'яного стармеха. На жаль, у цей момент покурити до трапу вийшов капітан. П'яненко механікам подітися не було куди. Позаяк зі старшим механіком вести будь-яку розмову було безглуздо, увесь праведний гнів капітана було спрямовано на третього механіка.

— Занесіть стармеха в каюту, а самі напишіть пояснення та негайно до мене.

Подалі від гріха і я собі швиденько сховався в радіорубку. Пояснивши радистові ситуацію, ми збирались продовжити наш «консиліум», аж почули в коридорі дикий регіт. Я вискочив у коридор. Біля дверей своєї каюти корчився від сміху наш капітан. «Бобрович, ви тільки гляньте», — простяг він мені якийсь папірець. Це була пояснювальна записка третього механіка. У ній у смерть п'яний чоловік намагався викласти свої думки канцелярською мовою. Зі скороченнями подаю мовою оригіналу.

— «Выходя из ресторана «Южный», споткнулся об отдыхающего на ступеньках старшего механика Лапидуса. В результате чего потерял устойчивость и ударился головой об грунт. Все больше не пью.

(подпись).

Приблизно в такому ж дусі написав своє пояснення полковнику і я.

Тут, щоб у читача склалась в уяві найповніша картина подій того часу, подаю спогади й інших дійових осіб.

Хорунжий Вашек

В УНСО мене одразу попередили: «Хоч ви й офіцер радянського флоту, але, згідно з нашим статутом, службу починатимете рядовим стрільцем».

— Нічого, — заспокоїв мене пан Корчинський (на той час він ще не перекваліфікувався на шоумена-проповідника), — подивіться на Устима: навіть його досвід і військова освіта не завадили йому дослужитись до

сот-ника. Ваші перспективи напряду залежать від того, наскільки ґрунтовно зможете забути все, чого вас навчили в совітській армії.

Як говорилося, так і сталося. Свою абхазьку кампанію 1993 року я починав вже у ранзі хорунжого УНСО. Йшло літо 1993 року. Основні сили гірничо-стрілецького загону «Арго» вели тяжкі бої за містечко Шрома. Я зі своїм підрозділом займав позиції праворуч від нього — селище Апіанда. Щодня з боку Шроми ми чули канонаду, а вночі над горами займалась заграва — це горіло місто. У нас було порівняно спокійно. Ми тримали під контролем брід через Східну Гумісту. На іншому боці розкинулось село Ахалшені. Там уже були росіяни. Праворуч над Апіандою нависала гора, вкрита лісом, наче ведмежою шкурою. Судячи за картою — 920 метрів над рівнем моря. От із цієї гори і почалася наша халепа.

Постійних постів, ані наших, ані противника, на ній не було. Та час від часу з'являвся бродячий загін і починав нам набридати, обстрілюючи з гори. Вогонь вели поодинокими пострілами з автомата по всьому, що рухалося, включаючи кіз і собак. Снайпер, на щастя, був недосвідчений, але нерви псував, і зрештою хтось на кулю таки мав натрапити. Так воно і сталося. Користуючись моєю відсутністю, стрілець Дубецький вирішив розважитись, щоправда, вибрав для цього досить оригінальний та ризикований спосіб. Він викрикував у бік імовірного розміщення снайпера різні образливі речі й потім перебігав під вогнем від укриття до укриття. Кулі цвохкали в нього під ногами. Сховавшись, він і далі дражнив снайпера, доводячи його до сказу. Ці екстремальні розваги закінчилися хвилин через п'ятнадцять — куля таки влучила йому в праве стегно, пройшла під шкірою та вийшла злі-

ва, розваливши йому півдупи. Майже місяць у тбіліському шпиталі йому довелося пролежати на животі. Найнеприємніше було для нього в цій позі задовольняти свої фізіологічні потреби.

Тому, щоб уникнути отаких «козацьких» розваг, за наказом курінного я посадив спостерігача, попередньо давши йому цінні вказівки. Зокрема, вночі ніколи не можна дивитись на багаття й інші джерела яскравого світла — нічний зір від цього різко притупляється, потрібен час на його відновлення. Якщо все-таки виникає потреба спостерігати за подіями в районі багаття, краще робити це через дірочку, використовуючи при цьому будь-який великий гудзик. Цей самий спосіб є ефективним за необхідності дивитися проти сонця або на предмет посеред блискучого снігу. До того ж, дірка в гудзику діє як лінза в окулярах, роблячи зображення чіткішим.

Проводячи спостереження в лісі, треба відрізняти природні шуми від штучних. Треба враховувати, що треновані люди пересуваються в лісі, прикриваючись вітром. Особливо за його поривів, що маскують шум кроків; а коливання довгих гілок приховують рухи людини в камуфляжі, що перебігає дрібними різкими уривками в такт коливанню гілок. Треба пам'ятати лісову особливість: ліс заспокоює, послаблює контроль, увагу, присипляє пильність. У лісі слід зосереджуватись на деревах, кущах — дивитися поза них. Інакше проґавиш реальну небезпеку. Не забувай, виявити присутність в даній місцевості людей можливо не тільки за допомогою спостереження, а й за допомогою прослуховування. Відомо, що 7 відсотків інформації про зовнішнє середовище людина отримує через слух. В екстремальній ситуації, надто в лісі, значення слуху зростає.

Слух — найуніверсальніший засіб пошуку, бо, на відміну від зору, охоплює всі сторони горизонту, а не одну тільки вузьку, видиму його частку. Задля більшої ефективності пеленгації, для підвищення чутливості слуху, до вуха бажано приставляти скручений кульком аркуш паперу або прикладати складені рупором долоні. Зафіксувавши штучного походження шум, треба негайно повернутися до нього обличчям та, зафіксувавши напрям на звук, прив'язати його до добре розрізняваних орієнтирів — поодинокого каменя, скелі, окремо стоячого дерева. Одночасно слід посилити в цьому напрямі й візуальне спостереження.

За кілька днів спостережень ми таки виявили двоповерховий будинок, добре замаскований лісом.

Найімовірше, він використовувався противником як база. Так підказувала мені інтуїція. «Довіряйте інтуїції, — завжди радив курінний Устим, — пам'ятайте, наші очі бачать більше, ніж ми усвідомлюємо, наші вуха чують більше, ніж нам здається. Дехто називає це шостим відчуттям».

«**Слух — найуніверсальніший засіб пошуку, бо, на відміну від зору, охоплює всі сторони горизонту, а не одну тільки вузьку, видиму його частку.**»

Наступного дня, взявши з собою автоматника й приблудного собаку, рушили на гору. Перед виходом підігнали спорядження — пострібали, посмикали ремінці. Начебто все в нормі, нічого не гримить. Хай як було страшно, бо все-таки ліземо до вовка в пашу, — я посміявся б над такими просто-таки кіношними приготуваннями. Та посміємося потім, якщо буде кому сміятись.

Нарешті підійшовши до будинку, ми наштовхнулися на колючий дріт — у такий спосіб місцеві селяни захищають свої городи від диких тварин. Перекинули через огорожу собаку, згори на дріт накинули плащ-намет і перелізли самі. Цей пес — добре тренований курцхар, незамінний у розвідці в лісі собака, — повернувшись у напрямку будинку, тихо загарчав. Стало ясно — в будинку чужі люди. Залишивши стрільця прикривати головний вхід, я тихо обминув будинок, підстрибнув, підтягнувся і заліз на терасу, що тягнулась уздовж усього другого поверху. Найбільше боявся, що не витримають, обваляться гнилі балки. Тихенько підкрався до вікна.

У приміщенні точилася жвава розмова, рясно пересипана матюками. Грузини майже не вживають мат, та й у нас російська лайка суворо заборонялась. Крім суто естетичних причин, ще й тому, що в лісі часто стріляють на голос. Тож національна приналежність співрозмовників не викликала сумнівів.

Коли так — висмикнув кільце, полічив до двох, і Ф-1 полетіла у вікно. Відірвані вибуховою хвилею двері просвистіли над головою, мало не зачепивши стрільця, що підбіг до будинку. Ведучи автоматний вогонь, ускочив до будинку. На тлі вікна в диму і піднятій пилюці я побачив силует людини й останньою чергою різонув по ньому. Він плавно завалився назад в кімнату. У те, що

«**Довіряйте інтуїції, — завжди радив курінний Устим, — пам'ятайте, наші очі бачать більше, ніж ми усвідомлюємо, наші вуха чують більше, ніж нам здається. Дехто називає це шостим відчуттям.**»

залишилося від дверей, влетів захеканий автоматник. Розумний пес завбачливо залишився внизу.

У кімнаті кисло пахло вибухівкою. Перекинуто догори ніжками ліжка й стіл. На підлозі — чотири фігури, двоє виявляють ознаки життя. Нас здивувало, що на поясах у всіх були прилаштовані кайданки (наручники). Ними й закували тих, хто залишився живий.

У нагрудних кишенях знайшли посвідчення. Оце так! Ризький ОМОН! Наскільки мені відомо, вони залили за шкуру прибалтам багато сала. Тепер, виходить, перебралися сюди.

У цей момент по вікнах бризнули автоматні черги. Ми вискочили з будинку, витягнувши з собою обох омовців. Щільність вогню засвідчувала, що стріляло чоловік 10-12. Поки що нас прикривав будинок, від якого аж тріски летіли. Я пригнув до землі автомат стрільця.

— Ти що, здурів? Ніколи не варто висовувати голову, якщо її можуть одразу відкрутити. Щойно почнемо стріляти, вони одразу зрозуміють, що нас лише двоє. Тоді кінець.

Омовці лежали мовчки. Це були люди, які нікого не щадили й добре розуміли, що марно просити пощади. Забрати їх з собою ми не могли, залишити живими — теж. Вони найманці-карателі, у яких руки по лікоть у крові. Та серце мого стрільця здригнулось.

— Що хочете робить, пане хорунжий, але полонених розстріляти не можу.

Омовці лежали мовчки. Це були люди, які нікого не щадили й добре розуміли, що марно просити пощади. Забрати їх з собою ми не могли, залишити живими — теж.

1993 р. Сухумі.

Командир батальйону морської піхоти Грузії
майор Вахтанг Кілаурідзе

— Добре, — кажу, — забирай собаку й тікай. Я наздожену.

Але нікого було забирати: розумний пес уже визирав із-за дерева, чекаючи нас із того боку огорожі.

— Ну давай, наздоганяй свого Сірка, — я підштовхнув стрільця в спину.

За пів години я наздогнав їх уже в лісі. Він поглянув на мене й усе зрозумів.

Обстріл нашого табору припинився.

Ройовий Рута

Дорога прострілювалася важкими кулеметами. Росіяни квапливо перетягували вогневі засоби з інших ділянок. З'явилися перші поранені. Поранили першого й другого номерів нашого кулемета. Їх відправили в тил. Серед союзників було кілька вбитих. Аби виправити становище, комбат наказав: «УНСО, вперед!»

У нас була можливість прорватись через обстрілювану ділянку дороги, але це призвело б до значних втрат. Після тривалої суперечки сотнику вдалося переконати союзників у доцільності нашого плану. Після того, як ми отримали свободу дій, загін лісом обминув Шрому.

Ми вийшли до урвища висотою метрів 200. Ані росіяни, ані грузини не могли собі уявити, що тут може спуститися непомітно більш-менш значний підрозділ, тим паче спустити боєприпаси й інше військове обладнання, тож якогось серйозного спостереження за цією ділянкою не велось. На мотузках спустилися вниз самі та спустили озброєння й боєприпаси. Було ще темно, тож зробити це було нелегко, але, на щастя, обійшлося без

1997 р. Кодорі.
Кінна стежа УНСО.

жертв. Внизу ми опинилися на відстані 40-50 метрів від російських окопів. Заборонено було палити й розмовляти.

У горах світанок настає зненацька, немов хтось крутить ручку реостата. О 5 годині 10 хвилин сонце визирнуло з-за гір і залило все навкруги своїм світлом. У той самий час пролунала команда: «Гранатами вогонь!» Даремно навіть намагалися змалювати картину майже одночасного вибуху 46 гранат Ф-1 (довідка: граната Ф-1 теоретично дає розлітання осколків до 200 метрів, практично — на відстані 50-60 метрів змітає все живе).

Це треба бачити. Повір на слово, читачу, видовище вражаюче. Ані до, ані після цього я нічого подібного в житті не бачив. Щоправда, сотник казав, що від американських бомбардувань у В'єтнамі в нього залишилися сильніші враження.

Ще не встигли впасти підняті вибухами пил та земля, як пролунала команда: «Вперед!» Майже не пригинаючись, із вигуком «Слава!» загін рвонув уперед. Автоматно-кулеметне стрекотання, вибухи ручних гранат, і над усім цим посилене луною в горах — «Слава! Слава! Слава!»

Росіяни розгубилися, почали тікати. Ми пройшлися містом, наче розпечена праска. Вриваючись до будинків, бачили покинуті на підлозі блазенські козацькі нагайки, намилені пензлики для гоління, а в одній із кімнат знайшли — свята святих для москаля — недопиту пляшечку горілки. Свідчення панічної втечі.

Діставшись центру міста, ми з сотником піднялись на горище триповерхової школи.

Звідти було видно дорогу на Новий Афон, по якій панічно відкочувались росіяни. Дорога була забита піхотою, легковиками та вантажівками, серед яких

виділявся червоний «Ікарус». Якби в цей час ударила грузинська артилерія, розгром був би повний. Але вразило мене не те, що мовчали грузинські гармати, а кількість відступаючих, — їх було не менше 600 чоловік. Згодом, уже в шпиталі в Тбілісі, сотник зізнався:

— Якби я знав чисельність гарнізону Шроми, то навряд чи наважився б атакувати місто з півсотнею стрільців.

Отже, й погана розвідка інколи приносить користь.

« — Якби я знав чисельність гарнізону Шроми, то навряд чи наважився б атакувати місто з півсотнею стрільців. Отже, й погана розвідка інколи приносить користь. »

Побачивши, що їх ніхто не переслідує, росіяни перетворилися, відправивши найдеморалізованіші частини в тил, і з отриманим на допомогу батальйоном ДШБ перейшли в контрнаступ. Діяли вони нерішуче, обережно промацуючи нашу оборону вогнем. Швидше це нагадувало розвідку боєм. Взагалі, під час усіх наших кавказьких кампаній росіяни ніколи не мали чіткої інформації про кількісний та якісний стан підрозділів УНСО. Відчувалася злагоджена робота служби безпеки УНСО та грузинської контррозвідки, й це за того, що наше рідне СБУ здавало нас ФСБ по повній програмі.

У нас катастрофічно не вистачало людей для оборони всього міста, тим паче в росіян була перевага в тому, що вони шість місяців просиділи в цьому місті, добре

знали околиці, кожний кущик, хвіртку, провулок. Окремі групи автоматників почали просочуватись до нас у тил. За цих обставин сотник прийняв рішення створити на панівних висотах вогневі точки, які перехресним вогнем накривали б вулиці між ними. До речі, в пригоді стала вантажівка з мішками солі, яку покинули росіяни, відступаючи. За допомогою цих мішків будинки на пагорбах, зайнятих нами, швидко перетворилися на доти.

Потрапивши під перехресний вогонь наших стрільців, росіяни відступили й того дня нас більше не турбували. Всю ніч на позиціях кипіла робота. Все, що можна було замінювати, замінювали, сарайчики перетворилися на маленькі фортеці, а між ними у важкому скелястому ґрунті було видовбано глибокі шляхи сполучення.

Вранці на другому кінці села з'явився російський танк. Ховаючись за хатами, він повів прицільний обстріл наших становищ, також підтягнули батарею ротних мінометів, і під їхнім прикриттям москалі почали наступ. Атаки йшли одна за одною, як хвилі прибою, й так само розбиваючись об нашу оборону, відкочувалися назад.

У мене була можливість ще раз пересвідчитись у тому, що в росіян немає ні краплі жалю навіть до своїх власних солдатів. Капловухих кацапчат їхні ж командири гнали просто на наші кулемети вмирати за родіну, хоч я переконаний, що більшість із цих хлопчиків навіть не знайшли б на карті, де та Абхазія. Тож нам і поготів розраховувати на дотримання ними женеvських конвенцій не випадало. Тим паче, вони нам постійно кричали: «Хохли, в плен не здавайтесь, ми с вас с живих шкуру драть будемо!» Нам нічого не залишалось, як повірити й не здаватись.

Негативні наслідки негуманного ставлення до військовополонених відчули на собі німці ще під час Другої світової війни. Нелюдські умови утримання солдатів і офіцерів Червоної армії спричинили істотне зростання її боєздатності. З огляду на негативний досвід вермахту курінний Устим ще 11 липня 1993 року довів до всіх стрільців та старшин ГСП УНСО наказ:

«Суворо забороняється проводити будь-які насильницькі дії проти солдат та офіцерів противника в разі припинення опору та здавання ними зброї».

Наведу лише один випадок. Під час одного з боїв у нашому тилу залишилася водокачка, в якій, судячи з вогню, було п'ять — шість автоматників. Звичайно, їх можна було б спробувати знищити вогнем з гранатометів. Але хто дасть гарантію, що один — два солдати не залишаться боєздатними й не завдадуть нам втрат. Кожний український стрілець був дорожчий курінному за всі грузинські, вірменські й азербайджанські гори разом узяті. Тож він вирішив залагодити справу миром. Через мегафон звернувся до оточених: «Хлопці, здавайтесь — ми українці!» З водокачки долинуло: «А чим доведеш?»

Було б верхом дурості висовуватися з укриття, ризикуючи потрапити під кулеметну чергу якого-небудь психопата. Довелося підняти над бруствером на багнеті мазепинку. З водокачки почулось: «Вань, а Вань, точно хохли. Давай здавайтесь, еті хоть морду біть не будуть». Обійшлося без крові.

У розпал чергової атаки до головного командного пункту ввалився ройовий Гонта. Збиваючи з себе пил, він нервово доповідав:

— Кулемети від безперервного вогню розігрілися. Рукою до люфи не доторкнутися. А москалі все пруть і пруть. Що робити?

Потягнувшись до хрусту в суглобах, сотник відповів:

— А ви поставте біля кулеметів цеберки з водою, мочіть в них ганчірки й охолоджуйте стволи. Ми ж не можемо обманути надії руських ребят погібнуть за родіну.

« А ви поставте біля кулеметів цеберки з водою, мочіть в них ганчірки й охолоджуйте стволи. Ми ж не можемо обманути надії руських ребят погібнуть за родіну. »

РОЗДІЛ 6

У бою ви повинні бути непомітними та небезпечними, як граблі в траві.

Курінний Устим

Найбільше нам набридала батарея ротних мінометів. Росіяни розмістили їх за триповерховим будинком школи так, що ми своїми РПГ-7В ніяк не могли їх дістати. Допоміг випадок, точніше, збіг обставин. На противагу від наших укріплень боці, прикриваючись будинками, маневрував танк Т-80. Він досить дошкульно обстрілював нашу оборону. На другий день поручник Байда засік російські переговори. Якийсь капітан, чи то Лісовий, чи то Лісіцин, істерично волав на весь ефір: «Я відмовляюсь атакувати втретє. Це не грузини, це або українці, або якісь найманці з Західної Європи».

Ми засіклихвилю. Наступного дня, з'ясувавши квадрат, з якого били російські міномети, сотник Устим вийшов в ефір російською мовою, й від імені капітана Лісового почав кричати, що у квадрат 14 (розташування російської мінометної батареї) прорвались українські автоматники. Треба негайно накрити їх вогнем. Наш старий знайомий, танк Т-80, зреагував миттєво: розвернув башту і врізав по своїх мінометах. Їхній вогонь відразу ж вщух, а ефір загус від російського мата. Танкістів крили вздовж і впоперек. Явно розгубившись, вони підставили свій бік, а наші хлопці, під керівництвом ройового Рути, першим же пострілом з ПТУРСа підпалили цю обридлу залізну коробку. Горіла вона як сніп соломи. Ніколи раніше не міг собі навіть уявити, що залізняка може так палати, але, як казав поет: «Життя триває, точиться війна».

Незважаючи на постійні вимоги сотника, підкріплення нам не давали, а на третій день боїв припинилось постачання продовольства та боєприпасів. Сотник на машині, яка на той час лише загальними обрисами нагадувала «Волгу», по прострілюваній дорозі прорвався до штабу корпусу. Там його знову нагодували «завтраками», пообіцявши все, але не зараз, а найближчим часом — може, завтра, може, післязавтра. Пересварившись із командуванням і набивши машину тим, що вдалося виврати в інтендантів, Устим уже в темряві повернувся до Шроми. Перед від'їздом оголосив ультиматум: якщо до завтра не буде підкріплення, о 18:00 він почне виводити УНСО зі Шроми.

Ситуація справді складалася неприємна. Противник пристрілявся, а наша система оборони не давала нам змоги для маневру, тож нас досить влучно накривали вогнем. Стояла страшена спека, не було води, але доставити щось вдень або винести поранених, яких у нас було до 20 чоловік, було майже неможливо. Ситуацію можна було змінити, зробивши кидок вперед, але це було неможливо через брак особового складу, боєприпасів і повну відсутність важкого озброєння. Аби врятувати людей, залишався єдиний вихід — вивести підрозділ з міста.

Труднощі полягали в тому, що треба було відірватися від противника, винести озброєння, поранених і при цьому звести втрати до мінімуму. На нараді вирішили о 17:40 відкрити вогонь з усіх видів зброї, імітуючи підготовку до наступу. З гранатометів РПГ-7 випустити всі снаряди, залишивши по два про всяк випадок, і під вогневим прикриттям почати поройовий відступ. При цьому один рій відступає, закріплюється й прикриває другий, потім третій.

На жаль, поетапний відступ пройшов не так гладко, як хотілося. Росіяни нас випередили на дві години. О 16:00 почався масований обстріл наших позицій — били міномети й установки «град».

Уже другий тиждень у нас було напружено з продовольством. Але того дня поталанило: в одному з будинків хлопці знайшли мішок з кукурудзяним борошном. Гонта з Явором напекли перепічок, і весь загін, окрім спостерігачів і кулеметників, зібрався на камбузі, де, не звертаючи уваги на обстріл, який дедалі посилювався, насолоджувалися цими ласощами. У розпалі хлібної оргії до саклі увірвався розлючений сотник:

— Ви що, зовсім здуріли? Це ж треба, за такого обстрілу зібратися в одному місці! Та вас же всіх одним снарядом накриють! Негайно розосередитесь!

Незадоволено бурмочучи й обпікаючи гарячими перепічками руки до пухирів, стрільці порозбігались по своїх бойових позиціях.

Сотник Устим

— Обстріл посилювався, від вибухів тремтіло повітря. Над нашими становищами повисла хмара куряви та вогню, здалеку здавалося — ніщо живе вижити там не зможе. Витримати такий обстріл найважче психологічно. Страх смерті, помножений на неможливість завдати удар у відповідь. Страх — природна реакція людини на реальну небезпеку, пов'язану з загрозою смерті. Але виявлятися він може по-різному. Інколи під впливом страху можна врятувати людину, в іншому випадку — прискорити її загибель. Буває, страх паралізує людину. У свідомості виникають десятки

варіантів дій, але жодний не здається правильним. У такий критичний момент багато що, коли не все, залежить від командира. Голосно й чітко віддати наказ, визначити дії стрільця, його місце в бою — й розгубленість минає. Підтвердити це можу з власного досвіду.

У проміжку між вибухами я почув якісь крики. Обернувся.

За невеличким бордюром, намагаючись втиснутися в асфальт, лежав, скоцюбившись, стрілець Андрій. Над ним, розмахуючи автоматом і копаючи його ногами, репетував ройовий Рута: «Вставай, падлюко, — застрелю!» Придивившись до Андрія, я зрозумів — всі погрози марні, настав цілковитий психологічний параліч. Він може тут на асфальті прийняти смерть, але з місця не зрушить. Шкода стало хлопця — криком та погрозами з цього його стану не вивести.

Я підійшов ближче. Зняв з плеча польову сумку — на той час у ній була тільки книжка «Діти Арбату», її я підібрав в одній з покинутих осель. Під час контратак я закладав її собі за пояс зі слабенькою надією, що вона захистить мій живіт від російської кулі.

— От добре, Андрію, що ти тут. Вже з півгодини як тебе шукаю. Тут у польовій сумці дуже важливі таємні папери. Будь-якою ціною їх треба доставити нашому сусідові майору Кілаурідзе. Навіть ціною власного життя. Нікому іншому я довірити це не можу.

Посіріле обличчя Андрія поступово набирало нормального, осмисленого вигляду. Його губи скривилися — я так і не зрозумів, хотів він засміятися чи заплакати — та, пересиливши себе, він схопив сумку й, петляючи поміж мінометними вибухами, побіг до Кіла-

урідзе. Майор був неабияк здивований, якого чорта під час бою я переслав йому книжку...

Під час наступних боїв Андрій хоробро воював, був поранений, але, що найважливіше, залишився живим.

« — От добре, Андрію, що ти тут. Вже з півгодини як тебе шукаю. Тут у польовій сумці дуже важливі таємні папери. Будь-якою ціною їх треба доставити нашому сусідові майору Кілаурідзе. Навіть ціною власного життя. Нікому іншому я довірити це не можу. »

Аж раптом дві мінометні батареї перенесли вогонь на позиції сусіднього Ахалциського батальйону. Перший залп ударив перед окопами метрів за сім-вісім. Я все чітко бачив. Як правило, наступний залп лягає на 10 - 12 метрів далі. Тому досвідчені військові або залишаються на місці, або пересуваються кидком метрів на 20 уперед, щоб вийти із зони обстрілу. Ахалциський батальйон було сформовано з 18 — 19 річних юнаків, яких не те що навчити — обмундирувати не встигли. Після першого ж залпу вони, як згряя переляканих горобчиків, піднялися з окопів і кинулися тікати. На схилі гори, праворуч від нас, їх наклав другий залп. Видовище було жахливе. Разом із уламками каміння в небо полетіли скривавлені клапті піджачків, кашкетиків. У такі моменти проклинаєш дядьків із великими зірками, що сидять у тилу і посилають на смерть дітей.

Шкода хлопців, але треба подумати й про своїх.

І знову Рута

Під вогневим прикриттям першого й другого роїв третій відійшов за дорогу і там закріпився. За ним успішно переправився другий рій. Залишився перший рій та розвідники. У цей час я разом із сотником був на першому поверсі будинку, де розмістився головний командний пункт. Зненацька на другому поверсі застрекотів кулемет. Сотник здивовано позирнув на мене:

— Як це так!? У нас лише два кулемети, й обидва, згідно з наказом, повинні бути на тому боці, прикривати своїм вогнем відступ решти бійців.

Потрапити на другий поверх можна було тільки зовнішніми сходами та терасою, що прострілювалися противником. Підставлятися під кулі дуже не хотілось, але мусиш. Сотник рвонув нагору, як справжній спринтер. Я за ним. Сходи аж загули під ногами. Понад головою пролітали уламки мін та свистіли кулі. Захекані, але цілі, ми вломилися на другий майже зруйнований поверх. Біля пролому в дальній стіні стояв ройовий Обух і довгими чергами бив крізь проїму вікна. Я поглянув на сотника — й у мене відібрало мову. Він аж побілів від люті.

— Обух! Чому не відійшли зі своїм роєм?

— Що? Оце я буду перед москалями відступати? Та я до останнього набою буду відстрілюватись, а свою позицію не залишу.

— Не будеш ти до останнього набою відстрілюватись, — сказав, як припечатав, сотник і потяг з-за спини автомат.

— Це чому ж? — вередливо-недовірливо запитав Обух.

— Бо я тебе власноруч прямо на місці розстріляю. За невиконання наказу.

Обух зблід, нахилився, миттєво позбирав свої «пасочки», закинув на плечі кулемет та блискавично кинувся до дверей. Дорогою перелякано пробурчав:

— І чого б оце я так психував? Так би одразу і сказали б.

На сходах він за щось перечепився і заgrimів вниз. Складалося враження, що хтось спустив сходами мішок, повний металевих каструль. Я навіть подумав: чи він, бува, не вбився? Та за п'ятнадцять хвилин його кулемет уже стрекотів з іншого боку дороги.

На той час, коли ми спустились униз, усі наші вже відійшли. Залишився тільки один автоматник із рою розвідки — Цвях. На прощання я заскочив у приміщення штабу, поклав на диван дві гранати від РПГ-7, рясно полив приміщення гасом з лампи й підпалив.

От і все, прощавай, Шрома. Залишалося найважче — проскочити дорогу, коли на п'яти вже наступають росіяни. Сходу перескочив, але вже на другому боці мене таки наздогнала куля. У стегно. Я перекотився під прикриття стіни якогось напівзруйнованого будинку. Вогонь був настільки щільний, що неможливо було підняти голову. Та я чітко бачив усе, що робилося на дорозі. І не міг зрозуміти, на що ж чекають сотник та Цвях? Росіяни підійшли вже на кидок гранати, ще трохи — й буде пізно.

Раптом пролунав сильний вибух. Наш командний пункт охопили густий дим та полум'я.

Скориставшись із цього, сотник із Цвяхом рвонули через дорогу. Та через кукурудзяне поле навперейми їм уже бігли з десяток російських солдатів. Вони програвали противнику лишень кілька секунд, але цими секундами вимірювалося життя втікачів.

Добігши до середини дороги, сотник відчув, що не встигає, тож став на одне коліно й відкрив вогонь. Цвях став позаду і почав стріляти через голову сотника Усти-ма. У такий спосіб вони намагалися, сконцентрував-ши вогонь, притиснути ворога до землі й цим виграти отих кілька дорогоцінних секунд. Це їм майже вдалося, але в цей момент позаду Цвяха розірвалась міна. Як з'ясувалося пізніше, він прийняв у спину і ноги близько сорока дрібних уламків заліза та каміння.

Цвях упав на дорогу, сотник завалився на лівий бік, але потім підвівся. Уламок міни пробив підсумок, ріжок із набоями і застряг у нього в стегні під шкірою. Це було останнє, що я побачив, бо знепритомнів.

Чим усе це закінчилось, я дізнався в тбіліському шпиталі Святого Георгія, де лежав в одній палаті з паном Устимом.

Сотник Устим

На третій день боїв за Шрому ситуація значно погіршилась. Моя поїздка до штабу корпусу нічого не дала. Тут, на місці, ми повністю втратили бойову ініціативу. Будь-який застій у військовій справі веде до поразки. Без руху вперед воїн швидко деградує. Основою ефективності дій із переважаючими силами ворога є вогонь та маневр. Ні того, ні іншого в нас не було.

У вуличних боях наша перевага в артилерії зводилася до нуля. Ми могли потрапити під удар власного артвогню. На відміну від нас, росіяни активно використовували міномети, яких у нас не було жодного. Крім того, закінчувалися боєприпаси, не було води.

Становище ускладнювала вкрита лісом гора в нашому тилу. Після панічної втечі ахалциського батальйону росіяни могли по ній вийти до нас у тил. Мінувати? Ви не повірите, будете сміятись: протипіхотна міна була в нас лише одна. Але як людина військова, я знав, що не завжди треба ставити суцільні мінні поля, щоб блокувати дорогу або якусь площину. Досить переконати противника, що їх там поставлено. Мало знайдеться охочих перевіряти це на собі.

Невдовзі це підтвердилося. Спробувавши нас обійти, московіти наштовхнулися на нашу однесеньку міну, й далі не пішли.

Але загалом вихід був один — відступ.

Мій план відступу не зустрів заперечень, крім одного. Всупереч усім військовим канонам я вирішив відходити останнім. Загалом, відступ — це найскладніша військова операція. Дуже часто він перетворюється на втечу, що спричинює величезні втрати. От я й вирішив, що коли командир спокійно сидить на місці й покурює цигарку, то всі думають — це не втеча, навіть не відступ, це просто маневр, буденна зміна позицій. З часом виявилось, що це не завжди так. Але в моєму конкретному випадку — спрацювало.

Не вдаватимуся в подробиці останніх хвилин у Шро-мі. Їх досить реалістично описав ройовий Рута.

Згадаю один із найтяжчих моментів в моєму житті.

Ззаду на мене навалився Цвях і поволі сповз на бру-ківку. У той самий момент я відчув сильний удар у правий бік. Від несподіванки підскочив на повний зріст і від-разу ж у праву руку наче канчуком вдарило.

Плече напружую, а рука не слухається — висить, як чужа. Поглянув — рукав мундира розірвано, біжить кров,

уламки кісток стирчать, але болю ще не відчуваю. Єдине, крутилось у голові — чому кістки не білі, а блакитного кольору?

А тут знову москалі в кукурудзі завовтузились. Навряд чи зараз зміг би повторити те, на що спромігся тоді: лівою рукою підняв автомат і розрядив усе, що було в магазині, в кукурудзу. Нахилився до Цвяха, чую — він щось булькоче, на губах кров піниться. Встиг подумати: «Схоже пробито легені».

— Не кидай мене, сотнику, — ледь чутно шепоче. — Дострель...

Просити легше, ніж зробити. І не тільки психологічно. Магазин автомата порожній, однією рукою його не перезарядити. Та й мій час закінчується — кров із руки так хвещяє, що вже в чоботі хлюпає, та й стегно дуже почало боліти. Розрізаю ножом штанину, дивлюся — з ноги стирчить уламок заліза. Напевно, прошивши наскрізь підсумок та магазин із набоями, він втратив силу та й застряг під шкірою.

Що ж робить у таких випадках грамотний, досвідчений офіцер УНСО? Правильно, ви вгадали — витягає брудними руками уламок із рани та слинить болюче місце.

У полон здаватися не можна. Наші противники люди чесні, «благородні», ще перед початком бою попередили: «Хохли, в полон не здавайтесь, ми з вас з живих будемо шкіру дерти». Я їм вірю. Та й із дитинства терпіти не можу фізичних розправ. До того ж, на ковнірах у мене по чотири маленькі тризубчики (відзнака сотника УНСО) тож на здирання шкіри, з усього виходить, мій номер перший. Тому виймаю гранату, лягаю поруч із Цвяхом. Вирішив вирвати кільце, коли дочекаюся росі-

ян або ж коли від втрати крові почну підсунеться непритомність.

Хочеться докладніше зупинитися на гранаті Ф-1. Цей шедевр військового мистецтва не один раз рятував мені життя. На жаль, я не знаю прізвища чи хоч імені конструктора цієї гранати. Прийнято на озброєння її було ще до першої світової війни. Ф-1 — найдешевша у виробництві й найстрашніша в бою. У Росії, Німеччині та Польщі її називають «лимонкою», у Франції й Англії — «ананасівкою», на Балканах — черепашкою, в Українській повстанській армії її називали «репанка». Під цим іменем вона була й у нас. «Лимонка»-«репанка» є найпотужнішою з усіх ручних гранат за вражальною дією осколків і найзручнішою у використанні. Існує помилкова думка, що ребра на її корпусі-черепашці існують для зручності поділу на осколки. Це зовсім не так, їх зроблено для зручності тримання в руці та прив'язування до чогонебудь у разі використання як розтяжки або протипіхотної міни. Існує модифікація гранати Ф-1 — Ф-5 з різницею в терміні спрацювання запалу. В Ф-5 він спрацьовує за 0,7 секунди. Відмінність тільки в кольорі самого запалу — в Ф-1 він білого кольору, в Ф-5 червоного. Використовується як протипіхотна міна. Позаяк у складеному вигляді гранати не відрізняються одна від одної, ми часто використовували Ф-5 як міни сюрпризи. Після виконання завдання імітували панічну втечу, залишаючи з рештками амуніції кілька Ф-5. Різниця в терміні дії запалів ставала фатальною для охочих підбирати трофеї.

Сам корпус гранати Ф-1 відливають з так званого «сухого» чавуну, після вибуху бризантного заряду він розколюється на уламки завбільшки від горошини до сірникової

голівки з нерівними рваними краями. Загалом таких уламків утворюється до чотирьохсот (!) Досі ніхто не може пояснити, чому за вибуху «репанки» на поверхні землі розліт осколків переважно йде навсібіч і дуже мало вгору. При цьому трава викошується в радіусі 3 м. На дистанції 10 метрів противник отримує 5-7 осколків, на відстані 15 метрів — не менше двох-трьох. Тому на близьких дистанціях від вибуху гранати не врятує й бронезилет. Осколками посіче обличчя, руки, ноги. Навіть найменший із них, влучивши в шию, принесе смертний вирок. Убійну силу дрібні осколки зберігають до 100 м, більші — до 250. Вибух Ф-1 в приміщенні — стовідсоткова смерть. До маси безладного рикошету осколків додається потужна ударна хвиля, що сама по собі спричинює контузію та виводить з ладу. І в цьому випадку бронезилет не допоможе.

З вищеназваних причин для звичайних піхотних підрозділів гранату Ф-1 рекомендують використовувати тільки як оборонну. Але специфіка бойових дій ГСП-УНСО часто ставила нас у нестандартні ситуації, не передбачені статутами та кабінетними регламентами. Нещадна сила «лимонки»-«репанки» дає шанс завершити події на користь ініціативних та винахідливих, але тільки за її вмілого використання. Наприклад — на близьких дистанціях оперативного бою, у разі раптового зіткнення з групою противника, граната закидається за спину ворога. Кинувши її, ви прикриті від осколків, а противник виявляється затиснутим між стрілецьким вогнем упритул та розривом гранати позаду. У бойовій практиці ближнього бою цей нескладний прийом важко переоцінити. Він особливо допомагає в лісі або в населених пунктах, де противник може з'явитися миттєво, й замахнутися гранатою вже немає часу або не дозволяє тісно-

та приміщення. У лісі ж, коли заховається за деревом противник, граната закидається вгору, в крону дерева, де затримується його гілками й, падаючи вниз, вибухає в повітрі або поруч із ворогом (цей винахід німецьких егерів відпрацьовувався в боротьбі з партизанами).

« **На моє щастя, в цей час два наші рої перейшли в контратаку, чим і врятували мені життя. Цвях загинув, його чотири з половиною години на плащ-наметі несли в тил.** »

На моє щастя, в цей час два наші рої перейшли в контратаку, чим і врятували мені життя. Цвях загинув, його чотири з половиною години на плащ-наметі несли в тил. Усі серйозні поранення в нього були в спину. Він зійшов кров'ю, дуже мучився.

Взагалі, доля його віддавала якоюсь містикою. За два дні до описуваних подій отець Роман, наш полковий капелан, провадив службу Божу. На молитві стояла вся сотня, навіть грузинські союзники підходили на благословення до священика. Цвях єдиний відмовився цілувати хрест. Заявив, що він сатаніст. «Дурниця — звичайні юнацькі витребеньки», — подумав я. Та наступного дня ми вели бої за якесь невелике селище. Цвях зняв черевика з убитого — тому все одно вони вже не потрібні. Його попередили — це погана прикмета. «Я в прикмети не вірю», — сказав він. Через дві години «сліпою» кулею йому відірвало каблук з цього черевика.

А через день страшна смерть. Як кажуть — без коментарів.

Мене й усіх наших поранених допомогли винести з бою грузинські солдати. Евакуація проводилась під

щільним мінометним вогнем. Схил гори, по якому виносили поранених, проглядався з російського боку. Коли вони нас помічали, то відкривали сильний мінометно-кулеметний вогонь. Враховуючи, що більшість наших було поранено в ноги, справи були кепські. Неоціниму допомогу нам надали грузини, по два-три рази вони поверталися під вогнем назад, щоб винести всіх поранених.

Трьох військовиків із загону майора Кілаурідзе під час порятунку життя українців було серйозно поранено.

Траплялись і курйози. Коли був уже в шпиталі в Тбілісі, до мене в палату зайшли провідати наші союзники — грузинські офіцери. Принесли коньяк, фрукти. Добре випили, почали згадувати останній бій. Я розпалився, розійшовся, як ото кажуть, — щоб я був таким розумним зараз, як моя жінка потім. Почав критикувати дії грузинських підрозділів. Тітілебі запитав:

— То ти що, вважаєш усіх грузинів боягузами?

— Ні, чому ж, — відповідаю. — От командир Ахалцихського батальйону. Увесь батальйон розбігся, а він один до кінця залишався з нами. Я чув, як він кричав: «Я тут! Я не втік! Я з вами!».

Тітілебі почухав потилицю:

— Одначе на всю Грузію один хоробрий грузин відшукався. І в того прізвище Шевченко.

Я захлинувся коньяком. Як це?

— Все просто, в нього батько українець, а мама наша, грузинка.

Надалі ми досить часто зустрічалися з грузинами, що мали частку української крові. З цього навіть жартували: «А зараз українець Табакошвілі виконає грузинський народний танець гопак».

Як уже було сказано, після надання першої медичної допомоги всіх поранених українців переправили в Тбілісі, в шпиталь Святого Георгія, а загиблих, за сприяння грузинського уряду, доставили в Україну. Інакше склалася доля Цвяха. Його батько Обух захотів, щоб сина поховали в Сухумі. «Мій син загинув, захищаючи цю землю. Хай же вона буде йому пухом й останнім притулком!» Цвяха урочисто, з військовими почестями, поховали в Сухумі в парку «Курченко».

Духовий оркестр сухумської філармонії після грузинського реквієму заграє «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю».

Дізнавшись, що ховатимуть загиблого українця, незважаючи на постійну загрозу артилерійського обстрілу, вшанувати його пам'ять зібралися сотні сухумців.

27 вересня Сухумі впав. Наступного дня, дізнавшись, що в парку поховано українського воїна, росіяни викопали труну й викинули її в море. Та хвилі прибивали її назад до берега, й тоді нелюди під крики та кривляння п'яної казачні розстріляли труну з гранатомета. Як не згадати цей епізод хоч би тоді, коли російський уряд здійснює вереск, протестуючи проти перенесення з центру столиці Естонії — Таллінна пам'ятників совітських солдатів-«визволителів».

Що гріха таїти, «визволяли» вони Естонію більше від самих естонців. Тим паче естонці могли їх і повчити — принаймні, пам'ятники вони не знищили, а перенесли на військовий цвинтар, туди, де їм і місце.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Від редакції

27 липня 1993 року, після тривалих боїв, у Сочі було підписано угоду про тимчасове припинення вогню, у якій Росія виступала в ролі гаранта. Перемир'я абхазів змусила підписати Росія (під тиском авторитету Е. Шеварднадзе), тому що в результаті боїв абхазами було цілком блоковане місто Сухумі і війська Держради виявилися в повному оточенні.

Як стверджує грузинська сторона, у надії на те, що угоду буде дотримано обома сторонами, практично усе важке озброєння грузинських збройних сил було вивезено із Сухумі на кораблях Чорноморського Флоту, і значна частина військ також залишила місто. Абхазька сторона, у свою чергу, заявляє, що грузини зробили це в силу гострої необхідності — у цей час у самій Грузії активізувалися дії заколотників, що підтримували Звіада Гамсахурдія. і, щоб придушити заколот. Шеварднадзе був змушений зняти з абхазського фронту найбільш боєздатні частини, чим згодом і скористалися абхази і північнокавказькі ополченці.

16-27 вересня 1993 року розгорівся бій. що увійшов в історію конфлікту як «Битва за Сухумі». Абхази порушили перемир'я і відновили наступ. Під приводом того, що грузини спробували перекидати війська в Сухумі на цивільних літаках, сепаратисти почали справжнє полювання на цивільну авіацію, збили з зенітних установок на катерах кілька літаків, що заходили на посадку в аеропорті Сухумі (Три Ту-134 і один Ту-154). Також, як стверджують учасники бойових дій (з абхазької сторо-

ни), значну роль зіграло одержання абхазами від Росії деякої кількості артилерійських установок і мінометів, забезпечення їх необхідними боєприпасами і проведені навчання бойових розрахунків.

27 вересня Сухумі був узятий абхазькими і північнокавказькими загонами (у складі яких бойовий досвід одержали багато майбутніх чеченських терористів, у тому числі Шаміль Басаєв і Руслан Гелаєв). Після взяття Сухумі було захоплено в полон і страчено 17 міністрів прогрузинського уряду Абхазії на чолі з Ж. Шартава.

До 30 вересня 1993 року абхазькими і північнокавказькими збройними формуваннями контролювалася уже вся територія автономії. Близько 250 тисяч етнічних грузинів, у страху перед реальною і передбачуваною загрозою з боку переможців, почали втечу — залишили свої помешкання і пішли самостійно через гірські перевали чи виїхали в Грузію по морю. Лише невелика їхня частина через кілька років змогла повернутися додому. За деякими оцінками, від рук бойовиків і в ході втечі загинуло до 10 тисяч мирних жителів. У результаті етнічних чисток — найбільш масових на пострадянській території — майже половина населення автономії була змушена залишити свої будинки.

Поразка в Абхазії привела до падіння морального духу грузинської армії. Одночасно активізувалися збройні загони прихильників скинутого президента Гамсахурдія, що ще мав велику підтримку на заході Грузії. Частина грузинських військ перейшла на його бік. Грузія стояла перед загрозою повномасштабної громадянської війни.

В цих умовах Едуард Шеварднадзе був змушений заявити про згоду вступити в СНД та просити військової допомоги в Росії. Росія «рекомендувала» абхазам зупи-

нити наступ, і грузинські сили змогли сконцентруватися на придушенні заколоту в Західній Грузії.

У вересні 1993 грузинська фракція абхазького парламенту в числі інших біженців була змушена залишити Сухумі і переїхати в Тбілісі. Таким чином, на сьогоднішній момент крім не визнаного офіційним Тбілісі фактичного уряду Абхазії продовжують існувати також Верховна рада й уряд Абхазької автономної республіки у вигнанні.

З 23 червня 1994 року на території Абхазії знаходяться «миротворчі сили» СНД — фактично це ті ж російські підрозділи, що дислокувалися тут раніше. Вздовж ріки Інгурі встановлена 12-кілометрова «зона безпеки». Єдиним районом Абхазії, що продовжувала контролювати Грузія до серпня 2008 року, була Кодорська ущелина.

РОЗДІЛ 7

*Така війна — не зовсім чесна гра.
Грузини нас вважають за героїв,
А вдома шийють справу мусора.*

Бунчужний Папай

У Тбілісі нас розмістили в шпиталі Святого Георгія. Незважаючи на великий брак медикаментів та обладнання, адміністрація робила все можливе, щоб поліпшити наше перебування. Над нами одразу взяло шефство «Об'єднання українок Грузії», яке тоді очолювала Леся Гонгадзе, мати відомого українського журналіста. Одразу, в перший же день, до мене прийшли журналісти республіканського телерадіо. Розмова велася про підписання договору між Грузією та Росією про припинення вогню та виведення важкого озброєння й техніки з зони конфлікту. Я дотримувався думки, що історія Росії — це історія оманливих договорів і невиконаних домовленостей. «Мир на Кавказі настане тоді, коли буде встановлено сухопутний кордон між Грузією й Україною в районі Новоросійська», — заявивши це, я завоював неабияку прихильність всього грузинського населення, яке на той час дивилося телевизор.

На другий день мене покликали вниз, у фойє. Приїхали двоє голів сільрад із Кахетії. Вони хотіли взяти до себе на оздоровлення поранених українських вояків. Оскільки обидва хотіли нашого приїзду, виникла суперечка. «Поїхали до мене, в мене такий виноград, вино, барани — ммм, пальчики оближеш!» «Не слухайте його, які в нього барани, коти облізли!» «Це мої барани — коти? Та я тебе!» Ситуація почала виходити з-під контролю. До-

велосся заспокоїти наших кахетинців і пояснити, що за всього нашого бажання приїхати до них зможемо тільки після перемоги.

Медичний персонал ставився до нас напрочуд уважно. Щоправда, мене насторожувало занадто «оптимістичне» ставлення до моєї простреленої руки місцевого хірурга. Його заява мене вкрай насторожила. «Слухай, операція дуже складна. Невідомо, що взагалі з цього вийде. А нам вчора завезли класні німецькі протези».

«Е ні», — думаю. Так справа не піде, краще погана, але своя рука, ніж класний протез. До того ж із Києва повідомили — досягнуто домовленості, що нас лікуватимуть у київському військовому шпиталі. До розвалу СРСР київський та ташкентський військові шпиталі вважалися найкращими. Отже, вирішили всіх поранених відправити додому.

У дорогу нас спорядили за першим розрядом: ковбаска, пляшка коньяку, а мене ще й, із огляду на жакливі стан моєї рани, антибіотиками й одноразовими шприцями забезпечили.

До летовища прибули пізно ввечері. Нас завантажили в літак і тільки тоді згадали, що він робить посадку на дозаправлення в Ставрополі. До Києва пального не вистачало. Можна тільки уявити, яку «теплу» зустріч нам готували. Не було жодних сумнівів — інформація в ставропольський ФСБ вже пішла.

Ми вже приготувалися ночувати в аеропорту, коли за годину до літака підігнали цистерну з авіапальним. Залишалось тільки дивуватись тій оперативності, з якою нашим грузинським друзям серед ночі, під час військового стану, вдалося її так швидко розшукати. Проблему ж із пасажирами, що летіли до Ставрополя, вирішили

ще простіше. До салону зайшли грузинські прикордонники й заявили — посадки в Ставрополі не буде, поранених українців веземо прямо в Київ. Кого це не влаштує — виходьте. І вже звертаючись до нас: «Мегобарі (друзі), дуже просимо — гранати окремо, запали окремо. Це все ж таки літак!»

Переконати їх, що жодної зброї, а тим паче вибухівки ми не веземо, нам так і не вдалось. Я здогадувався, як нас труситимуть у Києві. Тому, враховуючи українську національну рису — хазяйновитість (селянинові будь-яке залізяччя в господарстві знадобиться), мій заступник чотири рази робив ретельний обшук відправлених в Україну стрільців. Що найцікавіше, після кожного обшуку він знову й знову знаходив військові «сувеніри». Останній обшук провели біля трапу літака. Здавалося, все чисто. Та на другий день, після прибуття в Київ, я прочитав у газеті — «Після прибуття літака Тбілісі — Київ, з українськими добровольцями на борту, в смітнику прибиральниці знайшла гранату «Ф-1». У когось в останній момент не витримали нерви — скинув. Я здогадуюся, хто.

У Київ прилетіли вже пізньої ночі. На митниці нас зустріли на диво привітно. Офіцер-прикордонник, з огляду на мою забинтовану руку, навіть заповнив за мене декларацію. З митниками вийшло трохи складніше. На запитання до мене, хто я, відповів — «майстер чаєзбиральних комбайнів». Митник (хитро): «А що з рукою?» Відповідаю: «Упав з комбайна та просто на граблі, зламав руку».

Митник, звертаючись до Рути та Явора (той на ношах, із загіпсованою ногою): «Ви з ним?» «Ні, ні ми археологи». «А де копали?» Рута, замислено загинаючи пальці: «У Сухумі копав, у Мтісубані копав, але найбільше довелося копати в Шромах...» У цей час Явір, піднявшись на

ношах, єхидно доповнює: «От там я й упав у яму, що він викопав, та зламав собі ногу».

Я, не дочекавшись кінця розмови, пішов до виходу з зали. Мене наздогнав поручник Байда: «Пане Устим, а вам не здається, що всі ці наші вбиті й поранені — даремні жертви, не наша війна? Мине десять, двадцять років, пам'ятатимуть тільки своїх ворогів — Московію, а про нас забудуть».

— Пане Байда, пам'ять буває різна. Після того, як Гулівер перехворів на дизентерію, пам'ять про нього назавжди залишилась у серцях ліліпутів. Так і про московитів. Судять та пам'ятають за вчинками. Особисто я думаю, що років через сто десь у забутому Богом гірському селі вчитель історії розповідатиме своїм учням: «Багато років тому була кривава війна за незалежність нашої батьківщини Грузії. Було в нас багато ворогів, ми всіх їх пам'ятаємо, але ми ніколи не забудемо й наших братів українців, які єдині зі зброєю в руках прийшли до нас на допомогу». Кров ніколи не проливається дарма. Пам'ятаєш слова пісні: «...міцна та сильна від Сяну по Кавказ»? Так от наші, діди почали з Сяну й програли,— на жаль. Ми почали з Кавказу. Що буде далі — побачимо.

На вулиці нас чекав військовий медичний автобус, щоб відвести до шпиталю. Була вже ніч, тому я, єдиний серед них киянин, попросив відвезти мене додому. Переночую, а вранці своїм ходом доберусь.

Хлопці ночували в шпиталі. На ранок ми всі зустрілись у прийомному покої. Чекали більше години. Відчувалось, щось іде не так. Нарешті зайшов генерал-майор, начальник госпіталю: «Вибачте, хлопці, але з вашою госпіталізацією нічого не вийде. Вчора ввечері до мене зайшли двоє в цивільному, показали посвідчення, здо-

гадайтесь якого відомства, та заявили, що й не такі, як я, вилітали з армії без пенсії, тож мушу закінчувати цю комедію, бо київський військовий шпиталь не є місцем для лікування недобитих бандерівців. Отож вибачайте, але нічого зробити не зможу».

Я попросив — хай хоч перев'язку зроблять, бо рана на руці вже набрала якогось зеленого підозрілого кольору. «Зверніться до будь-якої аптеки, гадаю, вам не відмовлять, а я нічого зробити не можу, зрозумійте, — в мене сім'я, діти».

« З цього часу почалися мої поневіряння з пораненою рукою. Куди тільки мене не возили: Львів, Городок, Івано-Франківськ, Коломия. »

Ну що ж, хоч почервонів, і то добре. Хоча справді, зробити він нічого не міг. Командний склад СБУ, всі ці полковники й генерали, заробляли свої погони ще в КГБ, в боротьбі з славнозвісним українським буржуазним націоналізмом. Ті ж, що прийшли в «контору» за незалежної України, мусять танцювати під дудочку керівництва або ж повилітають з роботи.

З цього часу почалися мої поневіряння з пораненою рукою. Куди тільки мене не возили: Львів, Городок, Івано-Франківськ, Коломия. І скрізь одна відповідь — операція дуже складна. Треба зібрати докупи двадцять два уламки, а це дуже складно.

Інколи охоплював відчай: вийти живим із такого пекла й уже тут, удома, в Україні, втратити руку. І тільки через три місяці я знову опинився в Києві, в інституті травматології. Тамтешні фахівці, оглянувши мою руку, заявили — якщо

хтось і зможе зібрати вашу руку, то це тільки професор Крижанівський, завідуючий кафедрою військово-польової хірургії Київського медичного інституту. Якщо відмовить і він, більше не візьметься ніхто.

І ось настав вирішальний для мене день. У палату забіг невеличкий, жвавий рудий галичанин: «Ну що, де наш Кармелюк? Багато москалів завалив?» Ну все, думаю, принаймні ідеологічних розходжень у нас не буде. Він оглянув руку, подивився рентгенівські знімки і каже: «Все, мийте, брийте, готуйте до операції». «А коли операція?» — запитав я. «Та думаю, за годину й почнемо».

Загадкова людська психологія — я три довгі місяці благав Бога, щоб прискорив процес розв'язання проблеми з моєю рукою, а тут запанікував. Почав щось сюсюкати про завтра, а може, краще навіть узагалі з понеділка... «Ніяких завтра — негайно на стіл».

Уловити момент, коли я почну відключатися під дією анестезії, я так і не зміг. Через чотири години все було закінчено. Мої кістки прикрутили до двох металевих штирів. Настрій псували лише страшні болі, коли відходила анестезія, та думка про те, що через півроку руку знов доведеться різати, щоб зняти штирі.

Через два тижні я виписався з лікарні. Наближалися вибори в Верховну Раду, з огляду на це урядові кола робили все, щоб будь-що зменшити шанси нашої партії пройти в Верховну Раду. Під час проведення спортивного вишколу було спровоковано арешт одинадцяти членів нашої організації. За ґратами опинився і я. Нас намагалися звинуватити в найманстві. Довести це практично дуже важко. Існує закріплене постановою ООН визначення — комбатант. Комбатантами можуть бути цивільні особи — партизани, ополченці, добровольці, бійці організованих

рухів опору та учасники національно-визвольного опору. Їхня участь у збройному конфлікті буде правомірною, якщо їхні дії відповідають чотирьом основним вимогам: мають особу, відповідальну за дії своїх підлеглих; мають відповідні та помітні здала відзнаки — форму одягу; відкрито носять зброю; виконують норми та принципи права та застосовують їх у період збройного конфлікту. Ці вимоги закріплено в Женевських конвенціях 1949 року, й ми дотримувалися всіх їх. Але 1977 року було прийнято 1-й додатковий протокол до Женевських конвенцій, згідно з яким найманець позбавлявся прав комбатанта та військовополоненого (ст.47). Фактично це давало право чинити суд та розправу над ким завгодно лиш на підставі звинувачення в найманстві. Цей протокол підписала тільки Україна та ще кілька африканських держав.

США, Великобританія, Росія, та більшість країн світу цей протокол не підписали, позаяк він істотно обмежує права людини. Український же уряд, намагаючись догодити Москві, пішов далі, вносячи зміни в український кримінальний кодекс. Стаття 63 — 1 про найманство: вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання в збройних конфліктах інших держав або у насильницьких діях, на повалення державної влади, або порушення територіальної цілісності, а так само використання найманців — караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років. Участь без дозволу відповідних органів державної влади у збройних конфліктах інших держав з метою отримання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди — карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Запитань виникає багато. Чому судять українця, що воює в складі азербайджанської армії, але хвалять укра-

їнця, що воює з афганськими повстанцями на кордоні з Таджикистаном? І один, і другий підписали контракт, мають статус комбатанта. Сотні громадян України проходять службу в лавах французького іноземного легіону, приїжджають у час відпустки додому, ходять на танці у формі легіонера, й ніхто їх не переслідує.

З одним таким легіонером у мене відбулася цікава розмова. До нас у штаб УНСО серед білого дня в повній уніформі французького іноземного легіону прийшов простий український хлопець, що з села Мотовилівка Київської області. Про що ми з ним говорили — не важливо. Справа в іншому: я, нещодавно відсидівши в Лук'янівському СІЗО начебто за найманство, здивовано запитав: «Тобою не цікавилась міліція? Все-таки ходиш відкрито в іноземній формі?»

— Цікавився, наш дільничний міліціонер. Підходив, розпитував, скільки нам платять у легіоні та як туди можна потрапити, на яких умовах. Я вам дивуюся, пане курінний, невже ви не зрозуміли: доки легіон не зачіпає інтересів Росії, нам, українцям, турбуватись немає про що.

Я вам дивуюся, пане курінний, невже ви не зрозуміли: доки легіон не зачіпає інтересів Росії, нам, українцям, турбуватись немає про що.

Скринька відчиняється просто — намагання догодити північному сусіду. Якщо в Москві стрижуть нігті, то за давньою холопською звичкою в Києві відрубують пальці. Проте, якщо уважно вивчити існуючі норми, то стане ясно: довести в суді, що той чи той чоловік є найманцем,

практично неможливо. Бо під ці статті потрапляє Хемінгуей, лорд Байрон, бійці інтернаціональних бригад в Іспанії.

Отже, всі відомі процеси в другій половині ХХ століття закінчувалися винесенням вироків по статтях за кримінальні злочини: незаконне перетинання кордону, угон літака тощо. Звинуватити нас у чомусь подібному було важкувато, тому слідство затягувалось, проте й не припинялося. Ті, хто хотів нас засадити будь-що, абсолютно не переймалися інтересами держави. Вони бачили в нас не цінний бойовий матеріал, а лише політичних конкурентів. Як відомо, з ворогом ще можна домовитись — з конкурентом ніколи.

Якщо уважно ознайомитися з командним складом армії США, то видно, що майже весь він має бойовий досвід, набутий у Кореї, В'єтнамі, Перській затоці. Прямі нащадки Британської корони проходять обов'язкову службу в армії, згідно з ізраїльськими законами людина, що не служила в армії або не проходила резервну військову підготовку, не може посідати державні посади. Росія ж нездарно розтринькала та обплювала свій золотий фонд афганських ветеранів, за що заплатила, та й нині продовжує платити кров'ю.

Часи позиційних баталій часів Першої та Другої світових війн відходять у минуле. Більшість сучасних конфліктів відбуваються за відсутності суцільної лінії фронту, зіткнення ідуть малими маневровими групами (до куреня) в населених пунктах, важкодоступній місцевості. Позаяк українська армія не має такого досвіду, то без кістяка комбатантів УНСО, що мають за плечима бойовий досвід Придністров'я, Кавказу та Закавказзя, Україна буде приречена на поразку. Заспокоювати себе, що

конфлікти обминули Україну, не варто, хочеш жити в мирі — готуйся до війни.

Тим часом у Коломиї мене вибрали кандидатом у народні депутати України. За тодішнім законодавством мене було звільнено з-під варти на час проведення виборчої кампанії. На проведення агітаційної роботи організація виділила мені аж 50 північноамериканських доларів. По закінченні виборчої кампанії я повинен був або потрапити в парламент, або назад у буцегарню. Тож довелося постаратись. На диво, незважаючи на мізерні кошти я набрав 28% та був другим. Це, звичайно, була перемога, але в парламент я не пройшов. Мій конкурент Павло використовував потенціал громадської організації «Просвіта». По гуцульських селах розвозили вантажівки з бельгійським маргарином, рисом, гречкою. «Якщо пан Павло ще не в парламенті, а вже нас так обдаровує, то що ж буде, коли ми за нього проголосуємо?» Проголосували — гречки більше ніхто не привіз. Та й пан Павло чомусь на наступних виборах балотувався в іншій області та в іншому районі.

Все-таки 1994 року патріотичний дух серед місцевого населення був досить високий. Коли заступникові прокурора Коломиї з Києва надійшов наказ заарештувати Бобровича та етапувати на Київ, то відповідь була така: приїжджайте і зробіть це самі, а я подивлюсь, як у вас це вийде. Я тут постійно живу, і кожен знає, де моя мама корову пасе і в який дитячий садок моя дочка ходить.

На жаль, це мене не рятувало, довелося піти «в біга».

Два місяці силові структури намагалися мене вистежити, вважаючи, що я буду прориватись у Грузію або в Придністров'я. Увесь цей час я провів у наших добрих друзів у Білорусі. Та час минав, мені треба було лягати в

лікарню знімати мої металеві штирі, викручувати з кісток шурупи. Зняти їх фахово могли тільки там, де й ставили. Отже, доля та обставини привели мене знов у Київ. Я знав, у лікарні мені нічого не загрожувало б, треба було тільки туди добратись. Але, як кажуть, якщо ти дурень, то це надовго. Перед тим, як лягти в лікарню, я вирішив зайти в штаб УНСО взяти партійних газеток, щоб було що почитати, лежачи в палаті. Ніколи не переоцінював свою персону, тож і гадки не мав, що протягом двох місяців за входом у штаб УНСО велося безперервне спостереження з метою виявлення та затримання моєї особи. За це ж хлопцям з «наружки», як мінімум двом офіцерам, треба було платити зарплату, та вчасно, не затримуючи, як шахтарям. Бо почали б сачкувати.

Коротше, на вулиці, точніше, на Майдані Незалежності, до мене підійшов міліціонер: ваші документи? А в мене повний набір разом із лікарняною книжкою.

Перевірив і відпустив. На Майдані брати побоялись — багато людей. Оце мені Бог давав останній шанс: таксі, тролейбус та тікай кудись подалі. Та мене понесло в метро, де біля турнікетів і взяли. Брала професійно, вчотирьох, із наручниками. Судячи з інтелекту та мови — співробітники Печерського РВВС Києва.

У машині відбулася цікава розмова:

— Ты же киевлянин, не западэнец, бендэровец. Далась тебе эта Украина?

— Київ — столиця України, тож я українець подвійно, до почесного звання бандерівець ще не дотягну, але старатимусь. І взагалі, ти чого ж втішаєшся? Якщо незалежна Україна загине, мине рік, може, два, і хтось із твоїх же підлеглих напише — такий-то такий-то за буржуазно-націоналістичного уряду служив в українській міліції. Ві-

зьмуть тебе в найближчий підвал та битимуть, доки не підпишеш, що ти онук Петлюри та незаконно народжений племінник японського імператора. Читай уважно історію.

У машині запалатиша, мабуть, офіцери-«інтелектуали» перетравлювали інформацію. З печерського райвідділу перевели мене до Лук'янівської в'язниці.

Взагалі сидіти залишалось уже не довго. Спочатку справу не прийняли в суді, відправили на дорозслідування. «Я не симпатизую українським націоналістам, але як професіонал не бачу приводу, за що їх судити», — сказав суддя. Потім почали надходити запити з Міністерства закордонних справ Грузії — чому громадяни України, що мають паспорти почесних громадян Грузії та нагороди з вищих військових орденів, в Україні сидять у в'язниці? Чи варто це розцінювати як недружній крок у відносинах між двома країнами? Чималу роль відіграли й акції протесту, організовані нашими друзями й однодумцями.

Лук'янівська в'язниця має свою давню історію. Перший корпус було збудовано ще за цариці Катерини Другої. Він так і називається — «Катеринівка». Восени 1922 року тут із чотири години посеред Києва йшла війна. У цьому корпусі сиділи заарештовані отамани Холодного Яру.

Ось як описує ці події Юрій Горліс-Горський у своїй книзі «Холодний Яр».

Було їх близько тридцяти. Говорили дозорці, що всі то були найголовніші бандити з Холодного яру. Не могли їх ніяк виловити, аж поки не вдалося ГПУ піддурити їх. Підіслали їм агента, ніби зв'язкового від Петлюри й

Тютюнника. Спритний «сексот» був інтелігентний, документи відповідні привіз. Призначили вони збірку ватажків з усієї околиці вночі, десь у хаті серед лісу. А з вечора ще до тієї хати прокралася група ударників-матросів із Києва й заховалася там. Щойно хтось зайде — зв'язали, рот заткнули. Були б, може, й більше ще пов'язали, та один, як кинулися до нього, вистрелив із револьвера. У лісі ж хтось дві бомби кинув — тривоги наробив. Тож ухопили пов'язаних і тихцем до Києва повезли.

Сиділи в двох камерах. На двір їх не випускали — двері відмикали лише, щоб їжу подати та «параші» забрати.

Одного разу дозорець відчинив двері й подав бак з окропом на чай до камери. Котрийсь прийняв бак і тут же вилив окріп на голову дозорця. Втягнули його до камери, придушили, забрали ключі та револьвер. Відімкнули другу камеру. На сходах скрутили другого дозорця. Вскочили в приміщення варти — захопили чотирнадцять рушниць, набої. Але начальник варти, доки його задушили, встиг вистрелити. Варта на подвір'ї розвернула кулемет на вхідні двері. Вискочила з другого будинку вартова сотня, оточила корпус. На двері спрямували ще один кулемет, тож отамани мусили повернути назад. Забарикадували сходи, самі — з рушницями до вікон.

Як вони уявляли собі ту втечу — годі зрозуміти! Посеред міста, в білий день, вартова сотня, казарми близько, чекісти, міліція... А от заризикували. Наспіло ще військо, а вони з вікон стріляють, кладуть одного за одним. Бережуть набої. По вікнах же б'ють із рушниць та кулеметів. В'язні ж підпалили сінники та топчани в своїх камерах. Певно, думали, що під дим та серед замішання вдасться декому прорватися до міста. Але прискочили на автах пожежники, брандспойти у вікна — залили вогонь.

Із чотири години «війна» серед Києва йшла. По одному переставали стріляти та ставали попід стіну. Закінчувалися набої, залишилось кілька штук. Почали прощатись.

- Прощай, Андрію...
- Прощай, друже! Куди хочеш?
- У чоло...

Вистрелив у чоло. Підходить другий.

- Прощай! Куди хочеш?
- У серце...

Вистрелив у серце. Отак вистріляли всі набої з рушниць та револьвера. Залишилося ще кілька людей, що не мали зброї.

Вони забрали від мертвих рушниці. Щойно чекісти й червоноармійці вдерлися на поверх, кинулись їм назустріч із кольбами. Порозбивали кільком голови, та ті, знаючи, що набоїв в'язні вже не мають, не стріляли, пов'язали таки живцем. Побили сильно та замкнули в льоху. Оповідав потім дозорець, що сам Ріхтер повідрубував їм голови сокирою від дров. А вночі вивезли всіх та закопали. Чи на лисій горі, чи на собачій стежці. Чи там, чи там — розстріляних ГПУ закопувало.

Досі нащадки не встановили пам'ятник цим героям.

Загалом в'язниця відіграла швидше позитивну, ніж негативну роль у згуртуванні нашої організації. Народжувалася якась субкультура УНСО, з'являвся свій фольклор, свій професійний сленг. У цей час народився марш УНСО, «Абхазький вальс» (марш закордонних частин УНСО). Останній було написано в Гальському районі окупованої Абхазії, в селі Ган-Міхурі. Його наводжу тут повністю.

*Десь на могилах розквітла калина,
Червоним цвітом вона розцвіла.
Там за морями моя Україна —
Рідна, кохана, квітуча земля.*

Приспів

*Чого наші могили забуті,
Чого квітів ніхто не несе?
І дівчата не плачуть у скруті,
І священик нас не пом'яне.*

*Мені сняться абхазькїї ночі,
Бачу сірі мухурськї дощі.
А прокинувшись знову, я хочу
В сині гори з стрільцями піти.*

Приспів

*Зустрічаю старих своїх друзів,
Та нема говорити про що.
Мої друзі лежать в синім лузі,
Їм земля покриває чоло.*

Приспів

*Що шукав тут? Цього я не знаю.
Ні грошей не нажив, ні майна.
Лиш зірки на ковнірах мя сяють —
То стрілецькая доля моя.*

Приспів

*Десь на могилах розквітла калина,
Червоним цвітом вона зацвіла.
Там за морями моя Україна —
Рідна, кохана, квітуча земля.*

Звільнення пройшло теж оригінально. З камери мене привели в кабінет до слідчого. Там сидів ще якийсь тип у цивільному, від якого аж тхнуло КГБ.

— Якщо ви зараз напишете прохання про помилування, даю слово офіцера, прямо сьогодні ви будете звільнені.

Психологічно все було розраховано чітко. Мене привели з камери, де на вікні був так званий «баян» — ґрати, через які можна було тільки визначити, день на дворі чи ніч. А тут за вікном буяла весна, в скло стукала гілка квітучого каштана. На волю захотілось, аж серце защемило.

Але ж, подумав, прохання про помилування — це вже є визнання вини. Бо за що милувати невинного? Тому відмовився. Ну що ж, сказав слідчий, витягаючи з шухляди якийсь папір, цього варто було сподіватися. Підпишіть постанову про ваше звільнення.

Я онімів — виявляється, це була остання спроба підвести під статтю. На другий день ми всі були на свободі. Проводжали нас шість офіцерів тюремної охорони, з яких лише один розмовляв українською мовою, адигеєць за національністю, що лише шість років жив в Україні.

Нас зустрічали друзі, одразу поїхали в ресторан, навіть не змивши тюремних «пахощів». Назавтра, прокинувшись удома, з важкою головою вирішив подзвонити сокамерникові Валерію Авраменко. Дізнатись, який у нього на свободі настрій.

Слухавку підняла його жінка. Вирішив пожартувати. «Ало, це квартира Авраменків? Говорить директор Лук'янівської в'язниці. Ваш чоловік, коли звільнявся, прихопив із собою ключі від камери. Це ж неподобство! Нехай негайно поверне. Не можемо камеру закрити, арештанти по коридору вештаються. Ще чого доброго хтось скаргу напише».

У слухавці почулися крики:

— Валерко! Ти що, дурний? Поверни негайно ключі! Ти хочеш, щоб знову посадили?

Слава Богу, Валерка гумор зрозумів і мститися мені не став.

РОЗДІЛ 8

Піт заощаджує кров.

*Десять метрів шанців ліпше,
ніж два метри могили.*

Унсовське народне прислів'я

«Піду втоплюся у річці глибокій» — цю пісеньку на відомий бравурний мотивчик у 1994 році виспівували партизани по всій Волині, незалежно від їхніх політичних переконань та національностей. Восени 1997 року трохи перефразована — «Піду втоплюся у річці Кодорі», вона стала вельми популярною серед стрільців УНСО.

Здавалося, що всі федеральні та силові структури на Північному Кавказі поінформовано про переміщення великої кількості українських громадян малими групами в загальному напрямі на Грузію.

Дискусія з правоохоронцями в поїздах далекого та місцевого сполучення протікала вельми стандартно:

- А, хохол. Куди їдеш?
- В Грузію, сестра заміж виходить.
- Запрошення є?
- Нащо мені запрошення, по телефону запросили.
- Щось багато вас тут їздить, що у всіх сестри? Гроші є? Тоді давай.
- А як же я далі поїду?
- А це мене вже не турбує. Як сюди їхав, ніжками.

Слід відзначити, що дизель-поїзд (тепловоз із обшарпанними вагонами, які вже давно відслужили своє) можуть зупинити в чистому полі між Мінводами та Хасавюртом і викинути пасажиря просто в руки чеченського пастушка-підлітка з автоматом на плечі.

Більш-менш безпечно по території Північного Кавказу вдається пересуватись хіба що на таксі, довіряючи водію оплату всілякого дорожнього здрирства. Вже на наступній за Мінводами станції повно приватних таксі, водії яких, грузини та осетини, за якихось 20 доларів «з вітерцем» відвезуть вас до Тбілісі. Прикордонні та митні пости, вочевидь підкуплені, пропускають їх без будь-яких формальностей, ледь обмінявшись привітаннями.

Як майбутній командир «бригади збирачів горіхів» я здуру вирішив сам пройти цим маршрутом.

«Князя в перші ряди не ставлять» — це прислів'я я згадав, на жаль, пізніше. У Києві водій, грузин, взявши в мене квиток, запросив ще 50 баксів за безпеку. Через кілька хвилин підійшов їхній старший. Подивившись уважно на мене, наказав 30 мені повернути. Після чого пригостив пивом і побажав щасливої дороги. Хитро посміхнувся й додав: «Перемоги й успіху, патівцемулі (шановний) українулі джарі (український воїн — картлі)».

Кордон України з Російською федерацією перетнули нормально. Українські прикордонники побажали — «хай щастить». Кордон біля Ростова виглядав більш-менш, за винятком брудних сорочок та перегару російських прикордонників. Європа закінчилася на кордоні Ставропольського краю. І на кожному посту вимагали хабарі. Хто звинувачує українську міліцію в корупції, хай поїде в «путінський» рай, у Росію. Чи добре жити в Україні? Поїдьте в Росію. Пригадався анекдот — «Росіяни, бережіть українців, грузинів та чеченців. Бо коли вони закінчаться — ваш уряд візьметься за вас».

Північна Осетія. Блок-пост. Всім пасажирям чоловічої статі, громадянам України, наказують вийти з автобуса. Вийшли. Нас було небагато — чоловік азербайджан-

ської національності, але чомусь із українським паспортом, людина віком за шістдесят, та я.

Усім наказали роздягнутися до пояса. Азербайджанець почав нити. Мабуть подумав — розстрілюватимуть. Його швидко заспокоїли стусанами. Нас уважно оглянули, мабуть, на рахунок слідів військової амуніції. Потім навіть обнюхали, мабуть, на виявлення запаху збройового мастила, пороху або диму лісових багать, тобто пахоців війни. Дивна, тупа логіка — ми їхали на війну, а не з неї. Потім, втративши інтерес до українського азербайджанця, до мене підійшов здоровенний капітан міліції, на вигляд осетин.

— У паспорті в тебе написано Бобрович. Ти що — білорус?

Язык мій — ворог мій. Ну, промовчи або скажи — білорус. Та я кажу: «Ні — я Українець!» «Українець?» «Ні, Українець!» «Що, націоналіст?» «Звичайно. Ти ж теж не росіянин». «Я інтернаціоналіст». «Ну, це не національність, це діагноз. Вас, осетинів, давно уже вважають білорусами Кавказу. Найбільш руською з усіх неруських національностей Кавказу». «А я, зараз зніму тебе з автобуса та відправлю в фільтраційний табір ФСБ. Звідти вже не повертаються. Ще й вогнепальне поранення на руці. Знаємо, для чого ви, українці, в Грузію їздите».

У цей час під'їхав Юрій Тима, народний депутат Верховної Ради України від УНСО. Один із найкращих керівників УНА-УНСО, глибоко освічена, хороBRA, інтелігентна людина. Брав участь у бойових діях у Придністров'ї. Особисто побував у всіх зонах бойових дій УНСО в Чечні та Закавказзі. Він мав дипломатичний паспорт, і це допомогло вирішити конфлікт на мою користь.

До речі, його брат служив у моєму підрозділі «Арго», мав тяжке поранення під час штурму Шроми.

Через чотири години ми були в Грузії. Як удома.

Моєму чотовому, Папаю, було складніше. Його виставили з поїзда, ще в Мінводах. Відібрали 20 «баксів». Пішим порядком і на перекладних він дістався грузинського кордону, де, нарешті, почув рідне «Ромелі ха?» (хто іде? — грузинська). Почувши це, впав в обійми грузинського прикордонника. Довідавшись, що це українець, прикордонник зрадів і все допитувався:

— Снайпер, так?

Всі завіряння «Папая», що він скромний збирач лісових горіхів, той навіть і слухати не хотів. Погранець зупинив далекобійника, записав номер і наказав відвести «Папая» до Тбілісі. Щоправда, при цьому повідомив, куди слід. Тож далеко не заїхали. Служба! У Казбегі начальник місцевого УВС вже чекав гостя. Почався допит, але, враховуючи національність гостя, за чудово накритим столом:

— Снайпер, так?

Певне, за оперативною інформацією чекали на снайпера.

Конспірація в грузинському виконанні має зворушливий вигляд. Коли на складі МВС у Тбілісі ми отримували зброю, хтось із чинів поділився змістом телеграми, надісланої з Києва. СБУ України просило виявити, розшукати, затримати та етапувати цілу групу наших товаришів. По-перше, схоже було, автори реляції поняття не мали про ступінь законності цього заходу. По-друге ступінь патріотизму грузинського МВС та нашого СБУ. Відповідь була — зазначених товаришів на території Грузії не виявлено.

Згодом, уже в абхазській Сванетії, нам суворо заборонили виходити в ефір українською мовою. Це було зроблено з метою зберегти в таємниці наше перебування в цьому районі. Одразу ж постала проблема позивних. Я запитав: як буде по-грузинському бобер? Кажуть — тахві. Чудово, я буду «Тахві-1», позивні першого рою «Тахві-2», другого — «Тахві-3» й так далі. провідником же у нас в загоні був місцевий сван. Запитуємо: яким буде його позивний? Він відповідає: «Я загалом мисливець. А як буде «мисливець» українською мовою?»

— Мисливець.

— Слухай, гарне слово, а. От мій позивний так і буде. На другий день виходимо на зв'язок.

— «Мисливець», «мисливець», я «Тахві-1» відповідайте.

І раптом чуємо:

— Здоровенькі були, пане курінний!

У жодній армії світу, крім української, немає звання курінний. Та ще й, хоч і ламаною, та все-таки українською мовою. Про конспірацію в ефірі можна було забути.

Тут належить зробити паузу та пояснити причину й мету нашої появи в Грузії. Влітку 1997 року наше командування одержало пропозицію від наших грузинських друзів сформувати окрему бригаду для проведення «лісових» робіт в Абхазії, Поняття «бригада» серед інших значень цього слова здавна означало й воєнізоване формування. Від часів Першої світової війни відома «ірландська бригада» в складі німецької армії — 82 чоловіки. Нас набралось не набагато більше, На попередніх переговорах представники Грузії висловлювали бажання мати чоловік п'ятсот. Певне, для пропагандистсько-

го впливу на Росію. Але в плані тактичному така велика кількість людей могла тільки зашкодити.

На територію Абхазії ми потрапили через Ходжальський перевал, висота самої гори Ходжалі 3313 метрів. Дорогу для автотранспорту тут було прокладено ще під час будівництва високовольтної ЛЕП. Потім про цей шлях благополучно забули — зручніше було користуватися дорогою, що вела від моря межигір'ям уздовж річки Кодорі. У ході бойових дій 1993 року навколо Ткварчелі, в тилу грузинських військ, утворився абхазський анклав. До весни в них закінчилися харчі й боєприпаси, доводилося рубати цвяхи та споряджати ними набої. У відповідь на всі мої наполегливі пропозиції ліквідувати анклав у Ткварчелі занадто розумний командир грузинської бригади, що діяла на цьому напрямі, лише відмахувався:

— А, людей із-за ніх гробіть. Самі подохнуть.

Проте влітку в районі Очамчирі з трьох десантних кораблів було висаджено десант кількістю до 600 морських піхотинців. Десантники пройшли до Ткварчелі, доставивши туди продовольство, медикаменти, боєприпаси. Пізніше їх, розділених на менші групи, повинні були зняти з плато гвинтокрилами. У цій другій фазі операції грузини зуміли організувати протидію й знищити більше половини десанту. У цій операції брали активну участь і ми.

Деякі обставини цієї історії вже тоді для мене набирали цілком легендарного вигляду — чорна форма, «підствольник» у кожного десантника, з яких вони стріляли так густо, як ми з автоматів. Зараз, багато років по тому, в справжності цієї історії ніхто не сумнівається. Розкрились навіть нові подробиці: з трьох десантно-висадкових засобів грузинській артилерії один вдалося потопити, а інший відігнати вогнем.

Та хай там як, але в час падіння Сухумі й поголовної втечі значна частина грузинських військ та мирного населення не встигла прорватись уздовж моря в напрямі Очамчирі — Галя й, будучи відрізана, мусила прямувати вздовж річки Кодорі в Сванетію.

Раніше мої знання про сванів обмежувалися фільмом Говорухіна «Вертикаль», де останні зображалися шляхетними тубільцями, гірським різновидом куперівських делаварів.

Виявилось, що Сванетій три: гірська, грузинська, абхазька. Нічого поганого не можу сказати про жителів грузинської Сванетії. У Ханші (грузинська Сванетія) вже після рейду нам з міркувань конспірації, заборонили виходити з розташування частини в містечко у форменому одязі з українськими відзнаками. Природно, наказ ігнорувався. У ятці ми купили пляшку горілки й сіли під дерево. Підійшли свани. «Українці, так?» Наші запевнення, що ми турецькі сарбази, вони сприйняли з іронічною посмішкою. Український тризуб більше відомий сванам, ніж росіянам. Один навіть заявив: «Я сам служив в Україні. Чудова країна, чудовий народ». Він навіть спробував щось заспівати українською.

— Українці, мегобари (брати), чого ви тут сидите, йдіть до нашого столу. Що ви п'єте цю магазинну гидоту? Зараз Звіад принесе нашу домашню чачу.

Просиділи разом до вечора. Від багатьох частувань довелось відмовлятися. Бо відчувалося, що живуть бідно, від щирого серця діляться останнім. Країна з тисячолітніми традиціями, поняттями честі, особливо приたまними гірським народам.

Українсько-грузинська дружба рясно скроплена кров'ю двох братніх народів. Під час національно-визвольної ві-

йни 1917-1923 років в армії УНР служило багато грузинів. Не можу не згадати про одного із них — славної пам'яті генерал-хорунжого Натієшвілі, відомого в Україні як генерал Матіїв. До серпня 1918 року він був командувачем Запорізької бригади й окремої запорізької дивізії, відзначився в боях із московсько-більшовицькими ордами під Полтавою й Ромоданом. Просуваючись із групою полковника Болбочана в напрямі на Крим, генерал Натієв звільнив Крим від більшовицьких банд, подавши руку Чорноморському флоту. Комендант Запорозького корпусу генерал Натієв був одним із найвидатніших отаманів свого часу. Генерал Натіашвілі, грузин з роду, як син поневоленої нації, служив своїй новій батьківщині бездоганно. Кришталево чесний та хоробрий старшина, він був дуже шанований і улюблений начальник. Не мав у собі хворобливого честолюбства та як слід оцінював заслуги своїх ближчих співробітників і підлеглих. Особисто надзвичайно хоробрий, сам керував боєм і завжди перебував у найнебезпечніших місцях. Тим і здобув собі величезну популярність у корпусі.

У 1919 році перебрався в Грузію, де створив та очолив Закавказький добровольчий кіш. Під час боїв із червоною навалою потрапив у полон, і його розстріляли більшовики.

На відміну від грузинської абхазька Сванетія почала заселятися лише на початку ХХ століття. Тобто порівняно недавно. Зазвичай, у своїй більшості це були вигнанці з гірської та грузинської Сванетії. Тобто люди, що з різних причин не зуміли реалізуватися вдома, на батьківщині. Як правило, це не найкраща частина нації.

Про мешканців абхазької Сванетії мої бойові товариші, які пережили відступ із Сухумі через Кодорську

ущелину, були найгіршої думки. Біженці з дітьми, часто в літньому одязі (на перевалі сніг лежав завглибшки три метри), знесилені й голодні, рухались уздовж правого берега скельною стіною заввишки 1500 метрів, зліва мчала бурхлива Кодорі. І сьогодні уздовж дороги ущелина завалена сотнями одиниць техніки — від легковиків до танків, бо коли закінчувався бензин, машини мусили кидати. На околицях Чхалти, Аджарі, Ацгарі, Момариш стоять розкурочені машини. Місцеві ж селяни нещадно грабували відступаючих.

Війна справді розпалює низькі інстинкти, з цим ми ще зустрінемось в Гальському районі, однак деякі подробиці, що передавалися з уст в уста, схожі хіба що на міфи про варварські навали. Жінки, яких гвалтують на очах чоловіків та дітей. Дружини гвалтівників, що з цікавістю дивляться на це видовище.

Спочатку абхазькі сепаратисти повторили помилку грузинів у Ткварчелі, не увірвались у Сванетію на плечах утікачів. З часом, під тиском російських радників, вони сформували штурмову колону. Коли «ікаруси» — незмінний засіб перевезення живої сили в Абхазії — вщент набиті абхазькими й вірменськими бойовиками, рушили по дорозі, свани зустріли їх вогнем із протилежного берега річки. Майор, славної пам'яті Гервасі, чудовий, я навіть сказав би, талановитий артилерійський наводчик, коригував мінометний вогонь. Двоє унсовців, які відбилися від своїх під час відступу, брали участь у цій бойні. Їхню оптимістичну оцінку втрат противника в 700 чоловік слід сприймати зі звичайним коефіцієнтом 0,1. Однак і в цьому випадку цифра вражаюча.

Оволодівши перевалом, абхази могли його надійно замкнути, а відтак у глибині Абхазії утворився досить

просторий грузинський плацдарм, що живе своїм дивним, первісним життям. З стратегічної точки зору він дає грузинам надію, розрізавши через Кодорі Абхазію навпіл, блискавично виграти війну. До війни чисельність населення Абхазії грузини оцінювали в 600 тисяч чоловік, з них 320 тисяч грузинів, 55 тисяч абхазів, майже 30 тисяч українців (я серйозно). Зараз там мешкає не більше 120 тисяч. Економіка невизнаної республіки тримається виключно на контрабанді та варварському вирубуванні букових лісів із наступним вивезенням їх у Туреччину з метою продажу там за безцінь.

Населення абхазької Сванетії не перевищує 2000 чоловік. Незважаючи на офіційно прийняте християнство — жодної церкви. Двічі на рік гвинтокрилом прилітає піп і хрестить одразу всіх новонароджених. За чотири роки війни населення повністю розклаталося та повернулось до первісних інстинктів, таких чарівних у літературних переказах.

Позначається відсутність влади. Грузинський апарат насильства спочатку представлявся загоном із 45 міліціонерів, що дислокувалися в Чхалті. Та після зіткнення з місцевим населенням його перевели до перевалу. Зараз основне їхнє заняття — збирання агентурних відомостей про наявність зброї в місцевого населення. Роззброєння всієї цієї публіки в разі благополучного для Грузії закінчення конфлікту, пов'язуватиметься зі значними труднощами.

За два місяці нашого перебування в Сванетії одинадцять місцевих мешканців було вбито в п'яних сутичках.

Нас попереджали:

— Стрілятимуть — лягайте на підлогу. Не треба відповідати на вогонь. П'яні, розумієш.

Так і сталося. Майор, що відповідав за нашу доставку, не вигадав нічого розумнішого, як замаскувати нас під поліцію. Коли з вантажівок полізли люди в незрозумілих, майже «німецьких» шапках (мазепинках) і стали розселятися на другому поверсі місцевої школи, тієї ж ночі, вдосвіта, хтось дав по вікнах автоматну чергу. У караулі стояв стрілець Ірпінь. Він діяв згідно зі статутом, вибив прикладом скло й відкрив вогонь по сванах, які зібралися внизу. Не виглядати ж йому було у вікно з дурнуватим запитанням: «Хто стріляв?» і «Що ви тут робите?». Чачу, напевно, пили та задля куражу вирішили перевірити нерви в невідомих чужаків. Як виявилось, даремно. Нерви були міцні.

Доки свани розбігались, ми винесли через чорний хід станковий кулемет ПК, встановили його на горі й дали чергу трасуючими кулями над селом. Коли село було повністю нами оточено й опинилося під прицілом, почалися чемні з'ясування подробиць інциденту з місцевими авторитетами — «Хто, що, навіщо?»

Нас стали поважати.

Поки що грузинські власті діють винятково пряником. Раз на два місяці з черговою зміною солдат прибуває вантаж гуманітарної допомоги: урядової грузинської, від ОБСЄ та від ООН. Норми постачання вражають. Наприклад, щомісяця на одного свана видають безкоштовно 8 кілограмів цукру. Українські «талонні» норми часів перебудови не перевищували два кілограми, та й то за гроші. Дають також гас, борошно, одяг. Населення красується в стильних американських парках.

За необмежену свободу — полювати, не платити податки, рубати ліс, виробляти наркотики — свани за платили лише відсутністю електрики, що складає разю-

чий контраст з сусідньою Абхазією або тією ж Чечнею. Однак у горах повно чудових тайванських генераторів. Машинка вагою три кілограми, витративши три літри палива, здатна протягом 4-5 годин давати енергію, достатню для роботи двох стоватних лампочок і одного телевізора. Більша машинка забезпечує потреби цілого села або невеликої військової бази.

На відміну від більшості грузинського населення абхазькі свани надлишком патріотизму не страждали. У нас крали все, що можна винести цілком, розібрати або відкрутити: набої, гранати, ремені, запальнички Zippo, сигарети. Доходило до смішного. Закидають вантаж в'ючними тваринами на позицію, а після доставки з'ясовується, що приблизно однієї третини не вистачає. Звертаємося з претензією до старшого, той висловлює готовність розібратися:

— Зараз піду, дізнаюсь.

Невдовзі повертається.

— Вони кажуть, що не брали.

Група наших та місцевих сидить у кімнаті на бетонній підлозі, палять, чекають, коли закипить чайник. Доки Сет виходить подивитись, як там чайник, зникає його запальничка Zippo. Свани приязно допомагають порадами в пошуках:

— Слухай, може в щілину закотилась...

Нагадую — підлога бетонна.

Через кілька днів один із тубільців з'явився до нас із цією ж запальничкою з проханням заправити її бензином.

Повномасштабні бойові дії в горах на той час взагалі то не велись. Сили сторін занадто обмежені. Грузинський блокпост, трохи нижче за течією Кодорі, склада-

ють сорок солдатів строкової служби військ МВС (так званні малинові берети). Тримують їх у горах вахтами по два місяці. Хлопці тужать від бездіяльності й не становлять серйозної бойової сили. Кількість грузинських партизанських загонів в Абхазії сягає п'яти-шести, чисельність кожного чоловік п'ятдесят-вісімдесят. Водночас у Сванетії базуються два-три, якісь у рейді, інші на відпочинку в Грузії.

Чисельність миротворчих сил Росії в Абхазії взимку 1997-98 років сягала 1500 чоловік. До їхнього складу входили один повітрянодесантний та два мотострілецькі батальйони. Контингент переважно складався з солдат «контрактників». Від інших військовослужбовців федеральних сил «миротворці» відрізнялися нашивками «МС» на правій стороні грудей, а також синьою стрічкою на шоломах. Командуючий — генерал-майор Сергій Корякко. В оперативному плані територія, що перебувала під їхнім контролем, поділялася на дві зони безпеки: північну (абхазьку) — командуючий полковник Володимир Оголотков, і південну (грузинську) — командуючий Володимир Дорофеев. Черговий мандат на перебування російських сил закінчувався 21.01.98 року і міг бути продовженим тільки на самміті держав СНД, що планувався 19.03.98 р.

Присутність та діяльність російських військ стала на той час об'єктом двосторонніх претензій. Грузинська сторона вважала їх винними у тому, що вони затримують та всіляко саботують повернення в Абхазію трьохсот тисяч грузинських біженців, як прямо перешкоджаючи цьому, так і не даючи належної безпеки. Російські війська, розміщені вздовж річки Інгури, фактично фіксують штучно створений кордон між Абхазією та Грузією. Ке-

рівники цих сил, як колишні, так і нинішні, із зрозумілих причин стали на проабхазьку позицію. Було абсолютно очевидним, що сепаратистський режим Ардзинби утримується виключно багнетами російських «миротворців».

Після розміщення миротворчих сил у Гальському районі (90% населення якого є грузини) кількість убитих там перевищила 1500 чоловік. У більшості випадків — це жінки, діти, люди похилого віку. У прокуратурі Грузії є документальні матеріали, в яких підтверджуються численні факти вбивства людей, пограбувань та зґвалтувань у зоні, контрольованій миротворчими силами. Існує також безліч фактів вимагання грошей та перевищування службових повноважень військовослужбовцями російських миротворчих сил. Крім того, вони часто самовільно встановлюють пости за межами зони їхніх повноважень, виконують функції дорожньої поліції. Під приводом пошуку зброї зупиняють автобуси, автомашини, брутально обшукують їх, ображають та принижують пасажирів. Багато російських військових дістають наркотичні речовини в Местійському районі з метою їх подальшої реалізації, а також для власного вжитку. Останнім часом привертає увагу зв'язок представників російських миротворчих сил із кримінальними угрупованнями та їхня спільна діяльність. Та все-таки головною причиною негативної оцінки їхнього перебування в зоні конфлікту в першу чергу є неспроможність, а швидше небажання гарантувати безпеку мирного населення. А от коли абхазькі сепаратисти намірюються провести каральні операції в Гальському районі, російські солдати не тільки не створюють їм ніякого бар'єру, а й надають їм усіляку допомогу.

Фатальною помилкою дипломатії Грузії варто вважати надання статусу «миротворчих сил» регулярним частинам російських військ. Все одно, що надали б 1943 року мандат миротворчих сил військам німецького вермахту в районі Курської дуги. Росія, нарешті, досягла своєї головної мети: своїми військовими силами вздовж річки Інгури встановила кордон між Абхазією та рештою Грузії. Нарешті здійснилася вікова мрія всіх правителів Росії — Абхазію було відірвано від Грузії, причому так, що окуповану територію цілковито очистили від грузинського населення. Фактично кордон між Росією та Грузією було прокладено по Інгури.

Навіть в Абхазії певні верстви населення почали обурюватися відверто колоніальною, нахабною політикою Росії. Почали згадувати безбідне, спокійне життя «під п'ятою» Грузії. Але росіян легко запросити — важко вигнати. Нарешті дійшло!

РОЗДІЛ 9

*Волога цвіль Європ
лоскоче наші ніздрі,
Спекотних Азій тлін
судомить рамена,
Чекає бій,
все інше буде після,
Життя триває,
точиться війна.*

А. Лупоніс

Однією з причин нашого повернення в Грузію було виникнення чергового прикордонного конфлікту з Росією. На контрольно-пропускному пункті в Дар'яльській ущелині російська сторона перенесла на грузинську територію свій оглядовий майданчик. Це викликало енергійний демарш грузинської сторони, в ущелину послали навіть мітингуючих студентів, що разюче нагадало мені знамениту серію протестів іспанської молоді проти британської окупації Гібралтару. Коли стурбований міністр внутрішніх справ Іспанії зателефонував британському послу й запропонував надіслати більше поліції, то почув у відповідь: «Краще посылайте менше студентів».

На переговорах грузинський міністр оборони в черговий раз пригрозив своєму російському колезі, що Грузія усуне зі своєї території воєнні бази Росії й відкриє кордон із Туреччиною. Водночас уміло дозувалася інформація про можливу присутність загонів УНСО. Також грузинська сторона зажадала повернення озброєння, вивезеного з території республіки в 1992-93 роках в Росію та Україну. Операція ця проводилася квапливо,

літаками військово-транспортної авіації. У великому попиті були «Волги» та «Уази». Не обійшло і без жертв. Дочці тодішнього командуючого округом Патрікеева хлюпнули в Харкові кислотою в обличчя, щоб не базікала зайвого.

Формально Росія пішла на деякі поступки. Начальник федеральної прикордонної служби Ніколаєв навіть подав на знак протесту в відставку. Держдума спалахнула скандалом. Почали розкручувати «незаконний» український експорт спирту через Грузію в Росію. Його визначили у 80 000 тон спирту на рік, а ціна його становила лише половину вартості місцевого, російського спирту. Після розгрому нелегальних горілчаних заводів у Підмосков'ї (працювали на контрабандному спирті) погляди російського податкового відомства звернулися в бік Північної Осетії.

Зустріч Черномирдіна з президентом цієї республіки Галазовим дала свої результати. У лютому 1998 року ввезення акцизних товарів у Росію з боку Закавказзя було дозволено тільки через пропускні пункти в Сочі та Махачкалі. Це фактично підірвало не тільки торгівлю українським спиртом, але також і абхазьку контрабанду, що мусила переорієнтуватись в сторону Грузії. Але тут їй на заваді стали дії грузинських партизанів.

Абхази були незадоволені діями партизанів, особливо в «північній зоні безпеки».

Командуючий Володимир Оголотков дипломатично заявляв, що не знає, хто саме чинить руйнування та напади на дорогах.

Зі свого боку, абхази від самого початку конфлікту здійснювали терористичні операції в південній зоні безпеки. Уряд Шеварднадзе, нарешті усвідомивши свої

помилки, починаючи з 1994 року, висловлював наміри замінити російські миротворчі сили в регіоні багатонаціональними, з українською участю. Під цим прозоро припускалось, що українці не перешкоджатимуть грузинському поверненню до своїх домівок, а в разі війни обмежаться формальними протестами в стилі військ ООН. Майор Гервасі якимось чином висловив тост за те, «щоб найближчим часом українсько-грузинський миротворчий батальйон стояв у Казані, розділяючи Московське князівство з Казанським ханством, а по суботах і неділях за бабки пропускав татар грабувати Москву». Тост дещо зіпсували занадто імпульсивні галичани: «ми їх задарма пропускати будемо». Як же з ними можна робити бізнес?

Здійсненню якоїсь узгодженої військової політики заважала політична відокремленість грузинського командування. Тодішнього міністра оборони Нодібаїдзе звинувачували в проросійських уподобаннях. Ніби він навіть погано грузинською спілкувався, про що, звичайно, судити не мені. Хоча з іншого боку один із засновників армії Нагірного Карабаху, начальник штабу оборони НКР генерал-майор Іванов насамперед заборонив вживання у військах у службових цілях вірменської мови й інших місцевих говірок. Як відомо, мешканці цієї de jure азербайджанської колонії вивчали в школах російську.

Командуючий сухопутними військами Важа Хурашвілі та командуючий ПрикВО зі свого боку були втягнуті у ведення приватної війни в Абхазії й конспірували з цього приводу. Я вже згадував, що в мене склалося враження, ніби грузини використовували присутність військовиків УНСО зокрема й для тиску на російське командування. Наприклад, мене неодноразово запрошували на офі-

ційні банкети, де охоче фотографували з різними представниками грузинського командування й урядовцями.

«Регулярні війська абхазького режиму досягають чисельності в 2-2,5 тисячі чоловік. Солдати строкової служби постійно дезертирують, явно демонструючи небажання помирати за режим Ардзинби. Головну загрозу становлять бойовики — місцеві мешканці, часто іногородні (адигейці, вірмени), які мають зброю й живуть у селі. За минулої війни всі вони заплямували себе злочинами, тому розуміють, що пощади не буде. Їхній же бойовий досвід у складі бандформувань цілком достатній.

На нашому напрямі нижче блокпостів в ущелині було 5-6 вірменських сіл, що й були зоною нашої діяльності. Бойовики з них, чисельністю в 100-150 чоловік при двох БТР, склали резерв піхоти для російського блокпосту, і за сигналом тривоги повинні були мчати в «Ікарусах» на допомогу. Якось уночі ми спровокували тривогу й розстріляли цю колону, спаливши один БТР. Інший, покинувши напризволяще піхоту, втік. Що цікаво, росіяни зі свого блокпосту навіть носа не висунули, обмежившись стріляниною навмання й матюками в ефірі.

Абхазькі ВПС мали у своєму складі два реактивні навчально-бойові літаки Л-39 Альбатрос, які використовувались як винищувачі, бомбардувальники й штурмовики. Були також два спортивні літаки ЯК, що використовувались як розвідники, і два транспортні гвинтокрили Мі-8. Один із них у Кодорській ущелині збив «стрілою» вже відомий читачеві наш провідник «Мисливець». Вогневій підтримці миротворчих сил служили два російських «Крокодили» — Мі-24. Всі ці дані до нас надходили від наших розвідників, що під виглядом молдавських бізнесменів відкрили в Сухумі приватну фірму на

кшталт «Сукін і син» та спокійно збирали інформацію для УНСО.

У ході бойових дій 1993-94 років грузинська сторона втратила кілька штурмовиків СУ-25 виробництва заводу імені Димитрова в Тбілісі. Один із них «стрілою» збили російські десантники, просто над нашими позиціями. Власне, абхази зенітних ракет не мали. Льотчик викинувся з парашутом. Оскільки все відбувалося на великій висоті, визначити національну приналежність літака та пілота було неможливо. Більшість наших стрільців схилилася до думки, що це росіянин. До мене підбіг радісний «Рута»:

— Пане курінний! Давайте я його зніму!

Я справедливо розсудив, що льотчика все одно вітром несе в наш бік, тож нікуди він уже не подінеться. Тому розстріл його в повітрі заборонив. Пілот ляпнувся у воду просто перед нашими позиціями. Уявляю, яких страхів він натерпівся там у повітрі, спостерігаючи, як із землі з кулемета, хижо облизуючись, в нього цілиться «Рута».

Грузини вислали моторний човен і підібрали пілота з води.

Після того, як здали Сухумі та відступили в абхазьку Сванетію, нальоти на місто здійснював ще один бравий грузинський вертолітник, доки і його не збили. Він завантажував на борт ручні гранати, вставлені в склянки, бомбардир висмикував кільця й скидав вантаж униз. Склянки розбивалися, гранати детонували.

Російська сторона втратила над Абхазією два Мі-8 і один Мі-24. Грузинське командування виплачувало за збитий гвинтокрил нагородну премію в п'ять тисяч доларів, без різниці — російський він чи абхазький, тим паче, що увесь абхазький повітряний флот пілотували

росіяни. Зважаючи на дефіцит ПЗРК (переносний зенітний ракетний комплекс), гвинтокрил можна було підстерегти на перевалі та збити з ДШК, або, як це вдалося нам, із звичайного гранатомета РПГ-7В, стріляючи йому в борт зі схилу гори.

На час нашого другого перебування в Абхазії в розпорядженні МВС Грузії перебував лише один придатний до польотів Мі-8, що здійснював перевезення здебільшого в тилкових районах. За відсутності повітряного транспорту доводилося долати південну зону безпеки на автомашинах разом із грузинськими міліціонерами. Якось нашу машину на російському блокпосту зупинили «миротворці». Солдатик одразу поліз до кузова зшибати сигарети. Йому запропонували «Приму». Кацапчук залишився незадоволений:

- З фільтром давай!
- А пісю курити будеш? — того як вітром здуло.

Навіть територією самої Абхазії грузинські партизани пересувалися досить вільно. Заходили й за річку Бзиб. На заході від Марукського перевалу є місцевість, йменована «аеродром» — крайня точка просування німецьких військ на даному напрямі. Всюди в горах здійснювалася розвідка посадкових майданчиків для гвинтокрилів, готувалися криївки для вантажів.

У той самий час російські війська переймалися хіба що обороною власних блокпостів.

До вашої уваги характерний випадок. Командир одного грузинського загону попросив нас йому допомогти. Ми тоді діяли в районі річки Кодорі. Командир у Сухумі мав справи: його дружина була за національністю абхазка, й він не встиг її евакуювати, хотів вивести з міста.

Ми захопили машину «Урал», туди набилося повно до зубів озброєних українців, та вночі виїхали на околицю Сухумі. Десь уже в місті до нас дійшло, що не встигнемо до ранку вибратися з міста. Довелося з півдороги повертати назад. На виїзді з міста «Урал» зупинили. «Миrotворець» відгорнув запону, зазирнув до кузова. Там сиділо чоловік п'ятнадцять брудних, неголених чоловіків — досі група перебувала в рейді понад два тижні, на головах українські мазепинки, всі зі зброєю.

— Хто такі?

— МВС, — малося на увазі абхазьке, — вилловлюємо дезертирів.

Солдатик мовчки опустив запону, зістрибнув з кузова. Думаєте, він нам повірив? Звичайно ж, ні. Тим паче, відповідали українською мовою. Але своя шкура дорожче.

— Хто такі?

— МВС, — малося на увазі абхазьке, — вилловлюємо дезертирів.

Солдатик мовчки опустив запону, зістрибнув з кузова. Думаєте, він нам повірив? Звичайно ж, ні. Тим паче, відповідали українською мовою. Але своя шкура дорожче.

На нашому напрямку російські миротворці — 12 солдатів і 2 офіцери — відокремлювали грузинів від абхазів.

Деморалізація зачепила й федеральні сили. Симптоми ті самі: горілка, наркотики. Особливого бажання воювати не спостерігалось. Ще в Сухумі, в 1993 році, до нас підійшли два офіцери морських частин прикордонних військ Росії.

— Ви українці?
 — Так.
 — Наша прикордонна частина розміщується саме по-між ворогуючих сторін. Це задовбало — стріляють через наші голови. Домовмося так: ви імітуєте напад на нашу заставу, ми для вигляду постріляємо в повітря і здамося. Грузини обов'язково змушені будуть відправити нас додому, а вся зброя й спорядження дістануться вам.

Мене пропозиція дуже зацікавила. Але грузинське командування проведення операції заборонило. Мотивуючи це відсутністю офіційної війни між Грузією та Росією.

По всій Грузії ставлення до росіян більш ніж прохолодне. У Гальському районі, населеному переважно грузинами, «миротворців» ненавидять. З українцями навпаки: попри всі непорозумінні на мовному ґрунті, дізнавшись, хто ми, нам намагались у всьому догодити, навіть позбавляючи можливості заплатити за дрібні покупки.

— Що, наша вода (боржомі) подобається? Не треба грошей, бери так.

У тому ж Ханші навіть міліціонери вважали за свій обов'язок підійти привітатися, вказати на кращу крамницю чи харчевню. Обід на одинадцять голодних мужиків, з горілкою й вином, нам обходився, в перерахунку на українські гроші, в 50-55 гривень.

Один баран на базарі, для порівняння, за звичайною ціною коштував порядку 250 гривень.

У Тбілісі ми отаборилися в одному барі. У місті нам рекомендували перебувати в цивільному й розмовляти між собою російською мовою, проте над стійкою бару висіла велика емблема УНСО.

Для грузинських військових найкращим подарунком була українська кокарда з тризубом.

Дороги в Абхазії й без нашої участі були в жалюгідному стані. Наша колона долала Ходжальський перевал таким похідним порядком: попереду бульдозер (розгрібає снігові завали), «Урал», за ним ще один бульдозер (підштовхує його), ще один «Урал» і пара ГАЗ-66, за ними ми в пішому порядку.

Переправа через Кодорі відбувалася по двох сталевих канатах. По них ми перенесли на собі кожен не менше 350 кілограм вантажу. На цій переправі відзначився стрілець Тур. Він відзначався неабиякою фізичною силою. Кожен з нас переносив за один раз вантаж не більше 25 кг. Переправившись на другу сторону річки, я з ройовим Бухом (псевдо він отримав не за схильність до вживання алкогольних напоїв, а за свій військовий фах — був сотенним підриивником) спостерігали за переправою. Аж тут нашу уяву привернув стрілець Тур. Він тягнув на собі подвійний вантаж, тобто десь приблизно 50 кілограмів. Причому запакований в мішок. Оскільки за канат треба було триматися обома руками, було незрозуміло, чим він його тримає. Припущення були різні, найвірогідніше — тримає зубами. По завершенні переправи з'ясувалось — гичку 50-кілограмового мішка він притискав до плеча шиєю. Не втримавшись, я підколов: «Бух, якби ти надумав повторити цей трюк, то ходив би з головою набік до кінця свого життя».

На зворотному шляху, через дощі в верхів'ях гір, рівень води за один день піднявся на 6 метрів. І ось тоді я зрозумів, яким же є справжнє стихійне лихо. У Києві таким вважали підйом води в Дніпрі на 80 сантиметрів. Тут же, коли йшов по канатах, навіть крізь шум води чув,

як по дну з більйардним стукотінням перекочуються величезні валуни.

У горах найбільше виснажували переходи. За 10-11 годин ми долали понад силу 3-5 кілометрів. Крутизна серпантинних стежок була така, що ноги попереднього стрільця були на рівні очей наступного. Бракувало спорядження. У нас були десантні ранці, бушлати (все радянське, навіть патрони 7,62x39 1982-84 років випуску та 5,45x39 1982 року), також американські черевики та спальні мішки — «буря в пустелі». Спальники та бушлати нещадно всмоктували воду. На щастя, не дошкуляв надлишок важкої зброї: мали по одному СВД, ПК та РПГ-7В на групу. Але все-таки на маршруті панувала одна-єдина думка: «Якщо впаду, не встану». Стан речей погіршували майже безперервні дощі, намокле спорядження, а ми несли на собі, крім боезапасу, зброї та вибухівки спальні мішки, бушлати, ватяні штани — намокнувши, вони ставали вдвоє важчими.

Через деякий час становище поліпшилось, нам виділили місцевих коників. В Україні, в Карпатах, їх ще називають «гуцуликами». Маленькі, волохаті, як собаки, а по горах ходять, як коти. Та все ж і для цих всюдиходів потрібне було щось, хоч віддалено схоже на стежину. Щось подібне було, але по ньому ніхто не ходив, починаючи з 1989 року. Майор Гервасі, наш офіцер зв'язку із грузинським командуванням, зробив спробу найняти місцевих сванів прорубати стежину, але вони заклали астрономічну суму, ще й визначили час роботи — 30 днів.

Довелося вирішувати проблему самотужки. За допомогою двох бензинових пилок та тротилу унсовці зробили дорогу за три дні.

Пізніше з'ясувалось: дорогу, що ми відновлювали 1993 року, в 1939-му прорубували українці, вислані з Західної України після російсько-німецької окупації Польщі. Позаяк здебільшого це була інтелігенція зі Львова та Станіслава, абсолютно не пристосована до тяжкої праці лісорубів, смертність серед них була дуже високою. У цьому ми переконалися, наткнувшись на цвинтар, де було поховано двадцять шість осіб. Після того, як роботи було припинено й енкеведисти пішли, місцеві свани поставили над цими безіменними могилками хрести. Деякі з них збереглися до наших днів.

Отак за тисячі кілометрів від України перетнулися долі земляків.

Нам було поставлено завдання — піднятися по серпантину на плато, перетнути його й, непомітно спустившись донизу, знищити автоколонну, що регулярно підвозила постачання на військову базу. Завдання ускладнювалося тим, що плато було вже в альпійській зоні. Там коней використовувати було неможливо. Та й узагалі коней жаліли, на одного вантажили не більше 40-45 кілограм, стрільці ж тягли на собі по 50-55. Тому дві третини шляху нам довелося перти все на собі. При цьому доводилося вибирати між банкою тушонки та зайвою гранатою. Пріоритет зазвичай видавали гранаті. Харчі в горах доводилось економити, денний раціон складався з трьох кубиків бульйону «Галіна Бланка», трьох сухарів та п'ятдесяти грамів порізаного на ремені сушеної козлятини. Її різали на дрібненькі шматочки й кип'ятили в бульйоні над таблеткою сухого спирту. Було таке, що навіть тут відзначилися «винахідливі» галичани, що назбирали якоїсь трави й накидали її в бульйон — «мабуть, буде борщ». Як ви-

явилось, не буде, бо трава була полином. Залишилися тоді без обіду.

Та хіба хочеш — мусиш.

Марш пройшов вдало. Спустилися вниз. Схил гори, порослий лісом, далі — потрібна нам дорога. Ліворуч — покинуте людьми село. У ньому залишилось багато свійської худоби, що за час безладдя здичавіла й у руки не давалась. Доводилося тихенько відстрілювати її за допомогою ПБС (прилад безшумної стрільби). Зате мали свіже м'ясо, тож трохи від'їлися.

Чотири дні вели спостереження. Коли з'ясували графік руху автотранспорту, влаштували нараду. Розділили підрозділ на дві групи. Першою командував я, другою — хорунжий Пілігрим.

— Як будемо гасити колону?

Я відповів:

— Як завжди. Дочекаємося, коли всі машини вийдуть на прямий відтинок дороги. Вони йдуть з інтервалом приблизно сорок метрів. Водії на ваговозах, найімовірніше, не місцеві, дорогу не знають, тож не гнатимуть, їхатимуть обережно. Та й дорога дуже розбита, хоч не-хоч не розженешся. А там далі ще й крутий поворот, головна машина мусить зменшити швидкість, колона неодмінно зіб'ється до купи, інтервали зменшаться, що значно полегшить нам роботу. Перший постріл з РПГ-7В по БМП охорони. Іде дощ, солдати, очевидно, будуть не на броні, а в десантному відсіку.

Якщо Еней не схибить, граната, вибухнувши всередині, знищить усіх. Отже, коли поталанить, одним пострілом виведемо з ладу ціле відділення охорони. Другий постріл по бензовозу та замикаючій машині. Як гранатомети відстріляються — барабанний вогонь із авто-

матичної зброї. Їжаків на дорозі, попереду колони, не розкидати. На них неодмінно наштовхнеться головний дозор. Це може зіпсувати всю справу. Краще висунемо метрів на сто вперед двох автоматників.

Хорунжий сказав:

— Згоден. Але ж у будь-якому разі частина бійців охорони колони вціліє. Як нам доповідали, всі командири супроводу колони — досвідчені кадрові російські офіцери. Вони швидко зорієнтуються в обстановці. Ті, що вціліють після першого удару, кинуться на протилежний схил дороги, там досить глибокий кювет, можна непогано закріпитися. Враховуючи чотириразову перевагу противника над нами в людях, ув'язуватись у тривалий бій ми дозволити собі не можемо. Розраховувати на миттєву перемогу — також. Противник чудово розуміє, що в нашому становищі полонених не беруть. Тож битиметься завзято. Стрільянину та вибухи почують на базі, а тим паче на блокпосту. І негайно вишлють сюди підмогу — а це рота піхоти, підсилена БМП та двома БРДМами, ходу їм сюди сорок-сорок п'ять хвилин. Мож-

« **Втягнуті в бій, ми неминуче потрапляємо в пастку. Прорватись у гори нам не дадуть.** »

на накинути ще хвилин із тридцять на збирання та нехлюйство. Це все одно нас не рятує. Втягнуті в бій, ми неминуче потрапляємо в пастку. Прорватись у гори нам не дадуть.

Я знизав плечима:

— Не вбачаю проблем у виконанні поставленого завдання. Так, ти маєш рацію. Після обстрілу частина супроводу колони, що вціліє, відійде з дороги й, закріпив-

шись на протилежному схилі та оговтавшись, відкриє по нас вогонь. Але за однієї умови — якщо хтось їм дасть це зробити. Як в анекдоті, коли хлопчик запитав у служителя зоопарку, чи правда, що лев тут може з'їсти сорок кілограмів м'яса за один раз, а той відповів: «Правда, але хто ж йому дасть?»

— То за якої умови? — запитав хорунжий Пілігрим.

— За умови, що вцілілу після нашого обстрілу частину зустрінуть поставлені нами завчасно протипіхотні міни та розтяжки. У цьому разі ліквідація колони забере часу не більше десяти хвилин. Перестрілявши охорону та підірвавши машини, ми одразу почнемо відхід й уже за півгодини будемо в горах, у лісі. Там нас переслідувати побоятся, принаймні чекатимуть підкріплень і підтримки з повітря. Водночас абхазі й росіяни розуміють — нам треба якнайшвидше звідси вшитися. Тож кинуть усі сили, щоб перекрити нам найкоротший шлях відступу в напрямі до Інгурі. Вони звикли до тактики грузинських диверсійних груп і партизанських загонів — після операції, змітаючи все на своєму шляху, прориватися

Після обстрілу частина супроводу колони, що вціліє, відійде з дороги й, закріпившись на протилежному схилі та оговтавшись, відкриє по нас вогонь. Але за однієї умови — якщо хтось їм дасть це зробити.

в Грузію. А ми підемо вгору, на Ткварчелі. Горами обідемо Галі, перетнемо шосейку біля Чибурхенджі, та за кілька годин, якщо бог дасть, будемо на базі в Шамгоні або в Ган Мухурі.

Плани можуть бути щонайкращі, але життя вносить свої корективи. Бензовозів у колоні виявилось не один, а два. Причому другий був із діжкою-прицепом. Водій у ньому не розгубився, коли вибухнув БМП — він обминув і його, й уже палаючий перший бензовоз, і помчав у напрямі російського блокпосту. Він проїжджав через зону відповідальності гранатометника Папая. Швидкість була кілометрів 60, відстань між бензовозом та його причепом метра півтора — два. Папай стрельнув із РПГ-7В. І тут сталося, здавалось би, неможливе. За повного місячного сяйва було чітко видно, як реактивна граната пройшла між бензовозом та причепом, нічого не зачепивши. Якби я побачив це в кіно, ніколи не повірив би. Подумав би, що це вигадка режисера. Папай від злості швиргонув трубу гранатомета об землю. Але це ще не все. По втікаючому бензовозу група прикриття розрядила два автоматні й один ріжок із РПК. Загалом 108 (сто вісім!) куль. Ця машина, мабуть, була заворожена.

На відміну від росіян, які принципово не вивчають мови народів, серед яких живуть, я, як і більшість моїх підлеглих, швидко засвоїв із півтори сотні грузинських слів. Це давало мені можливість, переодягнувшись у цивільне, досить вільно пересуватись у російському середовищі, видаючи себе за місцевого жителя. Грузинські офіцери зв'язку на російських блокпостах після перших двох-трьох моїх слів, звичайно ж, розуміли, хто я є, та жодного разу навіть не подавали виду.

Охоплений цікавістю, я завітав на блокпост, куди таки прорвався наш бензовоз. Переді мною постала жаклива картина. Сам бензовоз і діжка-прицеп були як решето. Асфальт увесь залило бензином. Водія було вбито,

старшого машини поранено в обидві ноги, але це саме він не розгубився, вирвав машину із пекла засідки й довів її до блокпосту. Як машина не загорілась, не розумію. Адже кожна четверта куля кулемета була трасерна?!

Природа Сванетії багата й різноманітна, проте найяскравішими залишилися лише кілька споминів. Перший із них — ненависть до олеандрів. Адже це підступна рослина. Пролізти крізь них неможливо, а варто лише стати ногою на їх коріння на серпантині — поїдеш униз, у провалля, як по рейках. А вдома, у Києві, їх саджають у горщики, поливають водою, а випатравши курку, воду з кров'ю виливають у горщик, щоб краще росли.

— У моєї мами на підвіконні їх штук п'ять, приїду додому — всі повикидаю у вікно, — говорив спересердя стрілець із Волині Вир.

Ще докучали ліани — суцільні тенета, крізь які доводилося продиратись за допомогою саперної лопатки, використовуючи її, як мачете. Виявивши найтовщу з ліан, Обух одразу склав її «стремінцем» і спробував вилізти по ній на дерево — потягло до предків. Одразу, звичайно ж, упав, чим неабияк потішив усю гонорову компанію. Проте й без нього, як з'ясувалося, мавп у горах Абхазії вистачало.

Відомий Сухумський розплідник розгромили ще в 1992 році. Якийсь дурень пустив чутку, ніби мавп у наукових цілях заражали найстрашнішими хворобами, щось на зразок СНІДу або вірусу Ебола. Коротше, в ході бойових дій бідних тварин відстрілювали всі конфліктуючі сторони. Та за оповіданнями сванських мисливців, деякі гамадрили все-таки вижили. Якщо їх не чіпати, вони начебто не виявляють агресивності. Радили: зустрінеш цю мавпу, обминай стороною.

Я був знайомий з цими нахабними тваринами ще по Африці. Ще за часів Давнього Єгипту павіани практично поголовно перейшли на харчування плодами рук людських, конкуруючи з щурами, й нещадно плюндрували плантації та пасовиська цариці Савської. Про людей «із псячими головами», що мешкають у «країні голомозих», згадував у своєму «Ходінні за три моря» й Афанасій Нікітін. Через бурів, які звинувачували мавп поряд із тубільцями в тому, що вони розривали ягнтям животи лише задля того, аби покуштувати добре перетравленого овечого молока, ненависть до павіанів передалася й іншим білим колонізаторам. Пам'ятаєте в Лівінгстона: «Зустріли негра й павіана. Обох пристрелили».

У даному випадку відсутність расових і міжвидових забобонів прислужилася радянському суспільству. Гамадрилів використовували для медичних експериментів. Дорослий гамадріл досягає розмірів німецької вівчарки, а його зуби та сідничні мозолі залякують самим своїм виглядом. Мій колега, полковник Крот, який довгий час був військовим радником у Мозамбіку, стверджував, ніби солдати деяких африканських племен у Заїрі жили з самками мавп, внаслідок чого, крім потомства, почалося й розповсюдження того-таки СНІДу та Ебола на рід людський.

Особисто я цьому ніскільки не вірю. Самки мавп сварливі й зрадливі, й від них іде страшний сморід. Самці ж усіх різновидів павіанів відзначаються потенцією на заздрість, людині до них далеко. Грузини часто жартували: «Чули останню новину? В Абхазії вцілілі гамадрили завели сім'ї, влаштували поселення, отримали від Росії зброю й тепер вимагають повної автономії з наступним відокремленням від Абхазії».

Незважаючи на правову незахищеність, а в багатьох випадках, завдяки відсутності туризму й різкому скороченню господарської діяльності, дика природа в горах ще збереглася. Велику шкуру ведмедя тубільці віддавали за цинк набоїв, шкуру куниці — за 20 ларі. Неймовірно, але в Кодорі заходив лосось, полювали на нього місцеві за допомогою автоматів, виключно калібру 7,62, бо кулі калібру 5,45 від води рикошетять.

Якось і наші хлопці пішли по рибу. Я вибрався слідом, але їх уже не наздогнав — вони повернулися іншою дорогою. Раптом бачу: на дереві висить автомат АК-74 з дерев'яним прикладом. Воістину благословенна земля Грузії, коли на її деревах виростають такі плоди! Але смутний неспокій тривожив мою душу. І справді на вечірній переключці виявилось, що автомат належав Обуху. Під час риболовлі він відійшов, присів під дерево, а автомат повісив на гілку. Зробивши свою справу, встав, підтягнув штани, та й пішов собі, забувши про зброю. На цьому мій терпець уірвався, і Обух поїхав додому.

Траплялися відверті провокації. Після проведення чергової операції ми повернулися до Чхалти. Звідти мали повертатись у Тбілісі. Раптом невідомо звідки в нашому розташуванні з'явився якийсь підстаркуватий грузинський майор. За його твердженням, командир партизанського загону — хоча з усього загону я бачив лише водія та його машину — зажадав, щоб ми здали зброю. Це треба уявити: посеред «дикого заходу», в глибокому тилу сепаратистів, знаючи, що нас активно шукають, щоб віддячити за все, що ми в них нарobili, залишитися без зброї. У кращому разі нас обібрали б до нитки місцеві свани, що в подібних справах набули неабиякого досвіду, ще з 1993 року грабуючи біженців.

Тож я пояснив, що здам зброю там, де її отримав, — на складі МВС Грузії у Тбілісі. Після чого чемно поцікавився, якими будуть наслідки невиконання мною вимог майора. Той заволав:

— Я вас заарештую!

Найрозумнішим виявився водій того майора. Глибоко втиснувшись у сидіння машини, він просичав:

— Батоно майор, подивіться назад, швидко сідайте в машину та поїхали звідси від гриха. Не пройшло, і не треба.

А ззаду підходили, зацікавлені перспективою арешту свого командира, 62 мої стрільці, що саме спустилися з гір, покусані блошицями, брудні й голодні, озлоблені не дуже вдалимими результатами останнього рейду. Їм цікаво було б подивитись на процедуру мого арешту, та, на жаль, другої дії «марлезонського балету» не відбулося. Машина загарчала й, викидаючи з-під коліс дрібні камінці, понесла в невідоме нашого роззброювача.

Знаючи про інтриги у військовому керівництві, я одразу ж зв'язався по супутниковому телефону з Тбілісі. Міністр схвалив мої дії. Проблема нашої безпеки поставила на зворотному шляху. Після виконання завдання нас могли здати російським «миротворцям», і таким чином спровокувати міжнародний скандал. Справа в тому, що ми мали проїздити через два російські блокпости. Я запропонував їхати відкрито під виглядом грузинських міліціонерів, а зброю заховати під сидіння.

— А куди морди свої хохляцькі заховаєте? — пожартував міністр.

Проте все пройшло добре, скраю посадили стрільців, що трохи володіли грузинською. Їхнього словникового запасу вистачило, щоб нас сприйняли за грузинів.

Неприємності почались уже на базі, під час здавання зброї. Річ у тому, що нам видали два ПБС (прилад для безшумної стрільби) до автомата калібру 7,62, а автомати видали під калібр 5,45. При відправленні різниці не помітили. А на місці ми просто поміняли два автомати у сванів. Господарі тоді клятвено обіцяли, що не матимуть жодних претензій, аби тільки кількість стволів зійшлася. Аж тут претензії — номери не сходяться. Я був глибоко обурений. От автомат, от люфа, які ще розмови?

— А, послухай, нехай твій хлопець напише, що автомат йому вранці підмінили. Якийсь невідомий загін.

На тому й зійшлися. Ввечері за пляшкою чачі майор Гервасі пояснив, що у свана, з яким ми помінялись автоматами, якщо я скажу правду, будуть неприємності. Запитання: «Де взяв (автомат)?» лунає, звичайно ж, по-ідіотському на тлі картин 1993 року, коли зброю носив кожен, хто хотів, але такою вже є природа правоохоронних органів.

Деякі з бойових трофеїв, звичайно ж, накопичились і в нас. Пара автоматів, з десяток ріжків, кілограмів тридцять вибухівки. У найкращих піратських традиціях все це було закопано в землю. Навіщо? Не викидати ж!

Свани ж із пожадливістю спостерігали за нашим походом. Після повернення половина Сванетії чекала на нас у Чхалті з надією вивідати якісь ознаки скарбу. Щоб відвернути широкомасштабні пошуки, ми розпустили чутку, ніби схованку заміновано з усіх боків. Свани вдавано обурились:

— Слухай, навіщо міни? А якщо хтось буде кіз пасти?

Ми тільки посміювались:

— Якому дурневі спаде на думку там кіз пасти?

Пізніше ми передали координати «скарбу» командуванню партизанськими силами. Але, як розказав пізніше славної пам'яті майор Гервасі, його все одно розікрали.

Тільки на батьківщині я зрозумів, що краще було б обміняти наш скарб на шкуру ведмедя. У нас така шкура «затягла» б у комісіонці доларів на п'ятсот — п'ятсот п'ятдесят. Придбати її також можна було в обмін на змінний ствол до ПК, який я завбачливо списав одразу ж по прибутті в Сванетію в стилі «Кавказької полонянки» (ствол кулеметний — один — упав в ущелину). Ці кулеметні стволи, під гвинтівковий набій, свани використовували для виготовлення мисливських карабінів — зносу їм не було. На велику дичину річ незамінна.

Самі ж ми віддавали перевагу полюванню на здичавілих свиней. Жодний сван не знає, скільки в нього в господарстві цих тварин. Свиноматка відводить приплід у ліс, і до зими вони там годуються каштанами й жолудями. Звичайно вони худі та жилаві, мов хорти. Лише одна із здобутих нами пацьок мала на собі бодай якійсь шар сала. Колись на ринку в Ткібулі я навіть на власні очі бачив, як така тварюка вкусила собаку. Виникла навіть думка створити атракціон «Бійцівські свині з Грузії» та кочувати з ними українською провінцією під осудливий поголос партії «зелених»: «До чого худобу довели!»

Уже з перших днів у Ткібулі, куди нас перевели з Ханші, ми звернули увагу, що грузинський солдат тепер не той. Війська одноманітно екіпіровані, солдати в касках (що 1993 року спостерігалось тільки в українському підрозділі «Арго») чистять черевики, білять бордюри (точна ознака дисциплінованих відносин). Батальйони цілими днями пропадають на заняттях (один на базі в Хаїмі, другий — у Ткібулі). Після програної війни керівництво рес-

публіки здійснило широкомасштабну чистку командних кадрів. Активно прибиралися самозвані полковники, з деякими розбиралася міліція. Відтак, тепер лейтенанти й капітани зустрічалися частіше, ніж полковники й віце-полковники, й ми перестали бути єдиною військовою частиною в грузинській армії, де були лейтенанти (хорунжі) та капітани (сотники). Як зажурено пояснював мені один такий отаман — віце-полковник:

— Я дослужився б і до полковника, але батальйон, яким я командував, оголосили бандформуванням.

Звідки розорена війною Грузія бере гроші на армію, не ясно. Певно, гроші надходять за рахунок продажу корисних копалин. За довгі роки радянської влади в нас склалося враження про Грузію, як про сонячну, курортну республіку, де вирощують виключно мандарини й чай. Грузин в уяві пересічного українця, а надто в місцевих шльондр — це обов'язково п'яниця, спекулянт і дуже багата людина. Це й зрозуміло, бо в Україні ми мали можливість спілкуватись у переважній більшості з перекупниками. Реальність виявилася зовсім іншою. Коли я побачив гірські тераси, на які вся родина місцевого селянина пхає вгору в кошиках землю, а дощі так само регулярно змивають її в долину, побачив мозолясті руки, якими можна було без ризику для життя тримати оголені дроти високої напруги, то зрозумів, наскільки хибним було наше уявлення про цей працьовитий народ.

Насправді країна володіє багатьма видами стратегічної сировини. Той самий чіатурський марганець ще з минулого сторіччя був об'єктом бажань іноземних концесіонерів.

Середньомісячна заробітна плата на 1997 рік становила 12 ларі, жалування прапорщика — 76 ларі. Ясно, що

всі трималися за службу зубами. Значна кількість офіцерів у званні від лейтенанта до капітана стажувалась у США, Італії, Франції, Україні. На нашій гірській базі курс навчання для нас проводили п'ять інструкторів американських «зелених беретів». Не скажу про все інше, але фізична підготовка й техніка гірських сходжень викладалися ними на відмінно.

Інструктор з рукопашного бою одним ударом ноги вибивав магазин із «Калашникова» і пересмикував затвор (аби викинути досланий набій). Коли він запитав, які ми зробили з побаченого висновки, відповідь була однозначна — живим ми тебе, голубе, ближче трьох метрів до себе не підпустимо.

Інструктори діяли в прибалтійському стилі, хіба що зображували не Європу, а всіляко підкреслювали якість американських програм. Особливо діставалось невинному афоризму «сам загинь, а товариша порятуй». Зміст ідіоматичних виразів, як правило зникає, за першого перекладу, що тоді говорити про потрібний: з російської на англійську, потім на грузинську й у зворотному напрямі. Виходило приблизно так — «Скажіть, чим ви йому допоможете, якщо загинете самі?» Було видно, що сумний досвід Кореї та В'єтнаму в'ївся американцям в печінки.

До пораненого, для уникнення пасток, слід підкрадатися з осторогою, як до потопаючого. А ще краще залишити його прикривати відхід та ще й обкласти довкола мінами. Тільки спробуйте скажіть про це самому пораненому. Цікаво було б подивитися на його реакцію.

Панував головний принцип — робити все не так, як у радянській армії. Потроху це задовбувало. Тим паче, що конкретно, для наших бойових дій, від них взяти можна було дуже мало.

Сама Абхазія внесла щось нове в розвиток мистецтва полювання на людей. Уважне вивчення навіть цієї праці дає змогу отримати певний досвід, що має практичну цінність. Однак справжніх польових командирів у грузинській армії катастрофічно не вистачає. Як вони самі пояснюють, менталітет такий: «Ми вже розуміємо, що окопи треба копати, але подолати себе несила».

Як у будь-якій великій справі, не обходиться й без «панам» на військових замовленнях. Увесь танковий парк Грузії здебільшого складається з танків Т-55 і Т-72, причому перші, за досвідом бойових дій, цінуються досить високо завдяки простоті в експлуатації. У Росії закупили для них мастило, воно виявилось непридатним, у результаті чого багато дизелів заporоли. Цікаво, може, Гітлер перед Курською дугою теж купував мастило в Росії?

Як писав в «Енеїді» великий Вергілій — «Timeo danaos et dona ferentes». Порада видатного древньогрецького поета боятися данайців, навіть тих, що дають нам дарунки, виявилася цілком актуальною й для нашого випадку.

Про особливості американського спорядження я вже згадував. Схоже, що за відповідну мзду або через прагнення вибрати щось дешевше грузинська сторона придбала «неліквіди», які залишилися від часів «Бурі в пустелі». Який сенс робити спальники водонепроникними, коли вода в пустелі майже не конденсується? Зате в нас із цими спальниками були великі проблеми. У вологому субтропічному лісі вони наскрізь протікали. Доводилося загортати їх у целофан. Можете уявити, як це зручно, надто коли його промоклого преш на своїх плечах. Як кажуть: «І викинути шкода, й нести немає сил».

1997 рік, Кодорі.

Починаючи ліворуч: політвиховник Сірій; стрілець Тур; стрілець Ярема.

Порівняно з іншими конфліктами, грузини значно просунулись у галузі радіозв'язку. У нас були американські радіостанції «Томсон», що працювали у КХ діапазоні. Вони добре зарекомендували себе в горах. Чого не можна сказати про УКХ-станції «Кюмах», здається, австралійського виробництва, певно, призначені для рівнинної місцевості. Мої стрільці жартома називали їх «Чумак». У нас та й у грузинських солдат були навіть мініатюрні «вокі-токі», що давало змогу радіофікувати кожного піхотинця.

Накопиченого Грузією ударного потенціалу, зважаючи на внутрішню й міжнародну ситуацію, вистачить для ведення лише переможного «бліцкригу» тривалістю 30-45 днів, що, в разі зав'язаності Росії в каральних операціях у Чечні та Дагестані, цілком здійсненне.

Стосунки Грузії й Чечні дуже складні. Взагалі, коли починаєш входити в подробиці міжнаціональних стосунків на Кавказі, від них віє чимось старозавітним.

Після виселення чеченців поголів'я їхніх домашніх тварин і пасовиськ дісталось іншим народам. З них тільки грузини повернули господарям, після їх повернення із заслання, приблизно таку саму кількість худоби. Але треба знати світогляд чеченця. У його уяві одразу ж виник образ тієї череди, що могла дати його корівка, овечка та їхній приплід за ці п'ятнадцять років.

Колонізація Кавказу була завжди успішною завдяки чинному в міжнаціональних відносинах принципу «всі проти всіх». Особливо божевілья охопило Закавказзя в двадцяті роки минулого століття. Вірменія воювала з Грузією, Азербайджан з Вірменією, Конфедерація Гірських народів, як п'яна, хиталась між меншовиками, більшовиками, мусаватистами — і це в той час, як із пів-

2003 рік, Байковий цвинтар у Києві.
Десята річниця штурму Шроми. Біля могил
полеглих унсовців посол Грузії в Україні
Григол Катамадзе.

дня чорною хмарою наступала Туреччина, а з півночі занесла криваву сокиру більшовицька Росія.

Наприкінці квітня 1920 року Червона Армія вдерлася в Азербайджан і проголосила Радянську владу. 2 травня Червона Армія вдерлась у Грузію. Початком став напад більшовицького збройного загону на юнкерське училище в центрі Тбілісі. Але надія на легку перемогу не виправдала себе. Народна гвардія Грузії й частини регулярної армії чинили запеклий опір, а на деяких ділянках навіть зуміли відкинути переважаючі сили противника за межі республіки. Водночас надійшла нота протесту від уряду Великобританії з вимогою негайно призупинити наступ. Совітська Росія мусила взяти до уваги вимоги найсильнішої на той час держави світу. Але захопленням бакинської нафти Російський уряд фактично вже досяг своєї цілі в Закавказзі. Віднині падіння Вірменії й Грузії потребувало тільки часу. Треба було дочекатися сприятливіших обставин, а травень 1920 року, коли Червона Армія готувала похід проти України й Польщі, не можна було таким вважати.

На початку 1921 року внутрішнє та зовнішнє становище Червоної Росії поліпшилося. Було укладено мир із Польщею й остаточно розгромлено Українську Народну Республіку.

11 січня 1921 року в селах, заселених російськими колоністами (Воронцовка, Покровське, Привільне) почалися заздалегідь підготовані виступи, які пізніше охрестили «загальним повстанням» грузинського селянства. На територію Грузії майже одночасно вторглися XI армія з Азербайджану та VIII, XIII та IX армії з північного Кавказу. Але розрахунки Червоної Армії на легку перемогу не виправдалися. Тільки до Тбілісі добиралися два тижні, а

на захоплення всієї Грузії знадобилося 5 тижнів. Запеклий опір їм чинили не тільки грузинська народна гвардія й армія, а й усе населення республіки.

До розгрому Грузії доклала руку й Туреччина. У критичний момент турецькі війська вдерлися в Аджарію й захопили місто-порт Батумі. Виникла реальна загроза втрати Батумі та й усїєї Аджарії. Уряд Демократичної республіки Грузії побоювався, що в разі повної окупації Батумі Туреччина поставить Росію перед здійсненим фактом і підпише з Росією договір про поділ Грузії. Щоб утриматись при владі, московський комуністичний уряд з легкістю роздавав направо й наліво чужі землі.

Отже, було необхідно вибити турецькі війська з Батумі до підходу Червоної Армії. Цю відповідальну операцію взяла на себе знесилена боротьбою з Червоною Армією грузинська армія під проводом генерала Георгія Мазнішвілі. У результаті успішного завершення цієї операції Батумі знову став невіддільною частиною Грузії. Для цього з російського фронту довелося зняти значні сили грузинських військ, з чого негайно скористалася Червона Армія. 18 березня 1921 року в Батумі увійшли загони червоних. Тієї ж ночі спеціальним потягом в Батумі прибув зрадник грузинської нації Серго Орджонікідзе (незабаром доля покарала його).

У цих умовах Грузія мусила скласти зброю. Окупація Грузії Червоною Армією на цьому здійснилася.

Отже, 25 лютого 1921 року Грузія втратила державну незалежність і суверенітет, який вона відновила 26 травня 1918 року, і знову стала російською колонією. Перед грузинським народом постало завдання відновлення своєї національної державності та звільнення від іноземного гноблення.

Не останньою причиною була, в очах міжнародного суспільства, остаточно програна інформаційна війна. Як наслідок — поразка національно-визвольного руху, втрата незалежності та багаторічний комуністичний терор.

Після вбивства законно обраного президента Чечні Джохара Дудаєва Ічкерія мало приділяла уваги пропагандистській війні, в результаті програла війну звичайну. Рух опору було загнано в глибоке підпілля. На відміну від чеченців, після першої та другої чеченської війни росіяни добре зрозуміли — виграна інформаційна війна є половиною перемоги.

З цього приводу пригадується старий анекдот:

Сидять в Ленінській кімнаті Олександр Македонський та імператор Наполеон. Македонський дивиться по телевізору парад Світської Армії на Червоній площі. Наполеон, у кутку, гортає підшивку газети «Правда».

Македонський:

— Якби в мене була така армія, я завоював би увесь світ.

Наполеон:

— Якби в мене була така преса, то ніхто ніколи не дізнався б про мою поразку при Ватерлоо.

РОЗДІЛ 10

*За горами гори, хмарами повіті,
Засіяні горем, кровію політі.*

Т.Г. Шевченко

Було спекотне абхазьке літо. Виконавши завдання, ми відходили в гори. А позаду, шаленіючи від люті, нам на п'яти наступала погоня. Хоч наш вантаж і полегшав на двадцять кілограмів пластиду, було дуже важко. Піт заливав обличчя, ремені від спорядження та зброї, здавалося, перерізали плечі, однострої були геть мокрі, крім того давали себе знати наші ночівлі в покинутих сільських хатах. За відсутністю людей їх уподобали здичавілі свині, від яких нам дісталися свинячі воші. У тілі вони вигризали виразки розміром з людський ніготь. Коли туди потрапляв піт, страждання були дуже відчутні.

Розподіливши між собою вантаж двох стрільців, старшим був ройовий Тур, я залишив їх із кулеметом притримати переслідувачів. Це дало нам змогу на якихось півтори — дві години відірватися від погоні. І тут я розслабився й зрадив свій принцип «піт заощаджує кров». Пожалів хлопців, вирішив зрізати кут. Для цього треба було перетнути галявину, що з одного боку закінчувалася глибоким проваллям, на дні якого шумів потічок, а з іншого від лісу її відрізала шосейна дорога. Щойно ми вийшли з лісу на галявину, на шосе загарчали ваговози. Три вантажні машини, вщерть набиті озброєними людьми, зупинилися між нами і лісом. З кузовів на землю посипались бойовики. Поводились обережно, почали про щось радитись. Це нагадувало поведінку собак, що загнали в кут вовка. Вкусити дуже хочеться, але ж які в нього страшні ікла!

Їхня поведінка дала нам можливість залягти й оцінити ситуацію. В атаку ці воїни «місцевого розливу», найімовірніше, не підуть. Як кажуть, «всі хочуть веселитися, та ніхто не хоче прибирати». Але вогнем притиснуть до землі, підтягнуть міномети й розкатають нас на порох. Крім того, за даними нашої розвідки, десь недалеко в цьому районі розташувався каральний загін «Едельвейс» чисельністю до двохсот багнетів, сформований із найманців — колишніх офіцерів російської армії. Зустріч із ним за теперішніх обставин була б для нас більш ніж небажаною.

Ми лежали розстрільнею, позаду прірва.

Хорунжий Сет запитав:

— Що робитимемо? Невже кінець?

— Іди на правий фланг. Я залишуся тут. Щойно пальну з ракетниці, піднімай хлопців в атаку. Якщо боятимуться йти, стріляй під ноги, поранених не підбирати. Нам треба добігти до машин, перетнути дорогу й заглибитись у ліс. Якщо хоч третина добіжить — і то добре. Вцілілим збиратися біля старої сванської башти.

Ех, якби в цей час кулеметна ланка прикриття вдарила по машинах з тилу! Але її командир, ройовий Тур, людина дисциплінована. Зупинивши погоню, він, звичайно, пішов лісом і зараз вже підходить до сванської башти. А нам часу відпущено півгодини, може, годину, не більше.

Стріляю з ракетниці. Атака! Як у ці хвилини гостро жалкуеш, що ти командир. Здається, що всі кулі летять саме в тебе, хочеться стати маленьким, непомітним. Хай підніметься хтось інший, — не я! Але це твій номер перший і на тебе з надією дивиться шістдесят пар очей. Так подумки в ці останні секунди я готував себе до ролі «царя Леоніда». І раптом, посеред розстрільні,

почало щось підніматися з землі. Складалось враження, що розкладається телескопічна антена. До мене дійшло — стрілець Тополя, худий, виснажений важким переходом, але понад два метри на зріст. Стискаючи в руках автомат він заспівав пісню і рушив вперед. Сталося диво. Вся розстрільня, як один, піднялася на повний зріст і пішла вперед. Я не помилився — не побігла, а пішла, стріляючи з автоматів від стегна. Хлопці не співали, швидше це було схоже на гарчання. Не Гімн України, не марш УНСО, а звичайну українську пісню, яка перша, в цю страшну хвилину, прийшла в їхню душу.

*Ой у полі криниченька,
Там холодна водиченька.
Ой там Роман воли пасе,
Катерина воду несе*

Ніколи раніше не бачив психічної атаки та не вірив у її ефективність. Хіба що в художньому фільмі «Чапаєв». Але спрацювало. Бойовики почали розбігатися. Ми перейшли дорогу без жодних втрат, і все було б добре, але спрацював український національний звір «жаба».

« Ніколи раніше не бачив психічної атаки та не вірив у її ефективність. Хіба що в художньому фільмі «Чапаєв». Але спрацювало. »

Трое хазяйновитих волиняків повернулися, щоб підпалити машини. Як же можна залишати ворогу таке добро? Бігаючи поміж машинами, вставляючи в бензобаки просякнуті паливом ганчірки, кожен із них і отримав по

своїй кулі. Один — у стегно, двоє інших — в передпліччя. Слава Богу, користуючись медичною термінологією, поранення не були несумісними з життям. Отже, крім трьох легкопораних, всі були цілі. У лісі нас переслідувати побоялись. Через чотири години, біля сванської башти, ми об'єдналися з ланкою Тура.

Дорога на базу в Сванетію пролягала через три кліматичні зони. Спочатку так звана «альпійка». Тут найбільшою є загроза удару з повітря. Нас прикривав зі своїм ПЗРК чотовий Макс (професіонал високого класу, з досвідом бойових дій в Афганістані та на Близькому Сході). Далі звичайний гірський ліс середньої кліматичної смуги, на кшталт Карпат. Далі починалися субтропіки з усіма своїми видатками: змії-скорпіони, хмари мошки, страшна вологість, ліани й знову ті самі клятні олеандри. Все це мені до болю нагадувало Індокитай, з якого й починалася моя військова біографія. Тож дозволю собі повернутися до теми В'єтнаму.

Спочатку трохи історії. Хоч як дивно, головним джерелом інформації для нас, замкнених на суднах та зенітних батареях, були політінформації. Щотижня до нас приїздив представник посольства й доволі об'єктивно та докладно відповідав на всі наші запитання. Саме з цього джерела й походять мої відомості про евтаназії інвалідів, в'єтнамізації або бойові дії в Лаосі. Протягом історії в'єтнамі показали себе агресивним та експансивним народом. Сусідні правителі охоче набирали їх до власних армій. В'єтнам під номінальним правлінням династії Чи історично поділявся на дві території: північну, що перебувала під управлінням династії Трін і ставила на слонів, і південну, що віддавала перевагу вогнепальній зброї. Кордон між ними проходив на північ від міста Хюе,

майже по лінії ОМ2. Згодом нгуєни поширили свою владу на території Лаосу й Камбоджі. У громадянській війні 1773-1803 років династію Трін було знищено, в Хюе влаштувався Нгуєн Анх, який прийняв титул імператора.

У середині XIX століття в'єтнамі зіткнулися з французами. Приводом стало видання імператором Кохінхіни Ту-Ду наказу про страту європейських та тубільних християнських священників. Франція не могла залишитися байдужою до зухвалості аннамів, треба було помститися за вбивство французьких та іспанських місіонерів. 31 серпня 1851 року віце-адмірал Ріго де Жуанвіль з 14 пароплавами з'явився перед Тураном. До складу його десантного корпусу входили флотські команди, два піхотні батальйони, одна батарея морської артилерії й загін тагалів під керівництвом полковника Ланцероті. 1 вересня було взято обидва туранські форти. Це остаточно відволікло в'єтнамі від експансії в Лаос і Кампучію та стало початком війни, яка з невеликими перервами розтяглася майже на 150 років.

Комуністичний режим повернувся до колишніх планів в «обгортці» інтернаціоналізму. «В'єтмін» вдерся до Лаосу вже в 1953 року. Нейтралітет країни було порушено утворенням на її території до 1962 року інфраструктури — «стежина Хо Ши Міна», каналу проникнення північно-в'єтнамських військ у Південний В'єтнам. Схід, північ і південь країни утримувалися повстанцями «Патет Лао».

У лютому 1971 року південно-в'єтнамська армія перенесла бойові дії на територію Лаосу й Кампучії. Американці знищили бази на «стежині Хо Ши Міна». Було взято величезні трофеї. У Лаосі на боці американців активно воювали племена мео. За французькою статистикою,

населення Кохінхіну (Південного В'єтнаму) тільки на 37-38% складалося з в'єтнамців. Статистика комуністів претендувала на інший показник — 87% в'єтнамців по всій країні. Однак зона розселення племен починалася кілометрів за сто на південний захід від Ханоя. Перебували вони на різних східцях суспільного розвитку.

« **Генерал Лавриненко якось потрапив у гості до племені, що досі дотримується матріархальних традицій. Це треба було бачити. Зріст у нього вищий за два метри, вага — кілограмів сто п'ятдесят. Місцеві жінки ледве досягали йому до пояса.** »

Генерал Лавриненко якось потрапив у гості до племені, що досі дотримується матріархальних традицій. Це треба було бачити. Зріст у нього вищий за два метри, вага — кілограмів сто п'ятдесят. Місцеві жінки ледве досягали йому до пояса. Тубільці, які позбігалися з всієї округи, із замилюванням торкалися слоноподібних генеральських стоп. Вони вважали, що білу людину привезли для поліпшення місцевої породи. Вождь племені зі зрозумілої причини намагалася продовжити перебування генерала в гостях яконайдовше, обіцяючи привезти його «потім».

В'єтнамський офіцер, який привіз його, не маючи в горах реальної влади, буквально валявся в ногах, бажаючи вчасно повернути генерала, інакше з нього (офіцера) в Ханой голову знімуть.

Єдина причина незадоволення тубільних племен Індокитаю урядами своїх країн має універсальний для

всіх країн третього світу характер. У просуванні цивілізації неминуче настає момент, коли подальший прогрес означає оподаткування. А яким чином можна обкласти податком кочівників, мисливців, збирачів лісових плодів? На відсоток викопаних коренів?

Насильницьке прикріплення до землі й трудова повинність викликали опір. Якщо бути відвертим, я не знаю, хто, крім горців, воював у Лаосі. З кого ще, крім в'єтнамців, було набрано «Патет Лао», залишається таємницею. Лаосці тоді, як, певно, й зараз, перебували під нівелюючим тиском буддизму. Чисельність урядової армії ледь досягала 4 тисяч чоловік, сили «Патет Лао» оцінювали в 10 — 40 тисяч.

До тридцяти відсотків чоловічого населення країни перебувало в ченцях. Заїжджого лаоського бонзу на базарі легко було відрізнити за дзвіночками на ногах, якими він відганяв комах, аби не чавити їх на ходу. Коли лаосців почали мобілізувати до армій воюючих сторін, вони, йдучи в атаку, стріляли в повітря, наївно сподіваючись, що противник відповідатиме в такий же спосіб.

30 березня 1972 року, висловлюючись офіційною мовою, «відбулося загострення». Частина регулярної північно-в'єтнамської армії чисельністю до ста тисяч чоловік перейшла демаркаційну лінію й атакувала Південний В'єтнам з кількох напрямків. Хоча Косигін застерігав Ле Зуана від таких дій, але в'єтнамське керівництво запевняло, що, як тільки перший танк перетне кордон, вдячне населення підхопить його на руки та понесе до самого Сайгона. Я на власні очі бачив таке в пропагандистському фільмі.

Американці відповіли масованими авіаційними нальотами. Спочатку зруйнували дамби, а коли вода за-

лила навколишні лани й звела на нанівець можливості маневру, взялися за танки. Це вже була не війна, навіть не полювання, а тир. Фото спалених «п'ятдесятчетвірок» із зірками на баштах друкувалися світовою пресою.

Здавалося б, черговий casus belli — свідчення агресивності комуністичного режиму — наявний, і можна було чекати великої війни. Панічна реакція Ханюю підтверджувала цю думку. До армії мобілізували десятки тисяч чоловіків. З ракетних та артилерійських батарей познімали зенітників та погнали на передову.

Всім радянським «радникам» незалежно від роду занять довелося перекваліфікуватись. Я став артилеристом. Коли військових радників призначають на батареї або в стрілецькі батальйони, як це мало місце в Ефіопії, це — певна ознака того, що справа перебуває під загрозою. У будь-якій колоніальній (визвольній, міжусобній) війні неминуче настає момент, коли до армії починають призивати чоловіків, незважаючи на ценз освіти й осілість. Тоді на поле битв повертається традиційне військове мистецтво, перед яким ми, переважно, безсилі.

Наша батарея прикривала нафтосховище, збудоване французами близько 1947 року. На нашому озброєнні були 10 зчетверених флотських артилерійських установок «ерлікон» чи то англійського, чи то американського виробництва випуску кінця Другої світової війни. Подавання боеприпасів здійснювалося гідравлічно з бетонних льохів. Створена ще 1917 року класична машина для вбивства — славетна конструкція німецького інженера Бекера — функціонує за геніально простим принципом віддання вільного затвору. За секунду кожна люфа вистрілює кілограм снарядів калібру 20x110 зі швидкістю 404-1200 пострілів на хвилину. А поки що ми

без особливого успіху палили по американських літаках палубної авіації й навіть стратегічних бомбардувальниках. Скільки я тоді «збив» літаків — жах охоплює. Вранці, бувало, прокинешся, а навкруги все засіяно уламками повітряного флоту США. Всі наші дані найретельнішим чином складались у вищих штабах. Якщо вірити зведенням, у В'єтнамі було збито літаків утричі більше, ніж їх налічували Військово-Повітряні сили США. У такому випадку, аналізуючи радянський досвід виконання п'ятирічок за три-чотири роки, американські аналітики дійшли висновку, що росіяни тепер можуть двадцять років взагалі не працювати

Завдання нашої батареї — боротьба з винищувачами-бомбардувальниками «Фантом». На відміну від B-52, «Фантоми» діяли п'ятірками, підходячи до цілей ешелонами на мінімальній висоті. Помітивши курний хвіст пущеної з землі ракети, перша п'ятірка розсипалась навсібіч, а літаки другої бралися за станцію наведення. Підкрилкові касетні установки ракет малого калібру «повітря — земля» були дуже ефективною зброєю. Дощ вибухів накривав вогневу позицію, й ставало не до управління вогнем. Тоді з наших установок стріляли тільки три: моя та ще дві, де стрільцями були старші матроси мого екіпажу.

В'єтнамці доповнили захисні споруди французів досить таки ефективними бомбосховищами. У землю закопували кільце каналізаційної труби й закривали люком. Сховатись у ньому можна було лише одній людині, проте накрити його вдавалося хіба що прямим влучанням. Та ховатися в цих трубах і трястися разом із землею було дуже лячно. Справді, коли сидиш у люльці установки, ловиш у перехрестя літак противника, світ навколо тебе перестає існувати. Натискаєш на педаль вогню і не

чуеш власних пострілів, не те що розривів ворожих ракет. Зникає страх, залишається тільки азарт.

Ми вели здебільшого загороджувальний вогонь, щоб примусити «Фантоми», які підлітали до цілі по складках місцевості, підніматися над цією стіною вогню й таким чином потрапляти в зону дії ракет «земля — повітря». Будь на те моя воля та якісь технічні можливості, я сам би навів, нарешті, американців на ці нафтоховища.

У нас, моряків, не залишалось жодних ілюзій з приводу цієї бійні задля торжества комунізму в усьому світі. Флот завжди був найреволюціонізованішою частиною радянського суспільства, ми ж ходили в закордонні плавання й могли побачити вигоди «загниваючого» капіталізму. Проте випадків переходу на бік противника у В'єтнамі не помічалось, зважаючи на відсутність таких можливостей та прямого контакту з противником.

Зізнаюсь, мені було шкода бідних тубільців, зраджених своїми американськими «друзями». Бойові дії в 1972 році, які майже привели американців та південнов'єтнамців до перемоги, зненацька було перервано. 27 січня 1973 року Генрі Кіссінджер підписав у Парижі угоду фактично про обмін кількох сотень військовополонених американців на цілий Індокитай. У 1945 році США визнали «В'єтмінь» на п'ять років раніше, аніж Китай і СРСР, посприявши тим самим розв'язанню багаторічної кривавої бійні. Тоді вони потребували союзника проти Японії. Тепер коло замкнулось. Америка покинула своїх союзників напризволяще. За одну ніч комуністи розстріляли в Сайгоні більше тридцяти тисяч чоловіків та жінок. Причому приводом для розстрілу міг стати моторолер або американські черевики на ногах.

А в нас настав час роздавання нагород. Процедура була досить оригінальна. На сто чоловік видавалося два

ордени Леніна, два — Червоного прапора, п'ять медалей «За бойові заслуги». На відміну від в'єтнамських, «свої» нагороди вручали без свідків, щоб уникнути неминучих «розбірок» і заздощів. Насправді ж нагороджували, як завжди, аж ніяк не по заслугах. Як колись скаржився герой роману «Вінтерспельт»: «Ну, дадуть мені на батальйон скільки-небудь залізних хрестів. Кому я їх дам? Командирам взводів, унтер-офіцерам, ну, кулеметникам, якщо залишаться».

Так от, ця німецька система була ще відносно справедлива, хоч я тоді свято вірив, що де-де, а в звичайній німецькій армії до нагород представляли за конкретні заслуги. Тепер залишилося вірити, що хоч би британськими Victoria й Georg Gross нагороджують не випадково.

За родом занять ми, моряки, приречені на певний професійний героїзм. «Хто біжить з корабля, який тоне, один хрін потоне». Це генералу, командир дивізії нічого не варто уникнути долі своїх підлеглих — його штаб зазвичай перебуває за кілька десятків кілометрів від лінії фронту, адмірал же ризикує піти на дно разом з усім екіпажем.

У нашому екіпажі був хлопець, що більше за всіх заступував на орден.

Ми вивантажували селітру в тюках за допомогою суднових вантажних стріл. Коли черговий підйом завис над трюмом, оголосили повітряну тривогу. Всі, природно, розбіглися. На причалі та біля бортів судна гриміли вибухи. Розпечені осколки свистіли над палубою, загрожуючи змести все живе. Загорання селітри загрожувало вибухом і загибеллю всім суднам, що стояли біля стінки — найпотужніші вибухи, після ядерних, відбувають-

ся на складах мінеральних добрив. Хлопець, прізвище якого, я на жаль, забув, був єдиний, хто подумав про наслідки. Якщо хтось знає, як повільно працюють корабельні лебідки, уявляє собі, скільки часу йому довелося витратити, перш ніж він завалив кран балки убік і змайнав підвіс за борт. Хлопцеві, як і мені з моєю контузією, довелося задовольнитись медалями. Проте боцман, травмований у стегно (його п'яного в місті збило таксі), як компенсацію одержав орден бойового Червоного Прапора.

Вихід із порту Хайфон американці замінували, й через те там застрягли, крім інших, вісім радянських пароплавів. З них шість із Одеси та два з Ленінграда.

Після кожного бомбардування екіпажі суден вели дружні переговори — переклик по радіо на предмет можливих пошкоджень або людських втрат. Серед інших суден наш пароплав «Бабушкін» виділявся своєю фальштрубою вражаючих уяву розмірів. Ленінградці до нас так і зверталися «Ей ти, с вядром на трубе!» Тільки поспілкувавшись із справжніми кацапами, я зрозумів, що моя, здавалось би, бездоганна російська мова не є зовсім російською. Нас, «хохлов», упізнавали одразу й скрізь. Навіть в'єтнамці.

У Хайфоні був єдиний ресторан для іноземців, Ситуація чимось нагадувала Мурманськ часів Другої світової війни, коли туди приходили союзницькі конвої. З тією істотною різницею, що діти не юрмилися біля входу, а чекали відвідувачів за рогом, щоб не потрапити на очі місцевій поліції. Ми виносили по буханцю хліба під полю бушлату.

Хлопчята швидко ділили його товстою ниткою, кланялись і миттєво розбігалися. Місцеве «ГПУ» контак-

ти з іноземцями, навіть союзниками, не вітало. Поставання в'єтнамського населення залишало бажати кращого: його продуктивний пайок складався з нешлифованого рису й рибного соусу. Соус виготовлявся шляхом бродіння рибних відходів і смердів, як і належить гнилій риби.

Специфічною рисою в'єтнамського характеру я назвав би відсутність індивідуалізму, домінування колективізму. Трохи розуміючи мову, можна було помітити, що навіть у повсякденних розмовах слово «В'єтнам» повторювалося надміру часто. Дивним чином у в'єтнамців колективізм уживався з підприємливістю. Загартовані випробуваннями, вони виявляли наполегливість у досягненні будь-якої мети. Побачивши у вас у руках долар або навіть донг, в'єтнамець міг пройти слідом не один кілометр і все одно запопасти його. В'єтнамці використовували нас, але нам до кінця не довіряли. Взагалі на сході, порівняно з «простодушними» азіатами, білих людей заведено вважати хитрими й підступними. Подейкували, що за нами стежать повсякчас. Особисто я, за незначністю власної персони, цього не відчував, але генерала Лавриненко «опікали» відкрито.

Польський дипломат Ян Галицький розповідав таку історію. Коли ще в 1956 році він, проїздом у Лаос, висадився в аеропорту Сайгона, йому, незважаючи на дипломатичний паспорт, запропонували заповнити багатосторінкову анкету. Галицький присягався, що нічого подібного ані до, ані після йому читати не випадало. В анкеті бездоганною французькою мовою ставилося безліч запитань стосовно не лише самого дипломата і його дружини, а й прямих предків з кількох поколінь. Запитання стосувалися освіти, починаючи від школи,

всіх колишніх місць роботи, всіх випадків перебування за кордоном... і дівочих прізвищ усіх бабусь їхнього подружжя. Ознайомившись із анкетною, Галицький старанно вписав в кожен рубрику стереотипну відповідь «Not your business» (не ваша справа). Приймаючи документ, чиновник сайгонської адміністрації хитро поглянув на нього, вишкірив у посмішці зуби й поставив печатку.

Обстоючи на словах ідеологію інтернаціоналізму, Північний В'єтнам насправді залишався вірним учню Хо Ши Міна, затятого націоналіста, який у расовому питанні не робив винятків навіть для французів. Я на власному досвіді переконався, що навіть після кількох десятиліть після того, як французи залишили цю країну, освічені в'єтнамці ще цілком вільно володіли французькою мовою.

Після багаторічних поневірянь по всіляких країнах третього світу, в мене склалося враження, що саме французи були найгуманнішими з-поміж колонізаторів. Вони активно розповсюджували власну культуру, втягуючи в такий спосіб на орбіту інтересів метрополії найосвіченіших тубільців. Активну місіонерську діяльність вела й католицька церква. Англійці досягли в цій сфері швидше зворотних результатів. У дев'яностих роках нашого сторіччя архієпископом кентерберійським став пакистанець, наступним буде, напевне, зулус. Жінок-мусульманок охоче вербують на кораблі Royal Navy (Королівський військово-морський флот), для них створено навіть спеціальну уніформу, в наборі якої замість купальника, за індонезійським зразком, запроваджено спортивний костюм. До речі, щодо статевої рівноправності на військовій службі: тільки у французькій армії

жінки-офіцери з парадною формою (спідницею) поруч із сумочкою носять і палаш. Хоча для них я запропонував би ножиці Далілі.

А втім, навіть добре володіючи французькою, познайомитися з місцевою жінкою було практично неможливо. Щодо цього діяла драконівська постанова: звинувачених у зв'язках з іноземцями й перелюбстві відправляли на виправні роботи. Якщо в момент скоєння злочину чоловік звинувачуваної перебував на фронті, дружину могли й розстріляти. Тому день у день ресторан заповнювався виключно чоловічою кампанією. Це було досить оригінальне видовище, особливо коли, враховуючи, що більшість відвідувачів були українці, оркестр починав награвати — «Ти з мене підманула, ти з мене підвела».

Якось ми вирішили покуштувати місцеву національну страву. У меню російською, французькою та в'єтнамською мовами було написано «Печеня пов'єтнамському», та для особливо недовірливих в дужках роз'яснення: картопля з м'ясом. Замовили. Через кілька хвилин офіціант приніс велику тацю, на якій під металевим ковпаком парували розкішні шматки соковитого м'яса. Випили, поїли, знову випили. Почали ділитися враженнями, погляди розійшлися. Одні стверджували, що це баранина, інші — козлятина. Щоб з'ясувати істину, я запросив офіціанта. Трохи володіючи французькою мовою, запитав: «Dis-moi, s'il te plait, ce mouton?» (скажи мені, це баран?). У відповідь почув ламаною, проте російською мовою:

— Ні, товаліся, ето гав, гав.

За столом запанувала тиша, проте добре здобрена горілкою «гав-гав» нормально засвоїлась у шлунках.

Порівнюючи в'єтнамський досвід з китайським, слід визнати, що маоїстське керівництво явно погарячкувало зі скасуванням багатоженства, принаймні в армії. Проживати в гарнізонах там дозволяється тільки сім'ям офіцерів рангом не нижче полковника, а тривалість відпустки офіцера Національно-визвольної армії Китаю — лише 10 діб на рік, щоб не вистачало часу для ідейного розкладання. Та марно. Один полковник примудрився на дозвіллі навіть зліпити найбільший у світі чайник. Я бачив його фото.

«Десять років війни промайнуло, як один помах вій», — Хо Ши Мін явно лестив жіночій частині Північного В'єтнаму. У своїх сірих та темно-синіх спецівках, з незмінними велосипедами, в'єтнамки викликали швидше співчуття, аніж симпатію.

А водночас їхні емансиповані одноплемінниці в Південному В'єтнамі роз'їжджали на моторолерах у яскравому тайванському й гонконзькому ганчір'ї і були доступнішими. Щоправда, це мало й негативні наслідки. Якщо вірити американській пропаганді, поширення венеричних захворювань 1972 року досягло рівня 700 випадків на 1000 повій. Проте після встановлення в Південному В'єтнамі влади комуністів ті, хто вцілів або не встиг утекти, хутко мусили перевдягнутися в сірі спецівки та пересісти з моторолерів на велосипеди.

За часів війни з «В'єтмінем» співробітниця громадської служби французької армії, які мали охороняти моральний стан експедиційного корпусу, провідували всіх «нга-ке» призивного віку (тубілок, які годились у співжителки) й вели з ними розмови щодо моральних принципів. Тільки сенегальці, як правило, забирали з собою

назад до Африки всіх дітей від різних матерів, якими вони обзаводились у В'єтнамі.

Єдиною сферою, де неформальне статеве спілкування залишалось ще можливим, були громадські туалети. Коли в Хайфоні я присів над знайомою з дитинства дівочкою, увійшла в'єтнамка й, чемно вклонившись мені, присіла поруч. Як обпечений, я вискочив назовні, але жодних роз'яснювальних написів, або знаків на туалеті не виявив. Тоді у В'єтнамі не було заведено поділяти місця загального користування на чоловічі, жіночі й для начальства. Те саме було й у Кореї та Китаї.

Проте у В'єтнамі я почувався людиною не лише антропологічно, коли з висоти своїх ста сімдесяти двох сантиметрів був на голову вищим за увесь базарний натовп, а й у фінансовому розумінні. За день я отримував вісім донгів, тоді як пляшка «Столичної» коштувала чотири, відповідно місцева горілка «Ламой» коштувала півтора донга. Але пити її ризикували хіба що схильні до суїциду. Під час наливання в склянку рідину вкривала пляма сивушних масел на півпальця завтовшки, а влити її в себе можна було, тільки міцно затиснувши пальцями носа.

Щоранку до борту нашого теплохода під'їжджав на моторолері розсильний з ресторану і починав вигукувати:

— Товалися, у меня все есть!

Моторолер було обладнано холодильником, тож горілка й закуски приємно освіжались навіть за найдужчої спеки.

Якщо вірити очевидцям, коли я прів, будуючи комунізм, в Індокитаї, буржуазна Індія мала вигляд, як і в часи Афанасія Никітіна, благословенної країни, що купалась у молоці й меду. У Калькуті вечорами все населення міс-

та висипало на вулиці й вмощувалося на дахах будинків, щоб поспати, насолоджуючись нічною прохолодою. Також, порівняно з В'єтнамом, в Індії було що купити. Відомий старий анекдот: якимось, перебуваючи з візитом у Москві в роки товарного голоду, Індіра Ганді звернула увагу на натовп біля однієї крамнички. Перекладач, недовго думаючи, брякнув правду:

- Босоніжки викинули.
- Такі в нас теж викидають, — зазначила Індіра.

Низькі ціни індійських базарів відіграли з моїм приятелем кепський жарт: він накупив собі перед своїм від'їздом купу костюмів, що мали цілком пристойний вигляд, але, потрапивши під дощ, вкривалися синіми плямами по контуру тіла й починали розпускати солодкі благовонні пахощі. Він придбав поховальний одяг.

Зізнаюсь, я так і не спромігся, незважаючи на всю свою цікавість, зібрати хоч якісь відомості щодо військового досвіду в'єтнамців, хоч генерал Лавриненко оцінював офіцерський корпус і рядовий склад як досить підготовлений і готовий для розв'язання поставлених завдань. В'єтнамці воювали, як жили. Тоді я ще не знав, що люди можуть перебувати в плинні війни так само безрефлекторно, як чиновники в конторі. Це прийшло пізніше, на Кавказі. У В'єтнамі ж якимось на батареї мені спало на думку влаштувати перевірку стану стрілецької зброї. Перший же солдат, у чистоті чийого «Калашникова» я був засумнівався, миттєво дав у повітря довгу чергу й переможно вишкірився:

- Цистий, товаліся.

Щоб оцінити прагматичне злиття людини й зброї, треба було повоювати самому. Йдеться про точне знання: що слід і чого не слід чекати від зброї. Сторонні надто вже часто надають їй сакральну цінність.

Ми полишали В'єтнам морем на врятованому нами «Дивногорську». Йшли до Гонконгу на ремонт. Останнє видовище цієї війни — фантазмагорія китайсько-в'єтнамського протистояння в Гонконзькій затоці. Південно-Китайське море славиться масою мілин і скель, деякі з яких виступають із води тільки під час відливу. На спірних островах під час припливу в'єтнамські солдати стояли буквально по горло в воді з національними прапорами в руках. І горе тому, хто впускав або намочував стяг, адже намочений він уже не міг майорити.

На сусідніх мілинах так само, з прапорами в руках, стояли китайці. Якщо ці «спірні території» були такі важливі, чому на них не будували, скажімо, вежі на палях? Відповідь проста: вежі коштують дорожче за людей. Добре розвинене почуття обов'язку давало змогу в'єтнамцям витримувати занижку для них температуру води. Коли я, скажімо, взимку купався на батареї, вода здавалася мені, за чорноморськими масштабами, теплою, але в'єтнамці вилізли з неї, клацаючи зубами від холоду.

«**Покидаючи В'єтнам, я не зарікався на предмет «ніколи більше», але відтоді воював лише під власним штандартом, за діло, яке вважав правим. Випадок для цього надався аж через двадцять років.**»

Дивним чином доля знову звела мене з в'єтнамцями через багато років по війні. До кінця сімдесятих — початку вісімдесятих років досить багато в'єтнамців кантувалось у всіляких вузах України. У благословенні роки застою кожний студент намагався щось продати.

В'єтнамцям, зважаючи на відносну недоступність для них ринків далекосхідного ширвжитку, продавати було особливо нічого.

Тоді в моду входило карате. Той, хто мав до цього хоч якісь задатки, кинувся викладати вет-во-дао — доморослий сільський різновид карате. Для іміджу інструктор вигадував собі бойову біографію «спецназівського розливу», прагнучи вразити уяву слухачів історіями-«страшилками». Незрозумілим чином із в'єтнамців «легендування» поступово перекинулося на вітчизняних «сенсеїв». Один із них довигадувався до того, що ніби тренувався в Китаї, для чого нелегально переходив кордон. За викладання подібного карате тоді саджали за ґрати, а «перебування в Китаї» було «обтяжливою обставиною».

По закінченні навчання в'єтнамці не дуже прагнули повертатись додому. Більшість осідала, одружуючись на в'єтнамських же робітницях, завезених для роботи на ткацьких фабриках. Частина зароблених, зокрема й педагогікою, грошей належало віддавати своїм старшим. На цьому ґрунті, траплялося, доходило до розбірок. В еміграцію переносились і кланові суперечності. Що залишалось незмінним — то це глибоке презирство до нас, білих.

Безглуздість офіційного кровопролиття робить війну огидною подвійно. Тільки громадянська війна хоча б якоюсь мірою має сенс: ми стикаємося з тими, кого справді ненавидимо, і, якщо поталанить, можемо поразуватись навіть із родичами й сусідами.

Покидаючи В'єтнам, я не зарікався на предмет «ніколи більше», але відтоді воював лише під власним штандартом, за діло, яке вважав правим. Випадок для цього надався аж через двадцять років.

РОЗДІЛ 11

*І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся — поборете!
Вам бог помагає!
За вас правда,
за вас слава
І воля святая!*

Ми вже говорили про інформаційну війну. У Грузії її виграв президент пан Саакашвілі. Ми (добровольці УНСО) цю війну виграли в спілкуванні з місцевим населенням, і не тільки з грузинським.

Ще 1993 року доля завела нас у село Коман. Село велике, багате (було до війни), швидше нагадує містечко. Зазвичай у таких прифронтових містечках грузинського населення не залишалось. Вони або тікали в «материкову» Грузію, або знищувались абхазькими каральними загонами. Але тут переважну більшість населення становили греки — щоправда, з початком бойових дій майже вся молодь емігрувала на історичну батьківщину, в Грецію.

Залишилися літні люди, яких уже жодна війна не могла відвернути від рідних могил пращурів.

Після розміщення нашого підрозділу в селі, на загальних зборах до відома місцевого населення було доведено правила поведінки на підконтрольній нам зоні. У зв'язку з бойовими діями, цивільному населенню заборонялося вільно пересуватись по селу після заходу сонця. У нічний час, із метою збереження порядку, по селу

патрулюватимуть відділи УНСО. У випадках зґвалтувань, пограбувань та інших протиправних дій щодо цивільних громадян на підконтрольній нам території командир патруля має право розстрілювати бандитів на місці.

Минуло три доби. Нас вирішили перекинути в інше місце. Прийшли три ЗІЛи. І тут сталось непередбачуване: біля будинку, де був наш штаб, зібралось майже все населення села. Такий собі імпровізований мітинг. Староста звернувся до мене:

«Українулі, не від'їжджайте. Ми за останній рік перші три дні спокійно жили й спали. Ми для вас щодня теличку різатимемо, цілковито беремо на себе утримання вашого загону. Зрозумійте — приходять абхази, кажуть:

— Чого вдома сидите, чого за нас не воюєте? І б'ють, грабують.

Ми їм: «Ми старі люди, ми греки». Не допомагає. Минулого разу спалили хату старого Стратіона, самого побили, ледь живий залишився.

Приходять грузини, те саме:

— Чого вдома сидите, чого за нас не воюєте?

І знову б'ють, забирають худобу.

Від вас ми отримали захист і спокій.

«Українулі, не від'їжджайте. Ми за останній рік перші три дні спокійно жили й спали. Ми для вас щодня теличку різатимемо, ми цілковито беремо на себе утримання вашого загону.»

Перетворюватись на елінський гарнізон не входило в наші плани. Та й, як кажуть в одному грузинському прислів'ї, «кролик, що не хоче перетворюватися на

яструба, йде на хутрянну шапку». Або українське — «Крайня хата горить перша».

Кожна війна — це потрясіння, за кожного потрясіння нагору піднімається шумовиння, різний кримінальний набрид. Із чимось подібним нам довелося зіткнутись у Мігрелії. Події розгорталися на стику Гальського та Зугдідського районів, у зоні так званої безпеки. За договором про припинення вогню в цій зоні не мали права перебувати силові структури жодної з сторін. Порядок та безпеку мали забезпечувати миротворчі сили. Та зважаючи на те, що вони склалися з російських збройних сил, які ще не так давно відкрито брали участь у бойових діях проти однієї з сторін конфлікту (Грузії), про жодну безпеку не могло йтися. Російські миротворці, будучи гарантом миру і стабільності в дванадцятикілометровій зоні безпеки, не тільки не забезпечували мир, а зазвичай відкрито підтримували абхазькі бандформування, виконуючи роль прикордонників між Грузією та її невід'ємною частиною. Про підтримку банд-угруповань та інші порушення грузинська сторона не одноразово доповідала керівництву КСПМ та спостерігачам ООН, але, на жаль, не було вжито жодних конкретних дій для припинення злочинів, як чисто кримінальних банд, так і самих РМС.

У вересні місяці я зустрівся в Тбілісі з представником уряду Абхазької Автономної Республіки в екзилі. Між нами відбулася розмова.

— Сепаратисти за підтримки військовослужбовців миротворчих сил тримають у страху мирне населення, здійснюють на них психологічний і фізичний тиск, тим самим продовжуючи політику етнічних чисток, насильницького вигнання місцевого населення з рідних місць.

Для достовірності моїх слів, пане курінний, наведу лише кілька прикладів:

— Наприкінці серпня 1998 року захоплено в заручники абхазькими бойовиками, з метою отримання викупу, Бесіка Ехваю, 32 років, разом із Таріелом та Ніколом Хубулава. Замордованого Бесіка, якому нелюди викололи очі, переламали ребра, руки, ноги, кастрували, а потім зарізали ножом, передали родичам у жовтні 1998 року.

— 14 лютого 2000 року до мешканки села Дихазурга 75-річної Тавели Міхая під'їхала автомашинка «УАЗ» з написом «МС». Військовослужбовці вимагали погодувати їх. Отримавши відмову, спричинену відсутністю продуктів, миротворці стару розстріляли.

— 28 лютого 2000 року, близько половини десятої ночі, абхазькі бойовики на автомобілі «УАЗ» вдерлися на територію села Шамгона Зугдідського району, відкрили вогонь з автоматичної зброї та гранатометів. Було пошкоджено багато будинків, загинула худоба. На щастя, люди не постраждали.

— 15 травня 2000 року о 24 годині в селі Шамгона того ж самого Зугдідського району в зону дії російських миротворчих сил у черговий раз перейшли озброєні абхазькі бойовики з так званого міліцейського посту. Під час спроби угону автомобіля їм учинили опір місцеві жителі. У результаті бандитського нападу було вбито 28-річного Джейрана Хунцарія та 28-річного Роланда Харчилава. Поранено Зазу Какулія. З нападників було вбито бойовика, жителя села Агубедія Очамчирського району Маці Джінджолія.

І це лише невеликий перелік злочинів у так званій зоні безпеки. За неповними даними, починаючи з 1993 року,

в Гальському та Зугдідському районах було вбито 1147 мирних жителів.

Беручи до уваги ваш досвід знищення окремих диверсійно-терористичних банд, пропонуємо розмістити ваш підрозділ у районі Інгури.

З мого боку заперечень не було. Вже наступного дня я з хорунжим Пілігримом та снайпером Крісом поїхав у Зугдіді на рекогносцирування. Сама поїздка варта того, щоб на ній зупинитися докладніше.

Машину, таксі з правобічним кермом, ми найняли у Тбілісі на автовокзалі. Шофер, молодий тбілісець, здавалося, міг їхати по дорозі з заплющеними очима. Він рідко дивився вперед на дорогу, безперестанно балакав з пасажирами, повертаючись до них раз за разом. Мені хотілося пояснити йому, що в цьому нема потреби. Нам буде спокійніше слухати, дивлячись на його потилицю. Але вставити слово було непросто. Тоді я пересів до нього на переднє сидіння, але допомогло це слабо. Він почав крутити головою на всі боки, намагаючись охопити увагою одразу всіх пасажирів.

Дорога була густо засіяна камінням, джип перекошувало то направо то наліво, підкидало вгору. Коли повороти стали крутіші, а швидкість так і не впала нижче за сто двадцять кілометрів, я, майже видушуючи ногами підлогу машини, почав шкодувати, що взагалі сів у неї.

Перший міліцейський пост, який намагався нас зупинити, ми проскочили, як блискавка. З другим було так само. На третьому нас уже чекали, навіть розтягнули колючку на дорозі. Зарипіли гальма. До нас підбіг розлючений міліціонер, озброєний автоматом. Його зустріла затиснута в руці водія купюра в п'ять ларі. Засовуючи в кишеню пожмакану п'ятірку,

правоохоронець, миттєво, змінивши гнів на милість, запитав:

— Чого не зупинилися на першому посту?

— Якби я зупинився на першому посту, то ти тут нічого не отримав би.

Логіка нашого водія виявилася настільки переконливою, що міліціонер взяв під козирок і вже примирливо буркнув:

— Дорога дуже погана, як брата прошу, їдь обережніше.

Перекусивши по дорозі чудовими мігрельськими хачапури, ми вже без пригод дісталися Зугдіді.

У місті зайшли в представництво держбезпеки. Місцевий офіцер МДБ ввів нас у курс справи. Гальський та Зугдідський райони розділяє річка Інгури, що фактично становить собою природний кордон між окупованою частиною Абхазії й Грузією. Раз на місяць у містечко Анаклія, розміщене в Грузії, переходять через Інгури жителі сіл Гальського району з метою отримання невеличкої матеріальної допомоги, яку їм виплачує уряд Грузії. Останнім часом було вже три випадки нападу на селян з метою відібрати ці копійки.

Що характерно, всіх пограбованих без жалю вбивали. Цей факт дає підставу думати, що серед нападників є один або й двоє місцевих. Убивають, аби їх не впізнали односельці. Що вдієш, у бандитів не буває національностей.

Ми розмістились у селі Ган-Мухурі. Хлопці жартували — якщо є гетьман, то при ньому гетьманат, якщо султан — то султанат, у нас є курінний, тож наша база буде Ган-Мухурський куріннат.

Дорога з Анаклії проходила вздовж моря, з іншого боку тяглися нескінченні болота, густо порослі чагарниками. Ідеальне місце для засідки.

Бандити явно не були професіоналами. Вже через вісім днів вдалося вирахувати їхню базу. Вони отаборились у колишній російській військовій базі. Точніше, в тому, що від неї залишилось. Росіяни, коли забирались додому, зруйнували все, що тільки могли. Що не змогли забрати з собою, розбили арматурними прутами, як, наприклад унітази, рукомийники, вікна, а всі будівлі було підірвано тротилом. Дивлячись на ці руїни, я завжди згадував Гонконг — 1971 року я мав задоволення побувати там.

Англійцям він дістався в оренду, як богом забутий лісистий острівець, через 99 років китайці отримали величезний мегаполіс, майно, оцінюване в сотні мільярдів доларів. Росіяни залишають про себе інші пам'ятники. Щоб зробити тепер ці землі придатними, наприклад, для баз відпочинку, треба вкласти величезні кошти, прибрати сотні тонн уламків бетону, покручену арматуру, подекуди трапляються й протипіхотні міни.

Маючи інформацію про можливу причетність до банди когось із місцевих, ми встановили спостереження за виходами з села. Патрулями блокували зону можливої дії банди. Сподівання справдились на шостий день. Від села в напрямі руїн військової бази йшли двоє місцевих селян. Кожен тримав у руках по дві великі сумки, напевне, з харчами. Ми вели спостереження за руїнами, але досі не знали точно, де саме розташувалися бандити.

Постачальники харчів наблизилися до руїн військової крамнички, розміщеної посеред бази. Один з них подав умовний сигнал — двічі крикнув пугачем.

Одразу пролунали два постріли з ПБС (приладів безшумної стрільби). Обох носіїв було ліквідовано. Ми на-

близилися впритул до руїн крамнички. Нам вдалося передбачити дії свого невидимого противника — не дочекавшись своїх постачальників, спостерігач уперше за ці довгі години визначив себе. Висунув голову у вікно — й одразу ж здобув бронейну кулю. Є! Кріс зробив свою роботу й поступився місцем Папаю. Той уже підготував «муху» до пострілу — відкрив задню кришку й розсунув труби до упору. Передня кришка одразу ж відкрилась, запобіжна планка з діоптром та мушкою стали вертикально. «РПГ» був готовий до роботи. Папай мав зробити постріл в умовах обмеженої видимості на відстань до 60 метрів. Пригадавши його останню гастроль на дорозі Галі-Чибурхенджі, всі напружилися. Він прицілився через мушку над склом і торцем запобіжної стійки й натиснув на спусковий гачок.

Залишаючи позаду себе курний слід, підвиваючи реактивним двигуном, до цілі пішла граната. Вона пірнула в вікно та розірвалась у кімнаті знищивши другого бандита.

Гуркіт від вибуху гранати в кімнаті відіграв роль вибуху порохового льоху на лінкорі. Бандити кинулися тікати. Їх залишилось четверо. Та, тікаючи від одного вогню, напоролись на інший. Сет та Еней поклали їх одиночними пострілами.

«От і все, немає Біла.

Жадність Біла загубила» —

промурмотів тихенько Кріс, любовно погладжуючи снайперську гвинтівку.

Залишалось найне приємніше — прочесати руїни, щоб остаточно поставити крапку над «і» в цій справі. Завдання не з легких. Загальне правило — кути будівель треба обминати, тримаючись якнайдалі від них. Цим

ви застережете себе від раптового нападу противника. Під час прочісування цих руїн всім треба триматися на відстані прямого бачення один одного та візуально контролювати безпеку один одного. Сходитися занадто близько теж не раджу, щоб не загинути всім одразу від гранати або автоматної черги. Необхідно прочесати всі провулки почергово, не розбрідаючись — хто відстане, має всі шанси загинути.

«**От і все, немає Біла.
Жадність Біла загубила**» —
**промурмотів тихенько Кріс, любовно
погладжуючи снайперську гвинтівку.**

Щойно виявляємо бандитів, діємо за принципом вовчої зграї — відсікаємо противника по одному від загальної маси й знищуємо одного за одним. Заганяємо противника в укриття й знищуємо гранатами. По можливості перебігати треба руїни по верху та стріляти вниз, але так, щоб противник був праворуч від вас — стріляти зручніше з правого плеча. Точно так прочісуйте траншеї — ідіть по верху траншеї, тримаючи її під правою рукою.

Почавши зачистку, в одній із руїн виявили вцілілого бандита. Не висовуючись за двері, він вистромив автомат і запустив довгу, на півріжка, чергу всліпу. Схоже, бандити не утруднювали себе прицілюванням. Більшість із них розглядали стріляння чергами як засіб психологічного впливу. Цілитися починали, тільки переходячи на одиночні постріли.

Цього останнього хотіли взяти живим. Але, оточивши руїну, почули постріл. Виявлений нами бандит виявився місцевим. Бути виданим родичам убитих одно-

сельців, напевне, була для нього страшніша за миттєву смерть. Пострілом під підборіддя він зніс собі півчерепа.

За весь час нашого подальшого перебування в «Ган-Мухурському куріннаті» не було більше зафіксовано жодного бандитського нападу.

Наше перебування в «куріннаті» завершилося воістину грандіозною суперечкою між Устимом і Крісом. Було це так. Наближався день народження хорунжого Пілігрима. Курінний Устим разом із Сетом рушили в Зугдіді купити подарунок. Що можна подарувати воїнові, та ще й на Кавказі? Звичайно ж, кинджал. Знайшли, купили, залишилося зробити пам'ятний напис. Відшукали ломбард, а в ньому відповідний пристрій.

— На жаль, батоно, зараз нема електрики. Відновлять години за дві. Погуляйте, а за пару годин заходьте, все буде зроблено, — сказав нам господар.

Випили на базарі по келиху «кахетинського», повернулися до ломбарду. Ще було зачинено. Потинялися біля магазину. До нас підійшов міліціонер.

— Добрий день, батоно, ваші документи.

Треба зазначити, що на відміну від смаглявого курінного русявий Сет мав типове обличчя жителя «Валдайської височини». Побачивши посвідчення українського офіцера, грузин вибачився, але запитав, показуючи пальцем на Сета:

— Для чого русака з собою тягаєш?

— Та це полонений, хочу в ломбард здати, — відповів жартома курінний.

— У ломбарді не візьмуть, на базар веди, там чечени куплять.

Сет жарт зрозумів, тому й промовчав.

На другий день відзначали день народження. За статутом УНСО вживання алкогольних напоїв під час бойових дій заборонено, тож це був виняток, до якого готувалися заздалегідь. Потягнули жереб — кому стояти на стійці, й почали готувати на стіл. Стіл накрили на вулиці, в кращих традиціях — «ой під вишнею, під черешнею». Після кількох годин застілля й виникла суперечка між Крісом та Устимом. Причому щодо двох питань одразу: чи проб'є куля з ТТ носовичок, що лежить на піску (Устим — так, Кріс — ні), та чи проб'є куля ПМ каску зразка 1943 року (Устим — так, Кріс — ні). Дослідні стріляння закінчились вничю, бо жодна з куль болгарського виробництва (зі свинцевою серцевиною) каски не пробилла, але куля з ТТ прострілила білосніжну хустку Устима. Рута підняв її й, тримаючи обіруч, як простираadlo чеченської молоді, показав дірку Крісу. Це було вже занадто, й збуджені суперечкою панове офіцери, які до того ж були добряче напідпитку, відкрили по хустці вогонь так, що від надульного полум'я почала тліти тканина. Якщо в вас коли-небудь стріляли з двох ТТ двоє п'яних із відстані чотирьох метрів, ви повинні знати, як у цьому положенні лунає звук пострілу. Рута стояв непорушно, навіть не дихаючи, до останнього пострілу, і лише переконавшись, що набой закінчилися й затвори залишились у задньому положенні, кинув тліючу хустку й підійшов до столу.

— Ну в тебе й нерви! — у захваті вимовив Кріс.

— Які нерви, перехилиючи склянку чачі, відповів Рута.

— Пішли ви всі, снайпери, я просто боявся поворухнутись.

Через три дні ми виходили на нову акцію. Враховуючи побажання наших грузинських побратимів, треба було покарати абхазький міліцейський пост, який вчи-

нив 15 травня 2000 року напад на грузинське село Шмагону. До речі, з нами був поранений у тому нападі Заза Какулія.

Розповідає поручник Пілігрим:

Збиралися на базі грузинських партизан. Почистили зброю, повечеряли, дощ не вщухав. Коли добре стемніло пішли на вихід. Частину дороги проїхали на машинах з вимкнутими фарами. Вивантажились біля якогось двору. Заховались від дощу під дах. Двоє грузинів пішли на розвідку.

Коли повернулась розвідка, розповіли, що через дощ досить сильно піднявся рівень води. Грузини трохи посперечались відносно місця переходу річки й нарешті всі рушили. Підійшовши до річки, ми побачили досить істотну різницю із тим, якою ми форсували її раніше. Заза порадив, як краще переходити — по двоє, міцно обнявшись. Так перейшла перша пара грузинів. Пішла друга пара грузинів. Їх помітно зносило течією.

— Переходжу я з Пілігримом, — згадував пізніше Каскадер. — Ледь переставляємо ноги, підтримуючи один одного. Чути, як під водою течія перекочує через наші ноги каміння. Головне не впасти. Течія слабшає, виходимо на берег. Ззаду підходять побратими. Дощ вщухає.

Курінний був із ручним кулеметом, тому йшов один. Щоправда, його підстраховував Сет. Коли вода піднялася вище (згадайте фільм «А зорі тут тихі» — ну, вам буде по пояс, дівчата), Устим вилаявся й сказав: «У 47 років воно мені треба?» Та ззаду почув слова Сета: «А я вам, пане курінний, заздрю. Хотів би сам мати можливість у ваші роки з кулеметом у руках переходити вночі холодну річку». Це всіх трохи збадьорило.

Добрались до місця засідки. Намічалась масштабна операція. Одна з груп, із базуками майора Гервасі, висунулася ще раніше й зайняла позиції, щоб обстріляти абхазський блокпост і штаб. Наша група й ще одна осіддали дві дороги з метою не допустити допомоги абхазському блокпосту з боку російської бази.

Почало світати. По небу поповзли синьо-білуваті хмари. Дрібна вогка мрячка перетворювалась на туман, а він змочував нам спину.

Ші-і-ів — засвистіло ліворуч на відстані півтора-два кілометри, і — бу-бух розлігся вибух.

Ду-ду-ду — твідповів важкий кулемет. Та-та-та — підтримали його кілька автоматів. Та одразу все стихло. Очікуємо маневрену групу росіян. Гранатометники приготувались «мочити» бронетехніку. Цікаво, кому доля підкине здобич — нам чи сусідам. Минуло 20 хвилин. Напруження наростає, а в повітрі тиша. Добре, що хмари повністю затягли небо — удару з повітря не буде. Та зайвий раз випробувати долю не варто.

Порадившись із Крісом та Зазою, прийняли рішення зачекати ще півгодини та відходити. Чекали не півгодини, а майже годину, на дорозі нічого не змінилось. Гранатомети ставляться на запобіжники, відходимо. Проїшовши через кілька спорожнілих дворів, заходимо в будинок. Точніше, під будинок. Його збудовано, мабуть, ще перед початком війни. У нього так і не поселились. Єдине, де видно результати життєдіяльності — це під будинком. Стоїть старий диван, кілька табуреток, стіл, сервант із деякими кухонними причандалами. Заховавшись від дощу, обсервуємо навсібіч через вікна бійниці.

— Хлопці, одразу не стріляйте, будуть наші підходити, — попереджає Заза.

Еней розклав диван і вже хропе. Починає пробирати холод. Крім відтискається на кулаках — гріється. Він завжди дуже уважно ставився до підтримання своєї спортивної форми — відчувалася загартованість колишнього капітана Військово-повітряних Сил. За деякий час вологість та холод піднімають навіть Енея. Він встає і з шумом підскакує та присідає на місці. З боку, де стоїть Пілігрим, захиталися кущі. Він подав сигнал. Підійшов Заза. За секунду з-за кущів з'явився Зура. Прийшовши, розповів про перебіг подій на інших «фронтах».

На абхазькому блокпосту один снаряд розірвався біля бліндажу, другий влучив у пліт. А русаки, напевне, «забили» в таку негоду їхати їм на допомогу. Все, наші вже відступили. Я прийшов по вас.

Після цих слів почали збиратися для повернення на базу. Заза видерся на металеву електричну опору — в нього чомусь пропав телефонний зв'язок — і намагався дотелефонуватися додому.

— Ало! Деда (мама — груз.)! — чулося згори.

Вирушили. Покинувши будинок, відходили тим самим шляхом, що й прийшли. Через огорожу, горіховим садом, перейшли в другий двір. Знову горішник, переходимо обережніше — в одному з двох будинків жили люди. Перетнули дротяну огорожу, через кукурудзяне поле вийшли на дорогу. Певний час ішли повільно, але згодом знову зникли в кукурудзі. Все. Позаду залишилася галявина з огорожею та двома брамами — на вході та виході. Перебігли кладкою через невеличку річечку, ще одна галявина, за кущами — Інгурі. Переходимо знову попарно, але в іншому місці. Тут ненабагато, але глибше. Посеред річки перед Каскадером і Пілігримом течія зносить Тенгіза, який спробував перейти сам. Українці роблять ривок і Пілігрим хапає грузина.

— Дякую, хлопці, — дякує на березі рудий Тенгіз, — я вже думав, що потягне вниз.

— Чому сам переходиш, чіплявся б до когось третім.

— Та, розумуєш, біджо, я думав, що з «пардпледом» (наплічник, у якому переносять стрільна до гранатомета) і автоматом я тяжкий. А тут, бачиш, глибше, вода аж по груди, почало зносити.

Збоку залишався російській блокпост. Відстріляли по ньому залишки боеприпасів. Хай знають, що не вдома в Рязані.

Входимо в село. Українцям цікаво було спостерігати реакцію людей на появу партизанського загону — вся справа в тому, що реакції не було ніякої. Якщо зустрічалися знайомі, то віталися, якщо ні — то зовсім жодної реакції. Хтось жене корів. Хтось займається господарством. Хтось просто сидить біля брами на лавочці й покурює, не звертаючи уваги на озброєних людей. Ніби косарі ідуть з поля з косами чи лісоруби з сокирами.

Місцевість перенасичена озброєними людьми. Війна не сприймається, як щось незвичне. Це нагадувало сорокові роки в західній Україні. Партизанська війна УПА настільки специфічно сформувала світогляд місцевого люду, що навіть зараз, у наш час, у гірських карпатських селах можна цілу ніч на вулицях стріляти, а вранці міліція не знайде жодного свідка. Нічого не бачили, нічого не чули.

На нашу базу (куріннат) нас відвозили союзники — грузини Малиш і Шіо. Дощ нарешті закінчився. Дорога була вже достатньо знайома. У кожному селі, яке ми проїжджали, була одна й та сама картина — гурти чоловіків, які курили, говорили про важливі справи, зрозумілі тільки їм самим. Через дорогу бігали свині, брудними рилами щось вишукуючи в калюжах.

Під час поїздок українці з грузинами, в розмовах, тісніше знайомились. Спочатку з'ясовували, хто звідки, чим займається, пробували завчити по кілька фраз із мови союзників-співрозмовників. Але позаяк грузини відрізнялись особливим інтелектом, то лише Пілігрим запам'ятав одну мігрельську лайку «оле рех», яку чомусь на прохання Малиша та Шіо українці мали сказати їхньому начальнику Зазі.

Боже збережи, щоб ви подумали, що ці хлопці розумово неповноцінні. Відзначалися вони особливим інтелектом тому, що коли почав формуватись їхній інтелект — умови були особливі. Війна йшла, панове! І не просто війна, а геноцид. У той час, коли їхні однолітки в Україні ходили в кіно чи зоопарк, вони бачили, як горять їхні оселі, як вбивають, ріжуть їхніх батьків, братів. Вони провоювали майже десять років, і єдине, чого навчилися — убивати.

А ув'язались у ту бійню взагалі дітьми, вийшовши з неї дорослими. Що вони знали поза війною? Життя ж багато в чому виявилось складнішим за війну.

І війна їх не відпустила, або мирне життя відштотнуло. Почавши воювати в тринадцять-чотирнадцять років, вони на деякі життєві питання дивилися очима тринадцяти-чотирнадцятилітніх хлопчиків.

— Скажи оле рех Зазі, це дуже хороший комплімент для будь якого чоловіка-воїна — говорив Шіо під веселий сміх Малиша.. — Заза дуже зрадіє, якщо йому це сказати.

Отак вони жартували над українцями. Може, й примітивно, здається вам. Але вони, і ми, і всі ті, хто пройшов війну, жили в ситуаціях, коли вибір ставився категорично — бути чи не бути. І часто бути — означало смерть.

Смерть ушляхетнює. І ця шляхетність відрізняє їх від тисяч ровесників, що живуть ніби в іншому вимірі, в іншому світі. Змагаються за матеріальні багатства, хочуть щось купити, щось продати, кудись поїхати, накопичити грошей, щоб потім прогуляти їх у кав'ярнях і ресторанах, витратити в казино та на лярв. У цей час наші знайомі Малиш та Шіо по-своєму відновлюють справедливість на невеликому шматочку рідної землі.

База за час відсутності нашої рейдерської групи жила своїм буденним життям. Хіба що за відсутності друзів, які були на виході, в інших читалося німе запитання в очах: як вони там? По поверненню обов'язково збирались усі разом і активно обговорювали виходи. Побратими ділилися враженнями, зауважували помилки. Дії кожного члена команди розбиралися аж до дрібниць. Тому навіть ті, хто цього разу не ходив, достеменно знали про кожний рух побратимів та союзників, й була надія, що вони не наступлять на граблі, на які вже хтось наступив.

На що курінний зазначив: «Краще двічі наступити на дорослі граблі, ніж один раз на дитячі». Майже всі розсміялися. Так закінчувалися «розборки польотів» — жартами й веселим сміхом. Ми були молоді і тілом, і душею. Ми жили, ми сміялись. Не біда, що декому потрібно було пізніше пояснювати додатково, що дорослі граблі б'ють по голові, а дитячі — по яй... у пах.

Настав березень 2001 року. Політична ситуація в Грузії знову змінювалася. З огляду на цілий ряд причин нам довелося залишати Картлі. Та ми залишали тут, на цій політій нашою кров'ю землі, свої серця. Ця країна стала нам другою батьківщиною, ми їхали з твердою надією — ми повернемося, повернемося, щоб перемогти.

ЕПІЛОГ

Створена Президентом Грузії Комісія, спираючись на здобуті в результаті довгої й тяжкої праці солідні й переконливі матеріали, довела, що під час конфлікту в Абхазії мав місце геноцид та етнічна чистка щодо місцевого грузинського населення. Що кваліфікується міжнародним правом як злочин проти людства.

Слідством вже переконливо визначено більше 20 організаторів і натхненників цього злочину, більше 800 безпосередніх виконавців, руки яких забруднено кров'ю мирних грузинських жителів.

У результаті багаторічного розслідування, спираючись на незаперечні дані, викладені в цій книзі, доведено, що абхазький конфлікт не виник нізвідки, він не був і не є викликаний тільки етнічними мотивами. Це був заздалегідь добре організований та ретельно підготований владою Росії військовий конфлікт — змова проти незалежної Грузинської держави, який здійснювався озброєними й організованими ними абхазькими сепаратистами та безпосередньо російськими збройними силами.

Незважаючи на зусилля озвірілих сепаратистів, вони не змогли підкорити своїй ідеології всіх абхазів. Встановлено безліч фактів, що підтверджують, як істинні сини Абхазії переймалися бідом грузинів і людей інших національностей, рятуючи їх від лютої смерті та знущань, щоразу ставлячи під загрозу своє життя й життя своїх рідних. Що особливо вражає, часто біженці були для них абсолютно незнайомими людьми. Таке саме ставлення переважало й у грузинських солдатів до простих абхазів.

Під час боїв біля села Ахалсопелі я спостерігав такий випадок. Взявши з боєм позиції абхазьких бойовиків, ми виявили там пораненого в обидві ноги кулеметника. Це був зовсім молодий, до смерті переляканий хлопчина. Коли до нього підійшов майор Вахтанг Кілаурідзе, абхаець, затуляючись руками, попросив:

— Не вбивай мене, брате.

Вахтанг нахилився, взяв його на руки і сказав:

— Як гірко! Потрібна була війна, щоб ти зрозумів, що ми брати.

Після чого він іс його в безпечне місце. Через деякий час хлопчину переправили в шпиталь у Хацеру.

Озвірілі сепаратисти не змогли підкорити своїй ідеології всіх абхазів, не змогли нацькувати один на одного два братні народи. Це породжує віру в те, що настане час, коли абхази й грузини знову зможуть жити разом в одній державі, традиційно, як брати. Рядові абхази самі вимагатимуть покарати Ардзинбу й його однодумців за те горе, яке вони принесли Абхазії, її народу і, в першу чергу, історично — культурній і генетичній єдності грузин та абхазів.

— Не вбивай мене, брате.

Вахтанг нахилився, взяв його на руки і сказав:

— Як гірко! Потрібна була війна, щоб ти зрозумів, що ми брати.

Світова історія не знає прецедентів повернення мирним шляхом територій, відібраних силою зброї. Тому в нашому випадку не треба плекати надії безболісно повернути Абхазію в лоно матері-Грузії та забезпечити місцевому грузинському

населенню безпечне життя. Відновлення історичної законності й справедливості можна досягти, лише розумно використовуючи силові методи, але не так, як це робить Росія в Чечні. Абхазький народ у своїй більшості не поділяє політики абхазьких сепаратистів. Для відновлення братерських стосунків між абхазами й грузинами мають бути широко використані методи народної дипломатії.

Історичні шляхи розвитку Грузії й України дуже подібні. Можливо, це пояснює старий анекдот.

Коли Бог ділив між народами землю, до нього підійшов апостол Павло й сказав: «Господи, ти ж дав грузинам і українцям найкращі землі. Їм усі заздритимуть».

— Не заздритимуть, — буркнув Бог. — Подивись, яких я їм сусідів підкинув.

Зараз в Україні, не без допомоги Росії, розігрується карта, подібна до того, як розгорталася подія в Грузії в 1992 році. Маніфестації з прапорами неіснуючої Донецько-Криворізької республіки з двоголовими орлами, вимогами відторгнення Криму та встановлення федеративного устрою з запровадженням російської мови як державної. Як можуть розгортатися подальші події, здогадатись неважко.

Пам'ятаймо! «Війни виграють не тільки солдати. Війну виграє вся нація, об'єднана, згуртована однією метою й однією волею. Той, хто сьогодні краде, грабує свій народ — він не тільки кримінальний злочинець. Він підриває підвалини могутності держави й повинен зазнати покарання, як того вимагає закон». (Акакий Баградзе. Отвергнутый путь. 1995 р., стор.361).

Грузія в цьому розумінні зробила свій вибір — сильний президент, незалежна зовнішня політика, рішуча боротьба з сепаратизмом. Черга за Україною.

Тиск російських імперіалістичних кіл щодо України й Грузії посилюватиметься. Захід (НАТО і Євросоюз) не завжди належним чином реагуватиме на мілітарні дії Росії. Тому нашим країнам залишається рятуватися власними силами. Перш за все — енергетична незалежність, створення в рамках ГУАМ міждержавних військових сил швидкого реагування. Тоді союз України та Грузії може стати тією реальною силою, яка відстоюватиме інтереси колишніх країн соцтабору.

« **Грузія в цьому розумінні зробила свій вибір — сильний президент, незалежна зовнішня політика, рішуча боротьба з сепаратизмом. Черга за Україною.** »

ПІСЛЯМОВА

Юрій Шухевич¹

Українська військова мемуаристика має давню історію. Після 1 світової війни та визвольних змагань 1917-21 років з'явилося багато спогадів учасників тих подій. П'ятитомні спогади Степана Шухевича, «Слідами новітніх запорожців» Бориса Монкевича, «А ми тую червону калину...» Заклинського та багато інших. Було також написано багато спогадів учасників повстанської боротьби у 20-х роках на Надніпрянщині, зокрема такі як «Холодний яр» Юрія Горліс-Горського, «Проти червоних окупантів» отамана «Орла» (Гальчевського) та інші. У міжвоєнні роки виходив спеціальний військово-історичний журнал «Літопис Червоної Калини», де публікувалось багато мемуарного матеріалу.

Карпатська Україна не залишила багато спогадів, бо незадовго після закінчення боїв на Закарпатті почалася 2 світова війна, і всі вояки Карпатської Січі взяли у ній активну участь. Тому ми знаємо лише один збірник спогадів під назвою «Карпатська Україна в боротьбі», виданий 1940 року у Відні. Роман Шухевич, відомий на Закарпатті як сотник «Щука», підготував рукопис книги «Спогади стрільця», але в буремні 40-50 роки рукопис пропав.

Визвольним змаганням 40-50 років не поталанило. Багато учасників загинуло, друга частина потрапила в табори і не мала можливості викласти на папері все пе-

¹ Юрій Шухевич — син легендарного командира УПА генерал-хорунжого Романа Шухевича.

режите. Дещо було написано за межами України в еміграції — це спогади учасників рейдів з України на захід. Але ці спогади маловідомі українському читачеві, тому цю прогалину постаралися заповнити інші, досліджуючи архівні матеріали МГБ-КГБ вже в наші дні. Були дослідженні і деякі архіви підпілля ОУН та УПА. Але на підставі цих документів писали вже не прямі учасники боротьби, а вчені-дослідники. Мемуаристика ж має цінність лише тоді, коли спогади пишуть безпосередні учасники. Визвольна боротьба українців не закінчена, вона продовжується, і тому починають з'являтися спогади тих, що були і є задіяні в цій боротьбі. Дуже часто вони діяли поза межами України, воюючи пліч-опліч з представниками інших народів розуміючи, що боротьба цих народів є одночасно і боротьбою українського народу проти відновлення Російської імперії.

Книжка, яку ви щойно прочитали — це спогади безпосереднього учасника подій, людини яка знає що таке солоний піт вояка, запах крові, та загроза смерті. Людини, яка не тільки чула свист кулі, але й сама виносила поранених друзів з поля бою, декого ховала на чужій землі.

Додатково, книга пропонує детальний аналіз Абхазької проблеми в цілому і розгортання російського втручання в внутрішні справи Грузії. Втручання не лише політичного але й мілітарного.

Автор книги — також учасник війни во В'єтнамі, і опис в'єтнамської війни порівняльно дуже добре звучить при описі подій в Абхазії.

Тому книга Бобровича має подвійне значення. Це, у першу чергу, відновлення військової української мемуаристики, а, по-друге — живий опис подій 90-х років у

Післямова

Як козаки Кавказ воювали

сусідній державі. Опис цікавий наповнений спогадами практично про наші дні і події, маловідомі українському читачеві. Тим більше, що абхазський конфлікт ще не вичерпано і за певного перебігу подій це може мати наслідки і для України. Ми маємо знати нашого ворога, його наміри, методи боротьби і слабкі місця. Автор у своїх спогадах дуже добре показує все це. У цьому також велика цінність згаданих мемуарів. Рекомендую книгу і тим, хто цікавиться військовою справою, і тим, хто цікавиться сучасною політикою. Без вивчення «малих війн» не можна в наші дні мати уяву про війну взагалі. Війни типу 1 та 2 світової відійшли у минуле. Нині починаються зовсім інші війни — і найяскравішим їх проявами є події в Абхазії та Чечні.

Ще раз закликаю всіх прочитати надзвичайно цікаву книгу Валерія Бобровича, ознайомитись з нею і зробити потрібні висновки.

*30 червня 2008 року,
Львів.*

ДОДАТКИ

Старшинські (офіцерські) та підстаршинські ранги УНСО

та їхні аналоги в радянській армії.

УНСО	РАД. АРМІЯ.
1. Ройовий	Мол. сержант.
2. Чотовий	Сержант.
3. Бунчужний.	Ст. сержант.
4. Ст. Бунчужний	Старшина-прапорщик.
5. Під Хорунжий.	Мл. лейтенант.
6. Хорунжий.	Лейтенант.
7. Поручник.	Ст. лейтенант.
8. Сотник.	Капітан.
9. Майор.	Майор.
10. Курінний.	Під полковник.
11. Полковник.	Полковник.

При зараховуванні до лав УНСО попередні військові звання отриманні в інших арміях не зараховувались. Але військова спеціалізація та фахова підготовка завжди брались до уваги.

Теоретично в УНСО існує, також, ранг генерал-хорунжого. Та в зв'язку з відсутністю таких крупних військових формувань він поки що лишається тільки на папері.

Інструкція ведення бойових дій в населених пунктах.

Ці інструкції складались, спираючись на бойовий досвід старшин та стрільців ГСП УНСО в боях в Придністров'ї та на Кавказі. Уважне вивчення та дотримання їх допоможе уникнути зайвих втрат в ході майбутніх бойових дій. Автор — полковник Устим.

Основні принципи бою в населеному пункті мало чим відрізняються від загальних піхотних принципів бою. Головна різниця — короткі відстані на яких відбувається бій, велика кількість непрострілюваних просторів, величезна кількість різноманітних укрить, а також зручність обстрілу всього що знаходиться на вулиці.

Біля 90% всіх цілей знаходиться на відстані не більше як 50 метрів, і лише 5% на відстані перевищуючих 100 метрів. Середня дальність до цілей приблизно 35 метрів.

При бої на короткі дистанції з'являється фактор не раптовості смерті від кульового поранення. Навіть смертельно поранений солдат може деякий час вести бій. Наприклад, навіть при враженні в серце людина може прожити 8-10 секунд. Повноцінну миттєву нейтралізацію дає лише постріл в голову. В цьому випадку, крім поранення противник отримує ще й нокаут, з якого вже вийти не зможе. Але голова — все ж таки замала ціль навіть для ближнього бою. Тому рекомендується спочатку все ж вразити противника в верхню частину тіла, а потім, по можливості, поцілити в голову.

В бою на короткі дистанції зростає ефективність стрільби довгими чергами. Розліт куль при автоматичній

стрільбі компенсується короткими відстанями до цілі. Загальна маса куль простоне встигає вилетіти за габарити цілі. На довгих дистанціях, на відміну від коротких — вже четверта куля з черги гарантовано пролітає повз ціль. На коротких дистанціях треба стріляти навскидку, тобто, цілячись, але не через прицільний пристрій, а поверх нього. До стрільби від стегна примушує короткий час контакту, коли важливо хто вистрелить першим. При цьому треба ніби прицілюватись дулом зброї в пряжку поясного ремня противника. Оскільки при автоматичній стрільбі зброя смикається вправо вгору, то цілитись доцільно в нижній лівий (від стрільця) кут тулуба людини, при цьому вірогідність попадання при стрільбі чергами зростає. З 25 метрів треба вести прицільну стрільбу, вогонь навскидку має сенс на відстані з 12 до 25 метрів і лише на зовсім коротких відстанях — до 5 метрів треба вести вогонь від стегна. Метод частих одиночних пострілів ефективний для стрільби по противнику, що знаходиться в сусідній будівлі, на вулиці. В середині приміщення ефективніший автоматичний вогонь. Проте, якщо весь підрозділ домовиться стріляти одиночними, то це може послужити допоміжним фактором відрізнити своїх від чужих.

В умовах боїв в місті зростає захисна функція бронезилетів. В місті стрілець знаходиться зазвичай у вертикальному положенні, пересувається на невеликі відстані. Це дозволяє з більшим комфортом носити бронезилет та навіть одягати під нього прокладку у вигляді ватника з відірваними рукавами, або щось подібне, що пом'якшує ударну силу кулі.

При бойових діях в місті проявляється так зване лівостороньє правило. Суть його в тому, що правшам,

яких переважно більше, зручніше повертатися зі зброєю в руках ліворуч і незручно праворуч. Тому, при рівних умовах, бій треба закручувати за годинниковою стрілкою, наліво від себе.

Як що оборонець стріляє з вікна будинку, то йому зручніше знаходитись в правому (від нападника) нижньому куті вікна. В цій позиції оборонець максимально захищений стіною будинку. Тому нападнику рекомендується прострілювати саме цей кут, як місце найвірогіднішого знаходження противника. Якщо нападник буде наближатись зліва від цього вікна, то оборонцю доведеться стріляти з лівої руки, що незручно, або висовуватись з вікна. Лівостороннє правило також стверджує, що з-за перепони (каміння, дерева, машини противник, швидше за все, буде виходити в сторону своєї зброї, тобто праворуч від себе. Заздалегідь взявши упередження, тобто, прицілившись в порожнє місце по ходу можливого руху, можна знищити противника, що виходить з укриття.

В місті краще всього пересуватися не зовні, а в ередині будівель, пробиваючи отвори для проходу між стінами. При пересуванні краще не користуватися вулицями, а йти дворами, городами або підземними комунікаціями. Вуличний бій треба вести так, щоб вулиці залишались порожніми.

Як що ситуація вимагає пересуватись по вулиці, то краще робити це по обидва її боки. Відступати від цього правила можна, хіба що, вночі, коли доцільніше пересуватися в затінку будинків по одній стороні вулиці. При пересуванні по місту дотримуються загального принципу коротких перебіжок від укриття до укриття. Пересуватися слід роями по принципу приставного

кроку. В першій рої автоматники, в другій кулеметники та гранатометники.

Штурмовий рій повинен складатися з двох частин — одна легка, що активно діє попереду, друга — вогнева підтримка позаду.

Стрільці, що йдуть по одній стороні вулиці повинні контролювати верхні поверхи протилежної сторони та нижні на своїй. Потрібно уникати перебіжок з одної сторони вулиці на другу, бо в цей момент стрілець — найбільш вразлива мішень.

Подібні правила використовуються і для бронетехніки. По широким вулицям бронетехніка рухається парами, змієюю (в шаховому порядку) по протилежним сторонам вулиці. Гармати та кулемети направлені в різні сторони. Піхота прикриває бронетехніку від вогню з верхніх поверхів протилежної сторони вулиці, іде під прикриттям її броні, тобто між бронетехнікою та будинками по «цю» сторону вулиці.

Вікна перших поверхів та підвальних приміщень небезпечні для стрільця, що йде повз них. В першому випадку стрілець може бути уражений в голову, в другому в ноги пострілами зсередини приміщення. Тому треба пригинатись проходячи повз вікна перших поверхів та переступати або перестрибувати простір вікон підвальних приміщень. Обстеження та обстріл місцевості за роєм краще всього проводити лежачи (висовування голови на рівні плеч стоячи — занадто очевидне і очікуване рішення — противник швидше за все буде цілитись саме в це місце.) Через паркани та подібні перепони краще всього переповзати перекочуючись через них, не піднімаючи тулуб поверх паркану щоб зменшити свій силует.

Зачищати будівлі зручніше зверху вниз ніж навпаки. Ворог загнаний на верхній поверх відчуває свою приреченість, тому б'ється з більшим завзяттям, як загнаний в кут звір. Ворог витісняємий з гори вниз, більш схильний відступити покинувши будівлю, для чого йому треба буде перейти відкритий прострілюваний простір двору.

Для проникнення на верхні поверхи підрозділи, що штурмують, повинні мати драбини (бажано складні). При їх відсутності можна зробити «сходишки» з автоматів. Двоє стрільців стають обличчям один до одного, один автомат кладуть на плечі, другий тримають на рівні пояса. Третій стрілець забирається по цих сходишках. Після чого нижній автомат переміщують від поясу вгору на витягнуті руки утворюючи тим самим третю сходишку. З неї вже можна влізти в вікно другого поверху. При зачистці будівель може бути доцільним прориватись одразу на верхній поверх, а вже звідти починати зачистку згори вниз. Підходити до будинку слід зі сторони сонця, воно сліпить противника та заважає вести прицільний вогонь. Зруйновані та прогорілі бетонні споруди зручніші для оборони, ніж цілі. Їм важче завдати подальші руйнування і цим вони зручні для облаштування оборонних позицій. Грізна зброя при боях в місті — ручні гранати. Перед закиданням гранати в вікно, по можливості треба відпустити чеку, відрахувати дві секунди («і раз, і два») і лише після цього закинути її в приміщення. Перед вибухом, щоб зменшити дію вибухової хвилі, рот треба відкривати. Перед входом в приміщення, гранатами слід закидати і вікна розташовані над дверима щоб не дати можливості з цих вікон кидати гранати в стрільців розташованих під стіною біля цих дверей. Кидаючи гранату вгору цілитись

потрібно в верхній край вікна, бо в польоті граната зменшує свою швидкість і потроху відхиляється вниз. Треба мати на увазі, можна промахнутись, граната може відскочити назад, тому повинен бути план укриття від гранати, що відскочила.

При захопленні будівлі та її зачистці бажано мати вогневу підтримку бойової групи ззовні, яка ізолювала би будинок та знищувала противника видимого в вікнах. Ривок до будинку робить група гранатометників під прикриттям шквального вогню групи вогневої підтримки, прориваються під вікна будівлі — в мертвий простір — та закидають пройми вікон та дверей. Захоплені приміщення слід відмічати — простирадлами, яскравими шматками тканини, щоб стрільці зовнішньої групи підтримки могли уявляти де свої, а де ворог.

Противник дізнається про захоплення будинку по припиненню вогню. Відразу після цього він буде намагатися здійснити вогняний наліт на втрачений ними будинок, квартал, щоб знищити як можна більше нападників. Тому поки проводиться реорганізація, евакуація поранених, бажано імітувати продовження бою використовуючи трофейну зброю.

Перед заходом в незачищене приміщення краще кинути туди гранату, але треба враховувати, що противник для протидії може залишити в кімнаті гранату з витягнутою чекою, помістивши її в склянку. Коли вибухає граната нападників, склянка розбивається під дією вибухової хвилі, і, коли нападники проникають в кімнату, відбувається вибух гранати залишеної оборонцями.

Коротку зброю краще тримати біля стегна, а не як в кіно, у витягнутих руках. Зброю, що тримають у витягнутих руках, ворог може легко вихопити.

При наявності барикад в будівлях, їх краще обходити, а не розбирати, бо вони можуть бути заміновані. При крайній необхідності їх краще розстріляти з гранатомета, або розтягнути «кішками».

Також можна влаштувати міні-пастки. На прикопану в землю гранату з вже витягнутою чекою кладеться магазин від автомата. При підйомі магазину граната вибухає. Є гранати, запалюючі спрацьовує за 0,7 секунди (Ф-5), тобто граната вибухає практично миттєво. Ф-5 відрізняється від своєї тезки Ф-1 тільки кольором запалу, він в неї рожевого кольору,

У Ф-1 запал білий. Виявити «розтяжки» можна за допомогою жердини на якій кріпиться нитка з грузилом. Шест несуть перед собою так, щоб грузило практично торкалося землі чи підлоги. При контакті з розтяжкою нитка починає неприродно вигинатись.

Якщо трапилось раптове, неочікуване зіткнення з ворогом, не можна тікати — розстріляють в спину. Треба під час руху відкрити вогонь по групі противника, пересуваючись вліво від себе (щоб максимально ускладнити противнику розворот зброї) ні в якому разі не зупиняючись, особливо не цілячись, одночасно шукаючи укриття для перезарядки зброї.

При влаштуванні оборони в населених пунктах треба враховувати — в кімнатах посилюється ефект від вибуху гранат та снарядів за рахунок замкнутого простору та вторинних вражаючих елементів — уламків меблів, дзеркал, скла. Все, що може бути кинуте вибуховою хвилею треба прибрати. Якщо є можливість — треба в підлозі видовбати лунку для відкидання гранат. Шафи наповнені піском можна використовувати як надійний захист від куль та гранат, в цих же цілях можна використовувати книжки, але книги добре горять.

На внутрішній стіні протилежній від тої де пробиті амбразури, можна закріпити матрац, що значно зменшить ризик втрат від рикошету куль та уламків, що перелетіли через амбразуру всередину приміщення. При стрілянні з вікна рекомендується вести вогонь з глибини приміщення (1,5 метра від вікна), при чому бажано з тіньової частини, за спиною повинно знаходитись щось темне — на такому фоні фігура стрільця не буди виділятися. Крім того не буде видно порохових газів та спалахів пострілу. Вікна бажано завішувати сіткою задля запобігання закидання гранат, в окремих випадках можна використовувати товсту поліетіленову плівку. При стрільбі з гранатомета потрібно одразу залишати кімнату — клуби порохових газів та курний слід від гранати добре помітні та запрошують ворога відкрити вогонь по цій кімнаті.

Обов'язково треба враховувати, як що відстань до задньої стіни менше 5 метрів, то ударна хвиля може вдарити по стрільцю. При стрільбі в помешканнях бажано використовувати беруші. Облаштовуючи позицію треба звертати увагу на місця які з найбільшою вірогідністю займе атакуючий противник (придорожні канави, паркани), і або замінювати їх, або приготуватись вести по ним вогонь. Для мобільної оборони населених пунктів формуються рої по 4 — 5 чоловік — гранатометник, снайпер, кулеметник, автоматники-підносчики боєприпасів. Дії таких роїв дуже ефективні позаяк вони мають все основне озброєння цілої чоти.

Засідки

При організації засідок — нападу на рухомі цілі, треба пам'ятати про необхідність доскональної підготовки непомітного виходу до місця засідки та відступу з неї.

Для зменшення ризику виявлення засідок, не рекомендується облаштовувати їх в занадто зручних для цього місцях. Такі місця привертають зайву увагу, насторожують противника. Вірогідність викриття засідки зростає.

Вибрана позиція та розташування вогневих засобів повинні забезпечувати неможливість виходу колони противника з зони знищення. Зазвичай для цього знищується перша та остання машина в колоні. До речі, іноді буває достатньо відкрити вогонь по головній машині. Замість збільшити швидкість та вийти з зони обстрілу, головна машина зупиняється, відкриває вогонь, а за нею зупиняється вся колона.

При облаштуванні засідок доцільно вибирати місця де швидкість руху колони зменшується (повороти, схили, підйоми, ділянки з розбитим дорожнім покриттям).

Як правило атакуєма колона має головний дозор. Його просто пропускають та знищують групою прикриття основної засідки. Для чого зліва та з права від основної засідки розташовують допоміжні рої, ціль яких — знищити авангард та ар'єргард та запобігти виходу противника в тил основної групи.

Сигнал на відкриття вогню ні в якому разі не повинен подаватись криком, свистом і т.п. — такі сигнали дають противнику вигреш в кілька секунд аби зайняти оборону. Сигналом про напад може бути підрив радіокерованих або натяжних мін, постріл з гранатомета чи з важкого кулемета.

Може виникнути потреба виходу на позиції атакованої колони з метою збору документів, зброї, підриву техніки. В цьому випадку стрільці опиняються в небезпечному становищі. Група огляду на дорозі видна як на долоні.

Тому необхідно виділяти окремих стрільців які будуть здійснювати прикриття і тримати в зоні обстрілу місця вірогідного відступу противника.

Краще планувати ведення вогню по колоні без пауз. Це досягається тим, що один стріляє — другий перезаряджає, чекає коли у першого закінчатся набої. Тут є свої плюси та мінуси. Плюс — складається враження, що нападників більше, ніж є насправді. Мінус — зниження щільності вогню під час першого удару. В деяких випадках можливо закріпляти автомати або кулемети до дерев. Вони приводяться в готовність до вогню. Зброю заряджають, взводять та спускають курок, але затвору не дозволяють іти вперед встроивши дерев'яний клин, до якого прив'язують мотузку. Якщо смикнути за мотузку, клин вилітає, рух затвору вперед продовжується, відбувається постріл. Можна використовувати тактику подвійного удару. Після підриву або обстрілу, колону на деякий час залишають в спокої. Сподіваючись, що все вже позаду, ворог втрачає пильність, починає ходити на повний зріст, надавати допомогу пораненим, приводити до порядку техніку, після чого йде повторний удар. Тактика подвійного удару може використовувати інстинкт уникнення джерела небезпеки. Наприклад — одна міна закладається з однієї сторони дороги. Після її підриву, солдати кидаються на другу сторону де потрібно встановити другий вибуховий пристрій, або й звичайні розтяжки. Для атакваних праильно було б залягти там де вже відбувся вибух — там вже мін нема, але інстинкт перебороти важко.

Тепер про дії при попаданні в засідку. В основному — треба не дати себе вбити в перші 30 секунд бою. В середньому вважається, що вогонь у відповідь

починається через 7-8 секунд, а організований супротив через 20-25 секунд. Неприцільний вогонь у відповідь не має сенсу. Перш за все треба визначити місцезнаходження противника — за хитанням гілок, трави, спалахами пострілів. При попаданні в засідку одразу треба залягти. Під час залягання треба спробувати зняти з плеча зброю, на землі це буде зробити важче. Якомога швидше змінити місце залягання. По можливості спробувати вибратись з зони знищення, після чого атакувати засадну групу з тилу, або з флангу.

При попаданні в засідку техніку не треба зупиняти, а поспробувати на ній проскочити засідку. Як що в засідку потрапила голова колони то її хвіст треба відвести назад. В машинах та бронетехніці під себе рекомендують підкладати бронезилет, щоб він прийняв на себе вибух міни. Зброю слід тримати на ремні, ремінь намотувати на руку. Інакше при вибуху або різкому гальмуванні можна лишитися без зброї. Стрільці в машинах повинні сидіти лицем назовні, а тент краще взагалі зняти або підкотити, щоб не заважав вистрибувати за борт. Під тентом стрільці не бачать хто і звідки стріляє, та й самі не можуть вести вогонь. Якщо машина покрита тентом, то противник першими пострілами повбивавши стрільців у заднього борта завадить висадці з машини іншим. Вистрибувати з машини слід через бокові борти.

Перевіряючи дорогу на наявність фугасів треба враховувати, що дроти, зазвичай, маскують перші 50-70 метрів від дороги, далі вони просто прокладаються по землі

Тактика перевірки автотранспорту на дорогах.

Зупинка, перевірка документів та самого транспорту повинна проводитись так, аби грамотно уникнути зайвих втрат. Дислокація постів вибирається так, щоб їх не можна було оминати — наприклад залізничний переїзд, біля дільниці дороги з високими откосами, глибокими кюветами. Місцевість навкруги поста повинна бути відкритою для кругового обстрілу, добре проглядатися. Наряд перевірки, навіть при нестачі особового складу, повинен бути не менше трьох чоловік. Один — перевіряє документи, другий (старший поста) страхує, третій з автоматом (ручним кулеметом) стоїть наготові.

При перевірці документів треба підходити до автомашини не зліва, як зазвичай роблять працівники ДАІ, а справа, з боку пасажира.

Чому так?

Згадайте «лівостороннє» правило. Уявіть собі, як незручно буде сидячи в машині правою рукою доставати пістолет хоч з бічної, хоч з нагрудної кишені та стріляти розвертаючись в право. З автоматом або обрізом це буде ще важче. Тому раптовість застосуванням противником зброї значно зменшується. Тепер уявіть ви підходите з лівого боку, боку водія, на пропозицію пред'явити документи, він лізе правою рукою в нагрудну ліву кишеню і стріляє прямо через одяг.

Далі подається гучна команда: «Залишатись на своїх місцях. Заглушити мотор. Не виходити, двері не відкривати». Відкритих дверей треба уникати. Документи для перевірки приймати тільки при опущеному боковому склі. Якщо пасажир намагається

привідкрити двері — притисніть їх коліном, щоб запобігти удару дверима, в шпарину можуть також викотити гранату. Якщо перевіряючий помітить щось підозріле та небезпечне (зброю) він повинен діяти по ситуації — або одразу стріляє, або просто падає на землю. Падіння перевіряючого — сигнал до дії для групи прикриття.

Місцезнаходження старшого оглядової групи справа збоку та на 4-5 метрів позаду машини. Обов'язково збоку, цим він страхує себе від різкого наїзду заднім ходом та контролює праву сторону автомобіля. Його завдання прикрити вогнем того, хто перевіряє. Зброя наготові — набій в набійнику, кобура розстібнута.

Третій стрілець автоматник (кулеметник) — знаходиться від автотранспорту на безпечній для себе відстані 30-40 метрів, спереду по ходу руху. Його завдання вогнем припинити будь яку спробу противника прорвати заслін. При можливості його позицію краще замаскувати, проте він повинен мати добрий огляд (і, бажано, чути) все, що відбувається на оглядовому майданчику, тому що вогонь має відкривати без наказу, залежно від зміни ситуації, на свій розсуд.

Не дозволяйте підозрюваним самостійно виходити з машини та наближатись до вас. Як що їх не зупинить вигляд зброї та навіть попереджувальний постріл вгору — не губіться, стріляйте впритул на ураження одразу ж після невиконання вашого наказу.

При необхідності оглянути багажник, водію пропонують вийти з машини та відкрити багажник. Ви повинні обов'язково знаходитись зправа, позаду водія на відстані метр-півтора. Самі в багажник не лізьте, все по команді мусить показувати водій. Уважно стежте за його руками.

При необхідності особистого обшуку пасажирів та огляду салону подається команда: «Виходити по одному з піднятими (або витягнутими) руками. Лягти на землю обличчям до низу! Ноги, руки в сторони!» Випускати з машини слід по одному, утримуючи інших всередині. Ті що знаходяться в салоні автомобіля затиснуті його габаритами тож не мають оперативного простору для маневру.

Перевірка пішоходів

Типовою помилкою, тих, хто перевіряє документи (на жаль без кінця повторюваною) є підхід до перевіряє ого з лівого боку. Підозрюваний на вимогу перевіряючого, начебто витягаючи документи, правою рукою, з внутрішньої кишені, де зазвичай населення носить документи, стріляє з пістолета через одяг. Ніколи не стійте зліва від підозрюваного і не давайте йому можливості повертатись до вас лівим боком. Стоячи зправа від нього на відстані метр-півтора, ви будете мати можливість вчасно помітити його спробу витягти зброю з кишені та запобігти нападу прийомом рукопашного бою або іншим засобом.

Як що ви озброєні автоматом, носіть його з права на довгому ремені, перекинутому на ліве плече через голову. Довжина ременя вибирається такою, щоб автомат можна було вільно прикласти до плеча з натягнутим ременем на який припадає вага зброї. При стрільбі з ременем натягнутим у такий спосіб стійкість зброї збільшується та відповідно поліпшується якість стрільби стоячи на далекій відстані. Такий засіб ношення

зброї зручний ще й тим, що руки вільні для перевірки документів та інших можливих дій, а також при такому положенні зброю важче відібрати силою, або зняти з вбитого.

Харчування в бойових умовах гірно-стрілецьких підрозділів (ГСП)

Як правило при бойових діях в горах (партизанські та антипартизанські акції) потрібно зберігати потаємність, діяти швидко. Іде інтенсивне полювання на людей, тому займатися полюванням на диких тварин, або рибною ловлею ані часу ані можливостей, як правило немає. Розраховувати прохарчуватися зміями чи жабенятами може тільки романтик, що надивився фільмів про Рембо. Тим більше, що цих плазунів в горах я багато не помічав.

Фізичне навантаження при бойових діях в горах досить суттєве. Тому і харчування повинно бути висококалорійним, придатним до довготермінового зберігання, мати малу вагу та об'єм, має легко готуватися та швидко засвоюватися.

Це перш за все цукор (краще медична глюкоза в пігулках, продається в аптеках). Цукор та глюкоза — швидко засвоювані вуглеводи, необхідні при ходовій роботі м'язів. Цукор засвоюється організмом дуже швидко та майже повністю — на 99%, швидко надходить в кров вже через 10-15 хвилин після вживання та також швидко згоряє. Ще швидше поступає в кров глюкоза — основний енергетичний матеріал для роботи серця.

Шматочок цукру або пів пігулки глюкози доцільно вживати через кожні 40 -50 хвилин (класти під язик) при підйомі в гори з вантажем. Відбувається нейтралізація відчуття голоду та фізичного та нервового перевтомлення. При відсутності останніх можна покласти під язик будь-який кисло-солодкий льодяник. Розчиняючись він потроху засвоюється та згоряє, забезпечуючи м'язам постійний приток енергії.

Цукор та глюкоза паливо не тільки для м'язів, та серця, але й для мозку. При прийомі вище названих препаратів людина краще бачить та краще чує. Підтримується високий рівень оперативної спостережливості по всім сторонам горизонту та оперативного «звіриноного чуття». Тому корисно тримати шматочок цукру знаходячись в розвідці або сидючи в засідці. В американському спецназі навіть передбачене уставом так зване «кишенькове» харчування. — Цукор, глюкоза в пігулках, кисло-солодкі льодяники, ізюм, курага або чорнослив. В наших умовах можна використовувати також сухофрукти. Все це запаковано в целофанові пакуночки та зберігається в кишенях однострою. Ось, мабуть, чому взятий в полон американський вояк розцінювався як новорічний подарунок Діда Мороза.

В горах органічна потреба в цукрі збільшується. На рівнині добова норма цукру становить не більше 40г., проте на висоті 4500 — 5000 м. вона становить до 300г. Слава Богу бойові дії в горах УНСО ніколи не проводила вище 3000 м., отже добове споживання цукру можна обмежити до 150 — 200 г. Так що діабет нам не загрожує. Тим більше, що вживати таку кількість цукру необхідно тільки в дні великих навантажень. Значно підвищує стійкість організму від кисневого голодування

вуглеводи. Хорошим вуглеводом вважається чорний шоколад — чудова профілактика від гірської хвороби. Ціннішим продуктом є також халва. Калорійність халви майже така як і в шоколаді, але в ній більше жиру та білків.

Пам'ятайте! Всі перераховані вуглеводні продукти створюють підвищене навантаження на підшлункову залозу. Тому вищевказані продукти можна вживати не більше 300 г. на добу. На відміну від них курагу, чорнослив, сухі фрукти можна вживати без обмежень. Як відомо вони містять фруктозу, яка не зношує шлунок і внутрішні органи.

При інтенсивному навантаженні починають горіти жири — найбільш компактний енергетичний матеріал. Він дає 80% необхідної організму енергії. За звичай витрати на одного стрільця жирів становлять 50-60 г. на добу. При напруженні організму, яке неодмінно виникає в горах — до 150 г. на добу. Крім того, стрілець який має достатній жировий прошарок має менше шансів замерзнути ніж виснажений.

В зв'язку з частими змінами температури повітря в горах, від спекотної до мінусової, найбільш надійним продуктом є звичайне свиняче сало. Завчасно нарізане, посолене та поперчене воно навіть при плюсових температурах може зберігатись надзвичайно довго. Для рейду протягом 8-10 діб вам цілком може вистачити 1,5-2 кг. сала. Хоча сала багато ніколи не буває — кажуть: «дурне сало без хліба». Тому треба мати запас сухарів, бажано чорного хліба, тонко нарізаних, щоб зручніше було їсти. Можна використовувати і сухарі з звичайного батону. Їх ще в теплому стані треба запаяти в целофанові пакети. В такому стані вони можуть зберігатись роками.

В Сванетії ми знайшли такі сухарі залишені німцями ще 1942 року. Вони були цілком придатні в їжу.

Наші м'язи та сухожилля значною мірою складаються з білків. Тому крім вуглеводів та жирів при великих навантаженнях організму потрібні білки. При тривалому недоїданні організм починає поїдати сам себе. При цьому знижується імунітет до хвороб та падає рівень активної уваги. Відновленню білків в нашому тілі найбільш сприяє — м'ясо, а саме яловичина-тушонка. В свинячій тушонці значно більше баластних речовин тому вона менш ефективна. З розрахунку - одна банка (200 г.) яловичини на двох стрільців, вранці та ввечері. З досвіду бойових дій УНСО на Кавказі, досить часто ми стояли перед вибором — банка тушонки в наплічнику або зайва граната? Перевага зазвичай віддавалась гранаті. Тому доцільно складати такі види харчування на шляхах свого можливого відходу. Ще дуже важливо пам'ятати — не можна залишати недоїдені консерви в відкритих металевих банках. Через 4 — 5 годин ними можна отруїтись. Стрілецька група в горах повинна мати підвищену рухливість тому загальне завантаження продовольством, зброєю, боєприпасами не повинно перевищувати 35-40 кг.

В гірському меню корисно використовувати вітаміни. Цибуля та часник не підходять — вони демаскують в лісі стрільця своїм запахом. Найбільш простіше взяти з собою вітамінні драже «Ундевіт». Вони продається в кожній аптеці. 3-4 пігулки «Ундевіту» нададуть непогану вітамінну підтримку вашому організму. Також дуже ефективним засобом є бджолиний мед, особливо змішаний з грецькими горіхами. Приймайте по одній ложці на початку та в кінці дня.

Запам'ятайте — нічого з того, що ви берете з собою, не має бути запакованим у скляну тару. Найкраще все запакувати у целофанові пакети або пластикові банки.

З собою в гори зручно брати бульйонні кубики. Але не забувайте, що вони на 80% складаються з солі, тому розраховувати треба по півкубика на одну порцію. Фізіологічна потреба людини в солі при підвищених навантаженнях — 20-25г. на добу. На висоті більше 2500м. нестача кисню змушує людину частіше дихати, що призводить до виділення значної кількості вологи через легені. Тому в горах на таких висотах слід пити кожні 30-40 хвилин. Але це треба робити помалу та повільно.

Харчування гарячою їжею, при оперативно-пошукових діях в горах, слід вести двічі на добу, наприклад, сніданок-обід та обід-вечеря. Реально цього вимагає бойова ситуація. Крім того після обіду починається боротьба зі сном та людина частково втрачає свої бойові здібності. Хіба що близько 16 години по місцевому часу можна перекусити (сало, чорнослив, щось солодке).

В горах на середніх та малих висотах не треба зловживати міцним чаєм та кавою. Найкращий напій — какао. Також на всіх висотах в горах дуже корисним напоєм є чай заварений з звичайної аптечної ромашки. Зранку новачки в горах страждають на відсутність апетиту, проте їсти треба навіть через силу — інакше голод наздожене під час переходу.

Якщо починаються проблеми з постачанням продовольства, урізати пайок треба поступово. Пайок зменшується спочатку на третину, потім ділиться навпіл. Треба намагатись дотримуватись регулярного режиму харчування. При цьому бійці, навіть при значно зменшеному раціоні, не втрачають здатності до активних дій.

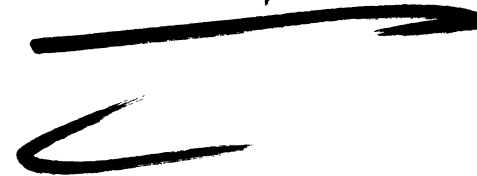

Треба пам'ятати — відчуття холоду при недостатньому харчуванні різко зростає. Тому ночівлю треба робити теплішою, по можливості воду пити теплою. Такі дії зменшують енерговитрати.

І на останнє. Кожен стрілець повинен мати свою залізну порцію (недоторканий запас). Він створює у людини психологічне відчуття спокою, ліквідує страх голоду. Залізна порція розташовується не в наплічнику, а безпосередньо на поясі і містить добову норму харчів. Використовуватись ця порція може виключно з дозволу командира.

СКДИНУВАВ

ЧЕКІРДА

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Т. Надарешвили. Заговор против Грузии (Тб., 2002).
2. За Державність. Матеріали до історії війська українського. Збірник 6 (Каліш, 1936).
3. Черная книга Абхазии (Тб., 2000).
4. О. Колісніченко. Корвет (Од., 2003).
5. Історія Українського Війська (Львів, 1992 рік).
6. Э. Лависс, А. Рамбо. История XIX века. Т. 6 (М., 1937).
7. А. Потапов. Искусство снайпера (М.: Фаир-пресс, 2005).
8. L. Thompson. Hostage Rescue Manual: Tactics of the Counter-Terrorist Professionals (Greenhill books, 2002).
9. С. Рогоза, Н. Ачкасов. Засекреченные войны. 1950 — 2000 гг. (М.: АСТ, 2004)
10. В. Потто. Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях. Т. 1 (1887).
11. Юрій Горліс-Горський. Холодний яр (Л.: 1994).

ПРО АВТОРА

БОБРОВИЧ Валерій Олегович. Народився 23 грудня 1951 р. у Києві.

Офіцер ВМФ. Освіта — інженер-електромеханік. Полковник УНСО. 1993-2001 — воював на Кавказі як командир добровольчих підрозділів УНСО. Двічі був поранений. Брав участь у дипломатичних акціях УНА-УНСО в Грузії, Азербайджані та Чечні.

Особисто був знайомий із президентами Грузії **Е.Шеварднадзе**, Азербайджану **Г.Алієвим** та славної пам'яті покійним президентом Чечні-Ічкерії генералом **Дудаєвим**.

Нагороджений орденом Вахтанга Горгасала, хрестом Пустельним УНСО, медаллю «Морська слава України» другого ступеню, бронзовою медаллю «Мхедріоні» (Білий вершник). Автор п'єси «Кавказ». Окремі твори публікувались у журналі «Волонтер».

Літературно-художнє видання

Серія «Як козаки...»

Валерій Бобрович

ЯК КОЗАКИ КАВКАЗ ВОЮВАЛИ.

Щоденник сотника Устима

*Гостросюжетний автобіографічний роман
про військові дії у Грузії середини 90-х*

Відповідальний за випуск *О. Петік*

Формат 70х90/16.

Ум. друк. арк. 16,38. Обл.-вид. арк. 7,44.

Тираж 1000 пр.

Зам. № 9-166

ТОВ «Гамазин», 04071, м. Київ, а/с 110
Телефон для оптових покупців: (044) 467-50-24
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 2318 від 18.10.2005.
www.greenpes.com

Надруковано

ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»

м. Київ, вул. Віскозна, 8

тел.: 503-00-45